

KORUNK

AZ ÉRTELMISÉGI LÉT ÉRTEL-
MÉRŐL • NEMZEDÉKRŐL — ÖT
TÉTELBEN • FEKETE SZÉL •
AZ ÚJ SYMPOSION „ÉVEINEK
MARGÓJÁRA” • KLÓNOZÁS ÉS
SZEXUALITÁS • MI KEZDI KI
A RÁCIÓT? • HERVAY SINCS
TÖBBÉ... • JÁNKY BÉLA ÉS
VÁLI JÓZSEF VERSEI • EL-
LENTMONDÁS ÉS TÁRSADALMI
FELELŐSSÉG • BORSAVÖLGYE
MŰEMLÉKEI • BÁLINT TIBOR:
HALK VÁLSÁGOK (NOVELLA) •

1982 • 8

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XLI. ÉVFOLYAM, 8. SZÁM • 1982. AUGUSZTUS

* * * Történelmi évfordulók 577

SZTRANYICZKI GÁBOR • Ellentmondás és társadalmi felelősség 577

* * * A Korunk Bolyai-díja — 1981 (Herédi Gusztáv bevezetője; Faragó József, Kovács János, Szabó Zoltán, Benkő Samu, Nagy Olga, Tóth Sándor, Aradi József, Fodor Katalin, Herédi Gusztáv, Keszi-Harmath Sándor és Rostás Zoltán szavazata) 581

FÜLDES LÁSZLÓ • Nemzedékről — öt tételben II. 586

KÁNTOR LAJOS • Felhők, fák, hegyek 592/593

BALOGH EDGÁR • „Ez a mi győzelmünk önmagunk felett” 593

TÓFALVI ZOLTÁN • Az értelmiségi lét értelméről (Beszélgetés Fábrián Ernővel) 596

KÁNTOR LAJOS • Fekete szél I. (Utak, eszmék, viták) 601

* * * Mit kaptam az iskolámtól? (Farkas Magda válasza) 608

VALI JÓZSEF • Ajánlások (két vers) 609

BÁLINT TIBOR • Halk válságok (Korunk prózája) 610

JÁNKY BÉLA • Táncszó, Hófolatok (versek) 620

JEGYZETEK

SZILAGYI JÚLIA • Hervay sincs többé... 621

GAÁL GYÖRGY • Kibédrlől — vitái kapcsán 621

MÉSZÁROS JÁNOS • Gesztus és folytonosság 624

GAZDA JÓZSEF • „Nem tudtam lemondani az ideálokról” (Vallomások beszélgetés Erdős I. Pállal) 625

HAZAI TÜKÖR

KABAY BÉLA • Borsavölgye I. 627

SZABADEGYETEM

NAGY MIKLÓS • Mezőgazdaság és szellemi potenciál 637

SZABÓ ATTILA • Klónozás és szexualitás (Biológia) 640

FARKAS IMRE JÁNOS • Informatika és medicina I. (Orvostudomány) 641

SZEMLE

KÁNTOR LAJOS • Nincsen remény? (Hit- és rációértelmezés, Vörösmartytól napjainkig) 644

CSUCSUJA ISTVÁN • A bánya- és kohóipar múltjáról 646

BÍRO FERENC • Mi kezdi ki a rációt? 648

M. J. • Rohonyi Vilmos: Fogaskerékhatások (Könyvről könyvre) 650

R. I. • Dénes Zsófia: Úgy, ahogy volt és... (Könyvről könyvre) 650

LÁTÓHATÁR

Gáll Ernő: Az Új Symposion „éveinek margójára” (Új Symposion) 652; Sz. I.: Nyelv-művelés és nyelvfilozófia (Magyar Nyelv) 654; Sz. L.: Számítógép-diagnosztika (Time) 656

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Aranyosi György, Erdős I. Pál, Feleki Károly, Kabay Béla, Kazinczy Gábor, Szécsi András, Székely Dániel, Vetró András; Miklósi Sikes Csaba (téreképmelléklet)

KORUNK

ALAPÍTÓTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Móccok útja 3. — Telefon: 2 18 36.

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Történelmi évfordulók

A nemzetek, nemzetiségek, népek történelmi tudatának ápolása és fejlesztése a kollektív emlékezés, a nagyközösségi memória ébren tartását, időnkénti felújítását igényli. E létfontosságú társadalmi pedagógia nélkülözhetetlen támpontjai a kor-szakos fordulatokat jelző évfordulók. A róluk való megemlékezés éppen ezért nem csupán a felnövő nemzedékeket köti be a történelmi folytonosságba, hanem a változó idők követelményei szerint elkerülhetetlen újraértelmezésük a jelen és a jövő feladatainak kijelöléséhez is hatékony segítséget nyújt.

A nagy évfordulók jelentése kölcsönhatásba kerülhet egymással, s ily módon az utókor tudatában egymást kölcsönösen áthatva, egymást kölcsönösen felerősítve érvényesül. Napjainkban ilyen ösztönző interferenciába kerül felszabadulásunk 38. és a IX. kongresszus 17. évfordulója. Ez a kapcsolat abból az egységes szemléletből is következik, amelyet hazánk történelmével kapcsolatban pártunk főtítkára fejtett ki a Központi Bizottság 1982. június 1–2-i bővített plenáris ülésén tartott előadói beszédében: „Tisztában kell lennünk azzal, hogy pártunk nincs a nemzet és a népen kívül, hogy nemzetünknek egyetlen történelme van. [...] Így tehát a nemzet történelme az egyedüli történelem, amelynek tükröznie kell népünk egész fejlődését.”

Ebben a perspektívában az említett összefüggés igazán mély értelművé válik. Az 1944. augusztus 23-i történelmi aktus, a társadalmi és nemzeti, antifasiszta és antiimperialista forradalom nyitotta meg az utat a szocialista forradalom végrehajtása, majd a szocializmusra való áttérés előtt. Ezen az úton hazánk rövid idő alatt hatalmas változásokon ment át, és rátért a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésére. E minden alkotó energiát igénybe vevő erőfeszítés számára nyitott új, nagyszerű távlatokat a IX. kongresszus, amelynek dokumentumai alapozták meg a szocialista Románia fejlődésének legalkotóbb periódusát.

1944. augusztus 23-ra emlékezve 1965 júliusára is gondolunk, hogy e kettős évforduló jegyében folytassuk munkánkat a XII. kongresszus kidolgozta felemelő program valóra váltásáért.

KORUNK

SZTRANYICZKI GÁBOR

Ellentmondás és társadalmi felelősség

Miként azt az elméleti megközelítések tapasztalatai tanúsítják, szocializmus és ellentmondás viszonyának értelmezése két ellentétes előjelű véglet között mozog. Az egyikben az ellentmondás ártalmatlan viszonyná szelidül, amely jelen van ugyan a szocializmusban is, de végeredményben se nem oszt, se nem szoroz. A másik szemléletben éppenséggel fordítva: úgy térnek vissza az ellentmondások a szocializmusról alkotott társadalmi képzetbe, hogy noha nem antagonisták jelzővel illetik őket, természetükben és hatásaikban alig különböznek a korábbi rendszerekre jellemző folyamatoktól. Úgy tűnhet, mintha két olyan határmoddellel lenne dolgunk, amelyek kizárják egymást. Sőt, egybevetésük már-már arra a következtetésre indít, hogy tulajdonképpen szocializmus és ellentmondás két lehetséges alternatívájáról van szó, nincs tehát más mód, mint egyiket vagy másikat elfogadni. Am a meg-gondolkoztató éppen az, hogy bármennyire végletes is a két modell, a maga módján, végső elemzésben, mindkettő apológiát sugalmaz. Az előbbi azzal, hogy az ellentmondások szocializmusbeli megszelídítettségét, eleve szavatolt ellenőrzését állítja. Az utóbbi éppenséggel fordítva: a szocializmust, az új társadalmat építő gyakorlatot oly módon veszi védelmébe, hogy az ellentmondást mint mozgás-, illetve fejlődéstörvényszerűséget függetleníti a rendszer, a társadalmi gyakorlat természetétől, aminek nyomán az a látszat keletkezik, mintha a szocialista rend nem lenne

felelős az ellentmondások megnyilvánulásaiért, következményeiért. Ha szemügyre vesszük, kiderül, hogy az apologetikus szemlélet mögött tagadó hozzáállás húzódik meg az ellentmondás szocializmusbeli problematikájával kapcsolatban. A jelenség-nél azért is érdemes elidőzni, mivel az ez év június 1—2-i központi bizottsági bővített ülésen elhangzott főtárgyi expozé az ellentmondásokkal kapcsolatos tagadó álláspont jelentkezésére, illetve káros jellegére hívta fel a figyelmet: „Ellentmondások vannak és lesznek bármilyen társadalomban — olvassuk az expozéban. — Az ellentmondások nem oldhatók fel tagadó viszonyulással, hanem csak okaik tanulmányozásával és megértésével, s ezen az alapon tudatos munkálkodással a régi állapotok felszámolásáért és az új bátor előmozdításáért.“ (Kiemelés tőlem. — Sz. G.)

Látszatra a két véget egyikénél sem mutatható ki tagadó viszonyulás. Mi több, ha ez első értelmezés erre utal, a második, látszólag, nemhogy tagadná az ellentmondást, de éppenséggel túlhajtja annak szocializmusbeli jelentkezését. Mindez azonban csupán felszíni tünet. Valójában a tagadó viszonyulás, különböző értelemben ugyan, de mindkét értelemben tetten érhető. A kérdés az, egyáltalán van-e, s ha igen, mi is tulajdonképpen az a közös nevező, amelyen a két tagadó hozzáállás találkozhat? A probléma nem érdektelen, mivel a szocializmusbeli ellentmondás-értelmezés egyik sajátos gyengéjére tapint rá. Arra, hogy mindkét értelmezés az ellentmondásokat a szocializmust építő gyakorlaton kívül, attól elszigetelten szemléli. Ez az értelmezés nem az új társadalmi gyakorlat dialektikájából indul ki. Mind az első, mind a második modell voltaképpen tagadó viszonyulás, amennyiben az ellentmondást olyan dialektikátlan adottságként kezeli, amely a szocialista gyakorlat szempontjából csakis valamiféle idegen test lehet. Holott mi más a szocializmusbeli ellentmondás, ha nem éppen e hús-vér dialektika egyik megnyilvánulása? Aligha véletlen, hogy a plenárison elfogadott programdokumentum éppen ennek a dialektikának a szem előtt tartására hív fel: „Állandóan tekintettel kell lennünk arra, hogy a dialektika törvényei a szocialista társadalomban, s valószínűleg a kommunista társadalomban is, erőteljesen hatnak.“

Az új társadalomszervezés szinte minden lépésnél figyelmeztet arra, hogy a szocialista építési gyakorlata is szükségszerűség és szabadság, spontaneitás és tudatosság, objektív anyagi tartalom és szubjektív cselekvési forma, társadalmi meghatározottság és egyéni lét, gazdasági lehetőségek és politikai célkitűzések, politikai követelmények és erkölcsi normák ellentétében mozog. Persze mindezt még korántsem elegendő egyszerűen tudomásul venni. A szocialista rendnek a megelőző történelmi alakulatokkal szembeni magasabbrendűsége abból is ered, hogy életre hívja az ellentmondások tudatos ellenőrzéséhez szükséges társadalmi feltételeket, eszközöket. Az egész társadalmi tevékenység tudományos tervezése, szervezése voltaképpen ennek az új lehetőségnek ésszerű társadalmi termelésén, magasabb szintű újratermelésén alapszik. Az ellentmondásokkal kapcsolatos tagadó viszonyulás csakis annyiban haladható meg, amennyiben a „lehetőségtermelésnek“ és -újratermelésnek a folyamatában az ellentmondások tudatos emberi birtokbavételére képes szervezett társadalmi tevékenység kiformálódását ismerjük fel. Nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy a társadalmi tevékenység, amely oly módon hordozza az ellentmondások összefüggéseket, hogy — ha tetszik, ha nem — ő maga is azok alkotórésze és függvénye, tagadó viszonyulás esetén nemhogy „kiléphetne“ ebből a meghatározottságból, de éppenséggel megfosztja magát az ellentmondások folyamatok kibontakozásában a viszonylagosan, illetve feltételesen önálló cselekvés lehetőségétől is, amennyiben egyszerűen figyelmen kívül hagyja, és még kevésbé méri fel, illetve vállalja a valóságos, az önnön érvényesülésére nézve is szükségszerű összefüggéseit. Hisz mi szavatolhatná a feltételes „túllépést“ az ellentmondások helyzetbe zártság korlátait, ha elsősorban nem éppen az ellentmondások feltételek, tendenciák reális tudatosítása? A tapasztalatok bizonyítják, hogy csakis önkritikai tudatosodás révén nyerheti el a társadalmi tevékenység azt a viszonylagos önállóságot, amely egyszerűen elengedhetetlen ahhoz, hogy az adott fejlettségi fok feltételeinek szintjén hatékonyan befolyásolhassa az ellentmondások viszonyok alakulását, önkifejlési irányát. Elsősorban a tudatosságot hordozó, önálló cselekvéstől függ az is, mennyire képes ésszerű, szervezett társadalmi formát kölcsönözni az ellentmondások szükségletek, érdekek kölcsönös érvényesülésének.

A júniusi plenárison elfogadott programdokumentum egyik megállapítása ebben az összefüggésben éppen az a gondolat, amely szerint a szocializmus viszonyai között a társadalmi feszültségek, súrlódások nem elkerülhetetlen velejárói az ellentmondásokban mozgó fejlődésnek. Nem mintha az ilyesfajta veszély eleve ki lenne zárva, mintha szocializmus és ellentmondás viszonya garantáltan problémamentes volna. Ellenkezőleg, éppenséggel arról, hogy komolyan kell venni az ellentétek egysége és harca törvényének szocializmusbeli érvényesülését. Csakhogy tudó-

másul kell venni, hogy e törvény működése nem független a szocialista viszonyokat hordozó valóságos gyakorlatról. Az ellentmondásos folyamatok kibontakozásának és az adott fejlődési szakasz lehetőségeihez mért megoldásuknak a „mikéntje” az ellentmondásokhoz való mindenkorai tényleges viszonyulás függvénye. Márpedig itt a „hogyan” a kérdéskomplexum magva, hiszen nincs ellentmondás általában, különösen a szocializmusban, ahol a tudatos társadalmi tevékenység tervező, szervező és irányító funkciója a rendszer természetéből fakadó követelmény.

Ha az ellentétes feltételeket hordozó folyamatok kibontakozásának és a bennük feszülő problémák megoldásának a módozata a szocializmus számára mindekelőtt a társadalomszervezés és -irányítás kérdése, akkor az ellentmondásokhoz való tudatos viszonyulásban az alternatívák kiválasztása elsőrendű jelentőségű. Aligha érvényesül az ellentmondások szocializmusbeli jellegének és tudatos társadalmi befolyásolásuknak szemlében az a szemlélet, amely nem ismeri fel az ellentmondások alakulásának, a mindenkorai történelmi szinthez igazodó megoldások lehetőségének többértékűségét, amely tehát mindig csupán egyetlen alternatívát lát. Persze a különböző változatok felismerése és mérlegelése nem egyszerűen éles szem vagy józan belátás dolga. Az alternatíváknak maguknak kell szóhoz jutniuk, ami a hiteles demokrácia széles körű érvényesülését igényli. Ebből a szempontból időszerű utalni a kultúra második kongresszusára mint olyan országos szintű demokratikus fórumra, amely kereteket kínál az új ember formálásával, a szocialista kultúra fejlesztésével kapcsolatos időszerű kérdések megvitatására, a megfelelő döntések kimunkálására. A közművelődés, illetve a politikai kultúra fejlesztése azért is aktuális a vizsgált összefüggésben, mivel az ellentmondásokhoz való tudatos viszonyulás kialakításában a megoldás különböző változatainak nem egymást kizáró, hanem egymást kölcsönösen kiegészítő érvényesítésében, az ellentmondásos folyamatok feletti ésszerű társadalmi uralom feltételeinek kimunkálásában a kultúra értékeinek hiteles elsajátítása, a tömegek műveltségi színvonalának emelése egyre fontosabb szerepet kap. Joggal húzta alá a kultúra II. országos kongresszusa a júniusi pártplenáris dokumentumainak azt a következtetést, amely szerint a termelőerők korszerűsödésének mértékében a nevelőmunkára, a szocialista tudatformálásra nagyobb felelősség hárul a társadalmi szerkezet, a szocialista társadalmi viszonyok fejlesztésében.

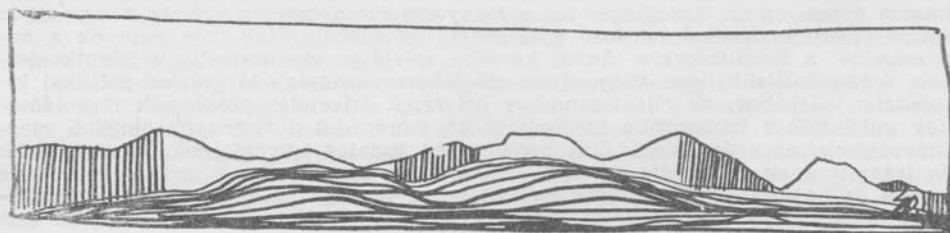
Az ellentmondásokhoz való tudatos, szocialista viszonyulás követelménye közvetlen módon és kivételes nyomatékkel veti fel a társadalmi felelősség problematikáját. Amennyiben a szocializmusbeli ellentmondásokhoz való hozzáállás nem a nyílt vagy rejtett apológia, hanem az a kritikai-önkritikai felismerés, hogy az ellentéteket hordozó folyamatok megoldásának a módja, társadalmi hatásuk mikéntje egyre döntőbb súllyal a társadalomszervezői tevékenységtől függ, annyiban természetesen és jogos a világos elhatárolás egyfelől az ellentmondások szocializmusbeli ténye, másfelől pedig a szocializmusban fellépő visszahatások, egyensúlybomlások, válságok jelensége között. Ez a különbségtétel annál inkább időszerű, mivel az utóbbi időben az új társadalomépítés gyakorlatában nem egy országban jelentkeztek és jelentkeznek rendellenességek, nehézségek. Érdemes figyelni arra, ahogyan a júniusi plenáris programdokumentuma a szóban forgó jelenségeket értékeli: „A mutatókozó nehézségeknek — olvassuk a főtítkári jelentésben — semmi közük vagy nagyon kevés közük van a szocializmushoz. Annál több közük van a kihágásokhoz és hibákhoz; a tudományos szocializmus egyes alapvető elveinek megszegéséhez, egyes általános törvényszerűségek, illetve egyik vagy másik ország konkrét realitásainak semmibebevételéhez. A nehézségek oka az, hogy nem valósulnak meg következetesen a szocialista elvek.”

Egy dolog tehát az, hogy az ellentmondások léte folytán a szocializmus komoly problémákkal találja magát szembe, és más dolog, hogy a szocialista építés hibái, gyengéi társadalmi feszültségekhez, netán súlyos megrázkódásokhoz vezetnek. Persze a kettő összefügghet egymással, mint ahogy össze is függ, amennyiben a különböző nehézségek jobbra az új társadalomszervezés valóságos dialektikájában jelentkező problémák elégtelen vagy hibás megoldására vezethetők vissza. Nos, alighanem éppen ez az összefüggés int a legnyomatékosabban arra, hogy a szocialista építés ellentmondásokat hordozó gyakorlata önmagában véve még nem ok a nehézségekre, a feszültségekre. Annál kevésbé, mivel az ellentmondások jelentkezésében, érvényesülésük ilyen vagy olyan módjában, gazdasági, társadalmi-politikai kihatásaik jellegében, az ellentmondásos helyzetek felvetette problémák megoldásának mikéntjében hovatovább meghatározóbb szerep jut a viszonyok elméleti megismerésének, az egész társadalmi tevékenység tudatos tervezésének, szervezésének és irányításának. Márpedig ha így van, lehet-e, és szabad-e a nehézségekért, az anyagi és kulturális szükségletek kielégítésében tapasztalható hiányokért és mindezzel összefüggésben az esetleges feszültségekért valamiféle elvont, önmagában vett

ellentmondást tenni felelőssé? A szocialista rend számára az effajta „mosom kezeimet” szemlélet és magatartás elvileg eleve elfogadhatatlan. A felelősség áthárítása a történelmi múlttól örökölt vagy a jelenkori fejlődés kihívásaival összefüggő új ellentmondásokra valójában a célirányos társadalomszervezői tevékenység tehetetlenségének beismerése. De miféle tehetetlenségről van szó? Köztudott, a szocialista építés viszonyai között a szubjektív tényező súlya megnövekszik. Csakhogy, mi tagadás, ez a megnövekedett szerep a valóságos vagy vélt alternatívák közötti önkényes választás, az esetleges egyoldalú döntések valószínűségét is megnöveli. Mármost, amennyiben ez a valószínűség érvényre jut, a szocialista építés gyakorlatához természetesen hozzá tartozó ellentmondásos viszonyok további, de ezúttal már spontánul és ellenőrizhetetlenül felfakadó ellentmondásokat szülnek. Ezeknek valóban alig van valami közük a szocialista társadalom természetéhez; kizárólag a hibás politika következményei. Ugyanakkor azonban meglétük és spontán érvényesülésük menthetetlenül visszahat az ellentétek egysége és harca törvényének működésére, és rövidzárlatot idézhet elő a folyamat tudatos ellenőrzésében. Az ellentmondásokkal szembeni viszonylagos tehetetlenség végeredményben maga is okozat: a sorozatos hibák, mulasztások, az önkényes értékelés, a demokratikus társadalmi ellenőrzést megkerülő döntések következménye.

Mindent egybevéve, a gazdasági nehézségek, a társadalmi feszültségek makacs jelentkezése különös nyomatékkal figyelmeztet arra a súlyos felelőségre, amelyet az ellentmondásokhoz való tudatos viszonyulás követelménye hordoz. De mi is a tulajdonképpeni értelme ennek a felelőségnak? Mi a teendő akkor, ha a szubjektív tényező szerepének növekedése önmagában még nem biztosíték az ellentmondásos folyamatok megfelelő befolyásolására, sőt az ellentmondások torzulásának a veszélyét is magában hordja? Nos, a szaporodó és súlyosbodó problémák egyenesen arra kötelezik a tudatos társadalomtervezői, -szervezői és -irányítói tevékenységet, hogy kritikai-önkritikai szellemben felülvizsgálja a gazdasági döntéseket, társadalmi opciókat meghatározó korábbi szemléletet, s új, az ellentmondások ésszerű, adekvát irányú kibontakozását szavatoló megoldásokat keressen. Eppen ezt a bírálati-önbírálati szellemet hirdette meg 17 esztendővel ezelőtt pártunk IX. kongresszusa. Ma, amikor a történelmi fordulópontot félmjelző eseményt köszöntjük, nem árt emlékeztetni a kongresszus egész munkálatait átható, ama igazságra, hogy a kommunista párt életképességének próbatétele az elkövetett hibákhoz való bátor, önkritikai viszonyulás, hiszen csak ebből méríthet magának erőt a forradalmi önmegújuláshoz. „Ösztönözni kell az önbírálati szellemet, saját hibáink nyílt beismerését — olvassuk a kongresszusi jelentésben —, amely biztosítéka a munka szüntelen javításának, bizonyítéka a párt erejének, a párt és a tömegek törhetetlen egységének.” (A Román Kommunista Párt IX. kongresszusa, Buk., 1965. 77.)

Az ellentmondásokhoz való pozitív hozzáállás voltaképpen a szocialista gyakorlatnak önnön feltételeihez, követelményeihez való kritikailag tudatos viszonya. Ezért a valóban forradalmi álláspont nem annyira az ellentmondások elismerésében igazolódik, hanem tudatos társadalmi ellenőrzésük, az ember tényleges, minden oldalú emancipációját szolgáló, ésszerű-értelmes irányításuk szocialista kötelezettségének teljesítésében. Főlősleges nagy szavakat használni ezen elkötelezettség súlyának érzékeltetésére, hiszen az egyet jelent a szocializmus történelmi hitele iránti messzemenő felelősségvállalással.

A Korunk Bolyai-díja — 1981

Herédi Gusztáv • Megfelelő intézményeket létrehozni

A Korunk Bolyai-díjának létesítésében több megfontolás is vezérelt bennünket. Arra törekedtünk, hogy a kultúra kongresszusát méltóképp köszöntsük mi, a *Korunk* szerkesztősege is. Ugy véltük, ennek egyik módja az, hogy valami marandó létrehozásával tegyük emlékezetessé e nagy tanácskozást. A díj létesítésével, bízunk benne, elértük ezt a célt.

A mi kultúránk nem szenved a törpe kisebbségek művelődési életére jellemző félkarúságban, nem csupán irodalomra vagy nyelvápolásra szorítkozik, hanem gazdag tudományos és műszaki teljesítményeket mutat fel. A Korunk Bolyai-díjával egyrészt hangsúlyozni igyekszünk ezt, másrészt serkenteni a tudományos kutatást és a szakírást.

Azzal, hogy természettudományi műveket is díjazni szándékozunk, egyfajta megújuló törekvésünket is jelezzük. A *Korunk* mindig is foglalkozott természettudománnyal, de — be kell vallanunk — mióta a papirkorlátozás nyomán terjedelme csökkent, az általános csonkulásból a természettudomány húzta a rövidebbet; a számára fönntartott helyünk összezsugorodott. Belátjuk, hogy az aránybomlás nem vezetett jóra; a nemzetiségi tudományos élet szükségletei arra intenek, hogy egyensúlyt kell teremtenünk a társadalomtudományok és a természettudományok, a műszaki élet információi között.

Felvetődhet a kérdés: mi a súlya, jelentősége egy folyóirat díjának? Különösen akkor, ha nem társul hozzá sem számottevő pénzösszeg, sem tudományos cím. Vajon a Korunk Bolyai-díja csupán áldíj, játék és pótcselekvés?

Nézzünk szembe a kérdéssel, hiszen van alapja.

A *Korunk* sokféle társadalmi munkát végez, amivel hiányzó intézmények föladatát vállalja magára, vagy létező szervezetek irányunkban mutatkozó mulasztásait iparkodik pótolni. Hoztunk létre irodalmi köröket és szabadegyetemeket, bábáskodtunk táncházak és énekkarok születése körül. Örömmel mondhatjuk, hogy ezek többsége intézménnyé nőtte ki magát, s a kezdeti útegyengetés után nélkülünk is elboldogul. A hivatalos elismerés, támogatás — ahol megkapják — biztonságot nyújt számukra, serkenti fejlődésüket. Döntő kérdésük azonban az, hogy a helyi kistérsadalom mennyire sorakozik mögöttük, mennyire igényli és támogatja működésüket. Ha ezt megkapják, akkor a nehézségek ellenére is gyümölcsözőn dolgoznak.

A legtanulságosabb példánk a Korunk Galéria. Amikor létrejött, ugyancsak elhangzott a megjegyzés: ez nem igazi galéria, ez csak játék. (Nem is szándékszunk a művészeti szövetség hivatalos kiállításával versengeni.) Azóta azonban eltelt tíz esztendő, s a játékba több mint kétszáz képzőművész, világhírű zeneművész és kezdő fiatalok serege társult be. Aki pedig nálunk ki akar állítani, fél évvel annak előtte már föl kell hogy iratkozzék a listára.

Pótcselekvés ez? Lehet. De én szívből szeretném, hogy minél több ilyen pótcselekvésünk legyen.

Az erdélyi társadalomtól különben sem idegen ez a fajta játék. Gazdasági és tudományos egyesületek, irodalmi társaságok, a Kalákától és az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylettől az Astráig, az Albinától a Szépművészeti Céhig jobbra társadalmi kezdeményből nőttek ki, s munkájuk sikeressége elsősorban attól függött, mennyire karolta föl őket a társadalom, mennyire tekintette magáénak. Innen jutnk el az elvi következtetéshez: egy nemzetiségi társadalom életrevalóságát — többek között — az is bizonyítja, mennyire képes az adott helyzetnek, a történelmi kihívásnak megfelelő intézményeket létrehozni, s azok működését önerejéből biztosítani.

Remélem, a Korunk Bolyai-díja ilyen lesz.

Ha játékról, pótcselekvésről van szó, a gyermekekre gondolunk. És tudjuk, a gyermek komolyan veszi a játékot. Igaza van. Mert attól, hogy komolyan veszi, mikrokozmosza súlyt kap, és becses információkat közvetít számára. A nemzetiségi lét s azon belül a kultúra hasonlít kissé a gyermek világához: nem kevés benne a pótcselekvés. Vegyük azonban komolyan a magunk világát, s akkor az megnő, erőre kap, és súlyos, valós értékek hordozójává lép elő.

Ezt bizonyítják a díjazott művek is.

A társadalomtudományi könyveket elbíráló zsüri szavazatai

FARAGO JÓZSEF: Az 1981-es esztendő társadalomtudományi könyvtermésének több kimagasló jelentőségű műve közül társadalmi fontossága, valamint művelődési életünk egészében betöltött szerepe miatt a Korunk Bolyai-díjára Kós Károly—Szentimrei Judit—Nagy Jenő *Moldvai csángó népművészet* című monográfiáját javaslom.

Noha a moldvai csángómagyarok néprajzi gyűjtésünk kezdetei óta több-kevesebb figyelemben részesültek, sőt népköltészetük és népzenejük, hála a szocialista Románia nemzetiségi politikájának, az utóbbi negyedszázadban átütő sikerű és alapvető jelentőségű forrásművekben vált közkinccsé, [...] ezáltal kevésbé, illetőleg egyenetlenül és hiányosan ismert, sőt részint ismeretlen tárgyi néprajzokról, népművészetükről kapunk minden eddiginél átfogóbb és alaposabb összesítő képet.

A három szerző műve a tudományos vizsgálódás és a társadalmi érdeklődés középpontjába állítja nemzetiségünknek azt a népcsoportját, amely modern körünkig a legrégebbi és leggazdagabb, valamint a román népi kultúrával legjobban összeszőződött hagyományos művelődési javak megőrzőjének bizonyult. A mű itthon forgalomba került 15 000 példányának azonnali felszívódása azt mutatja, hogy olvasó tömegeink szellemi igényét elégitette ki — sikere pedig jelzi nemzeti önismeretünk és öntudatunk fejlesztésére, erősítésére gyakorolt hatását.

Azt se feledjük, hogy a *Moldvai csángó népművészet* csak egyike a három szerző ama sorozatának, amelynek korábbi kötetei 1972-ben a *Kászoni székely népművészet*, 1974-ben a *Szilágysági magyar népművészet* és 1978-ban a *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet*. Ide számítva a kiadásra készülő *Torockói magyar népművészet* is, joggal kérdezhetjük: egy ilyen kis hármas munkaközösség, hasonló feltételek között, szerte a világon nyújtott-e még valahol hasonló teljesítményt? Néprajzi kutatásunknak ez a nemzedéke, e nemzedéknek ezek a tagjai egész pályájuk során a lehető legtöbbet tettek hivatásukért és nemzetiségükért; itt az alkalom, hogy mi is megtiszteljük őket s ezáltal önmagunkat.

KOVÁCS JÁNOS: Szavazatomat a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 1981-ben megjelent első kötetére adom. E munka elkészülte irodalomtudományunk és -történetünk legjelentősebb eseménye, hordereje messze túllépi az esztendő többi könyvét. Ilyen nagyszabású vállalkozásra az irodalom terén nálunk még nem került sor. A Lexikon első kötete — és remélhetően folytatásai is — összegyűjti mindazt, amit a hazai magyar irodalom és ezen túlmenően a közírás és a művelődés eddig elért. Olyan szintézis, amely összegezi szellemi életünk eredményeit, és nélkülözhetetlen segédkönyvet ad mindazok számára, akik általános képet akarnak alkotni maguknak műveltségünkről, közelebbről irodalmunkról. A Lexikon tudományos jelentőségéhez és értékéhez szervesen társul közművelődési szerepe, kultúránk gyarapításában betöltött hivatása.

Lehetnek fenntartásaink a Lexikon szerkesztési elveivel vagy magukkal a szócikkekkel kapcsolatban, számomra azonban kétségtelen tény: ez a könyv társadalomtudományunk egészének eseményévé avatja az 1981-es esztendőt.

SZABÓ ZOLTÁN: Díjazásra a magam szakterületén megjelent munkák közül Kántor Lajos *Lira és novella. A sólyom-elmélettől a Tamási-modellig* című könyvét javaslom. Erveim a könyv méltatásából kiderülnek.

A könyv témája az irodalom- és stílustörténetben egészen időszerű. Vizsgálatai egy évszázadot kitevő korszakra terjednek ki. A XIX. század végén az újító, korszerűsítő stílusterkvések hatására kezdődött el a próza lirizálódása. A *Nyugat* iróinál, majd az avantgarde stílusában ez megerősödött, és később az avantgarde határain túlnöve sokáig, a jelenig is kitarthatóan hatott. Ennek az érdekes tendenciának egyik, egyben a legfontosabb részlege, a novellabeli líraiság a témája Kántor könyvének. Elméleti megalapozása, tüzetes vizsgálatai és elemzései miatt joggal tekinthetjük könyvét a kérdéses jelenség első monografikus feldolgozásának. [...]

A novella lirizálódását Kántor a műnemi, műfaji keveredés eseteként fogja fel, és ezért vizsgálatait széles műfajelméleti alapra helyezi. Kutatási eredményeinek bemutatása, tárgyalása során figyelemmel van ide tartozó fontos fejlődési mozzanatokra és folyamatokra, illetőleg az ezekkel ellentétes tendenciákra, mint amilyen a líra megújulása. „a próza szabadságharca”, a vers és a próza határainak le döntése. Jó és elfogadható érvek alapján hangsúlyozza, hogy a műfajok keveredését nem kivételnek, hanem szabálynak kell tekinteni. A líraiság lényegét nem az irodalmi alkotás szubjektív feltételeiben, hanem a kifejezés szubjektívizálódásának különböző formáiban látja — és éppen e szubjektívizálódás előretörése következtében vált a novella líraivá. [...]

Az eddig jelzett eredmények mellett Kántor könyvének nagy érdeme, hogy a jelenség vizsgálatára alkalmazott szempontok sokoldalúak. Ezt bizonyítja az is, hogy nyelvi és stilisztikai jelenségekre, sajtáságokra is figyelemmel van. Ezek jó része mint a kifejezés szubjektívizálódásának különböző formája kerül szóba. E sokoldalúság miatt állíthatjuk, hogy Kántor könyve a további vizsgálatok számára jó alap és hasznos forrás.

BENKŐ SAMU: Sok töprengés után és a Korunk szerkesztői előtt részletesen kifejtett aggályaim ellenére vállalkozom a szavazásra.

Dávid László könyvére, *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékeire szavazok*. Ez a munka szerzője maga teremtette műhelyében jött létre, módszeres, a művészettörténetírás forrásbázisát szélesítő levéltári, könyvtári és helyszíni kutatásokon nyugszik, és — minden jel szerint — egy tudományos életpálya kibontakozásának első jelentős állomása.

NAGY OLGA: A Korunk Bolyai-díjának odaítélése nehéz helyzetbe hozza a szavazót, hiszen olyan művek közül kell választania, mint például Egyed Ákos *Falu, város, civilizáció* és Dávid László *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei* című könyvei — hogy csak ezt a két kiemelkedő munkát említsem. A választás azért is nehéz, mert sajátos helyzetünkben egy díj odaítélésekor nemcsak az „abszolút” érték számíthat, hanem az elv is, amelyet a szavazók szem előtt tartanak. Ennek értelmében a két értékes könyv közül szavazatomat az utóbbira, Dávid László művére adom.

Két okból is.

Elsősorban az elv miatt, amelyet sajátos nemzetiségi létünk meghatároz: e könyvet *vidéki értelmiségi* írta önfeláldozó és hősiessé „megszállottsággal”, hűvával azoknak a tudományos eszközöknek és feltételeknek, amelyek egy tudományos mű megírásához feltétlenül szükségesek. De mindjárt helyesbítenem is kell, mert a könyv valóban nemcsak emiatt és nemcsak ilyen relatív értéket jelent, hanem a magasrendű tudományosság szempontjainak is eleget tesz. Ez a második oka döntésemnek. Csak néhány érv a fentiek illusztrálására:

— a kutató tudományos koncepciója, melyet bevezetőjében ismertet, s amelyet teljes mértékben meg is valósított: hogy a levéltári kutatást egyesítette „a tárgyi emlékek számbavételével”;

— e „számbavétel” során mindenre — vármaradványokra, templomokra, freskókra, néha egy-egy ötvösmunkára is — kiterjedő figyelme;

— a kötet bámulatraméltó rajzai, amelyek (összesen 346) mind a szerzőtől származnak, olyan ritka adományról tanúskodnak, amely dr. Kós Károly néprajzi munkáit is annyira értékesíti.

A kötet azt bizonyítja, hogy sajátos helyzetünkben nem „hivatásos” értelmiségi bármely szakembernek díszére és büszkeségére való tudományos művet alkothat; s egyben azt a reményünket és vigaszunkat is szolgálja, hogy nemzetiségi tudományosságunk helyt áll vidéken is, s új meg új tehetséges emberek képezik magukat tudományos kutatóvá.

TÓTH SANDOR a szerkesztőséghez intézett levelében bejelentette, hogy a továbbiakban nem óhajt részt venni a zsűri munkájában, majd a következőket írta:

Egyetlen alkalommal adom le voksomat, és pedig Dávid László *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei* című művére. Indoklás helyett egy vallomással fizetek: szavazatom bizonyos értelemben az önkény, ha úgy tetszik, a szeszély eredménye. Hat kötetet soroltam — eltérő, de egyaránt érdemes szempontok alapján — a legjobbak kategóriájába az 1981-es könyvtermésből. A hat kötet szerzői közül egyedül Dávid Lászlót nem ismerem személyesen. Ennek a körülménynek volt szerepe abban, hogy az érdemesek közül éppen az ő művét emeltem ki.

ARADI JÓZSEF: Nyugodt szívvel azt a „társadalomtudományi tárgyú” könyvet javasoltam volna díjazásra, amelyet (viszonylag) fiatal szerző írt, lehetőleg az utóbbi években, és nem feltétlenül a leghagyományosabb tárgyakról vagy — pontosabban — hagyományos tárgyakról nem hagyományos megközelítésben. Ilyen, a fenti ismérvek mindegyikének eleget tevő könyv nem jelent meg 1981-ben. Mivel a Korunk Bolyai-díjához hasonló „erkölcsi-szakmai mércék” alapításának és „institucionalizálásának” csak úgy látom értelmét, ha ez nem csupán az ifjabb korosztályok szaktudományos alkotókedvét serkenti, hanem a nemzetiségstudomány elmélyítését, az „önismeret” nélkülözhetetlen szemléleti pályamódosításait is ösztönzi (a nem életmű típusú alkotások tárgy- és paradigmaválasztását befolyásolja), mégis „díjazásra” adtam a fejem, és — a hiányzó fiatalok helyett — következőként „fiatalodó” történetünk munkájára szavaztam: a díj rangját és szemlélet-alkotó-ösztönző hivatását Egyed Ákos *Falu, város, civilizáció* című tanulmánykötetével látom megalapozhatónak. A tavalyi társadalomtudományi termésből ma ezt a könyvet tartom önismeretünk megújítása, történelmi köztudatunk „revíziója”

szempontjából a legjelentősebbnek, a legelőreutatóbbnak, a tudományos-elméleti gondolkodás új csapásainak kijelölésében példamutatónak.

FODOR KATALIN: Gáll Ernő írja legutóbb megjelent könyvében: „Aki elkötelezettséget vállal, cselekszik, küzd és valamilyen formában alkot, az végességenek tudatában sem érzi, hogy élete cétalan s felesleges.“ Még kevésbé érezheti az, akinek a valamilyen formában való alkotás a mű színvonalán való alkotást jelenti. Akinek sikerült a világ egyik lezárt darabjáról, az 1848-as forradalom „kezdő“- és az első világháború „végzónala“ közé és Erdély terébe zárt időről, az ebben az időben és térben zajló történeti tényekről: az ipar- és városfejlődésről, a technikai változásokról, a civilizációs viszonyok elterjedéséről, a munkások első erdélyrészi politikai szervezeteiről, a 2610 falu és mezőváros képviselte falusi társadalmak osztály- és rétegviszonyairól többdimenziós képet és eredeti tipológiai modellt alkotnia. Akinek sikerült létrehoznia egy olyan szöveget, amely önismereti emlékezetünk különböző szintjein egyaránt „betáplálható“ és megőrizhető.[...] Akinek, mert a szakma értő és sohasem eretnek művelője, mert hiával van minden alkotói restségnek és langyosságnak, sikerült elkerülnie mind a túlzó szakosodás csapdáit, mind pedig a szakmai nyelvnek, a beavatott-kód használatának bumeráng-effektusait, és — ahogy Csetri Elek megállapítja — sikerült módszerében mégis gyökeresen újat adnia, „múltunk többé-kevésbé bolygatlan göcseit“ boncolgatnia, és átgondolt szintéziseket nyújtania. És végül, akinek sikerült a döntések, elhatározások, ösztönös igénylesek és elutasítások, csatlakozások és lemondások kölcsönösen összefüggő hálózatán idejében elérni az alkotói „felezési időt“, hiszen a közlési kezdővonalától máig megjelent kötetei és tanulmányai alapján megjósolhatjuk a jövőt, amely „bizonyára elhozza az erdélyi parasztság tőkés kori fejlődésének átfogó történetét“. Az alkotói út eseménymezőnyében a szerző túllépte azt a határt, amelyen innen még a valószínűségi bizonytalanság, az entrópia bizonyossága uralkodik; jócskán benne jár már abban a birodalomban, ahol az alkotói „értelmes lét“, a „biztonság- és méltóságérzet, a békesség, a társas létben kiérdemelt megbecsülés“ az, ami honos.

Szavazatomat Egyed Ákos *Falu, város, civilizáció* című munkája kapja.

HEREDI GUSZTÁV: Egyed Ákos műve a szokásostól eltérő munka. Mert főismérvű jegye a széles karolás, ami pedig több irányú érdeklődés, sok sugarú megközelítés gyümölcse.

A szokásostól eltérő, minthogy hazai történettudományunkban — jó ideje immár — három ágazat iparkodott előtérbe: a politikai és hadi história, valamint a művelődéstörténelem. Megvallom, én csak ez utóbbinak örvelek. Híven szolgálja nemzetiségi önismeretünket, fölmutatván gazdag kulturális örökségünket. A politika és hadászat múltjának kutatását persze nem vetném el, de mint minden túltengéstől, úgy emezek kizárólagosságától is félek. És a múltnak épp ez a két szelvénye nyújt a leginkább lehetőséget az uralkodók, hadvezérek szerepének fölnagyítására (s a nép jelentőségének elhallgatására), a diplomáciai sakkhúzások vagy a hadjáratok jelentőségének eltulzására s ily módon ferde történelmi tudat kialakítására. A ferdeségbe én beleértem a nemzeti nagyképűség fölszítását éppen úgy, mint a kisebbségi érzés vagy a „kollektív büntudat“ önmarcangolásra készítő beszélykolását is egy népbe vagy nemzetiségbe.

Ezzel szemben a gazdaságtörténet objektívabb. A gazdasági változások, termelési folyamatok jórészt a számok nyelvén „beszélnek“, s amellett olyan társadalmi mélyfolyamatokat mutatnak be, amelyek döntő módon és végső fokon határozzák meg a népek, országok sorsát. Egyed Ákos a sodrásmélyek jó ismerője, az anyagi áramlatok avatott kutatója, s mint ilyen, a dolgozók, az igazi történelemalkotók hű bemutatója. *Falu, város, civilizáció* című műve pedig — amelyre szavazatom adom — abban is eltér a szokványostól, hogy az ugyancsak túltengő faluközpontúsággal szemben a paraszti nép és a városok iparkodását egybeágyazottan illeszti a civilizációs haladás hömpölygésébe.

KESZI-HARMATH SANDOR: 1981. évi magyar nyelvű társadalomtudományi könyvtermésünk áttanulmányozása alapján javaslom, hogy a Korunk Bolyai-díjával Egyed Ákos *Falu, város, civilizáció* című könyvét jutalmazzuk. E munka megírása óriási tényanyag és statisztikai adat összegyűjtését s feldolgozását igényelte. E roppant mennyiségű információs anyag rendszerezésével Egyed Ákosnak sikerült tudományosan körvonalaznia a századforduló Erdélyében végbement gazdasági és társadalmi folyamatokat, s ugyanakkor bemutatnia a népesség életkeretétől szolgáló akkori falu- és városhálózatot.

Ezeknek az információknak és adatoknak az összegyűjtése, feldolgozása, rendszerezése, tudományos elemzése s az ebből adódó következtetések levonása hazai gazdasági, szociológiai és területrendezési irodalmunkban (s itt nemcsak a magyar nyelvűre gondolok) hézagot pótol. A közgazdasággal, szociológiával, falu- és város-

rendezéssel foglalkozó szakemberek régóta hiányolják azt a könyvet, amely bemutatja a jobbágyrendszer utolsó időszakának s a kapitalizmus első világháború előtti szakaszának gazdasági és társadalmi mozgalmait és folyamatait Erdélyben. Ez az igény — mondhatni: elvárás — munkájuk, kutatásaik tudományos követelményeiből adódott, ugyanis napjaink társadalmi-gazdasági jelenségeinek kutatása, elemzése s főleg a jövőbeli prognózisok kidolgozása lehetetlen a gazdasági és társadalmi folyamatok hosszú távú, legalább 80—100 éves ismerete és figyelembevételével nélkül.

Egyed Ákos könyvének értékét a fenti értelemben vett hasznosság jelentékenyen megnöveli.

ROSTÁS ZOLTÁN: Habozás nélkül szavazok Egyed Ákos *Falu, város, civilizáció* című művére. Nem mellékes ugyanis, hogy milyen mércét állít az első díjazott mű a következő években sorra kerülő könyvek elé. Úgy vélem, hogy Egyed tanulmányai az erdélyi jobbágyfelszabadítás és kapitalizmus történetéből azért példamutatóak, mert ismertnek vélt korszakról merőben más mondanak — új szemléleti és módszertani megközelítés révén. Pozitívuma továbbá, hogy nemcsak sikerrel alkalmazza a társadalomtörténeti szemléletet és a szociológia vizsgálati módszerét, hanem szenvedélyesen támadja a szemantik történetírást, amely — főleg a tankönyvek révén — még mindig differenciálatlan, tehát hamis képet fest a korszak társadalmi szerkezetéről és folyamatairól. Noha meggyőzi olvasóját szemlélete és módszere eredményességéről, Egyed Ákos mégis csak kísérletnek tekinti művét, mert meggyőződése, hogy: „különböző típusú falvak belső mozgásrendszerének, a folyamatnak, az életnek a megragadása megköveteli az agrár- és gazdaságtörténet, a néprajz és társadalmi antropológia forrásának s e tudományok eredményeinek a felhasználását.“ Olyan integratív szemlélet híve Egyed, amely nem túl divatos — tudományokat indokolatlanul skatulyázó — tájainkon, s amely nélkül még lehet, de már nem érdemes igényesebb közönség elé lépni.

Végül hadd tegyem szóvá Egyed művének egy különösen fontos tanulságát. Mivel nemzetiségi önismeretünk döntően művelődéstörténeti hagyományokból táplálkozó szimbólumrendszerre támaszkodik, kialakul az a hamis kép, mintha a nemzetiségi lét (s tehát története) nem lenne egyéb, mint a hagyományos értelemben felfogott kulturális élet (és annak története). Egyed vizsgálataival ezzel szemben éppen azt bizonyítják, hogy sem a társadalom- és gazdaságtörténész nem boldogul az etnikai folyamatok tanulmányozása, sem a nemzetiségtörténész a társadalmi, gazdasági viszonyok szervesen integrált vizsgálata nélkül.

Szécsi András: Hőfoltos táj

Nemzedékről — öt tételben II.

Harmadik tétel: Kik azok a nonkonformisták? (Allegro aperto)

Ha a maiakat nem a tegnapiak érdekvédelmi harca kényszerítette volna egysebbe, azt hiszem, ők se lennének olyan kényesek közös fiatalságukra, de semmiképp se tekintenek korukat más korosztályokkal szemben egységteremtő kritériumnak. Mert például az, hogy egyes írók dohányoznak, mások meg utálják a füstöt, tudtommal sosem okozott ekkora ricsajt; ez csak a vonaton fontos kritérium, és semmi sem szól a mellett, hogy az Írószövetség termeit ilyen alapon dohányzó és nemdohányzó fiúkére osszuk. Ha már irodalmi csoportosulásról van szó, minden azon múlik, mi a csoportképződés ismérve, mi az a másoktól elkülönítő, egymással viszont rokonító minőségi jegy, ami eléggé figyelemre méltó ahhoz, hogy tollforgatókat együvé tereljen. Az életkori együvé tartozás aligha. Hiszen egyivásúak lehetnek még nagyon is különfélék; annak a tulajdonságunknak, hogy huszonkét esztendősek vagyunk, nincs sok köze az írói dolgok lényegéhez. A baráti kapcsolatok kialakulásához viszont annál több, s ezért az írók életkori közössége a legmegéjtőbb látszat: együtt jártak iskolába, együtt rúgták a labdát, együtt érték őket az első csalódások irodalmi és egyéb szerelmeikben. Kamaszkáprázatok kódén át könnyen összetéveszti az ember padlásszobája vendégeit szellemi univerzumával, és azt liheti, hogy nemzedéktársaiból áll a világ. S ezt néhány indulatban fogant érvvel támasztja alá, aminek rendíthetetlenségében a lelke mélyén maga sem hisz.

Az első érv erkölcsi természetű. Így szokták megfogalmazni: „Mi, fiatalok, nem alkuszunk.“ Ellentétben az idősekkel, nyilván, akiket megtört az élet, akik behódolnak a kénytelenségnek, akik elveiket érdekeikhez igazítják, vagy ami annál is rosszabb, érdekeiket emelik elvi rangra.

S még csak azt sem mondhatja az ember, hogy ezeknek az ifjaknak nincs valamelyes igazuk. Hisz általában nem a hűszesztendősek van két gyereke. Nagy család, anyagi felelősség, bonyolult kötelezettségek, társadalmi helyzet, különféle tisztségek — ezek az örömök megletebb korban hullnak az ember fejére, hogy csendes esti órákon elbeszélgesen a lelkiismeretével: mit adjon fel, és mit őrizzen meg, mi az, amiért akár az aszkézis árát is ki kell fizetnie, s mi, amiért luxusáron sem szabad magát megfizettetnie. Igen, a „nell mezzó“-n túl gyűlnek fel a kötelezettségek meg a tapasztalatok, növekvő igények nyomában szaporodó kísértések és félelmek (ami egyremegy, s akkor kezd el vitáját az érdeke a lelkiismerettel: becsületről, barátságáról, helytállásról, igazmondásról, a szellem szolgálatáról, lehetőség és megvalósulás fájdalmas dialektikájáról. De hogy az érdeke hogyan egyezkedik a lelkiismerettel, annak az eldöntésében három fiatal a Krokó-bár teraszán még nem alkot becsületbírótságot. Mert az egyik érdeke a megélhetés krajcáros gondjai köré gyűl (s ez elég fájdalmas), s a másik érdeke az Opel-Rekord köré (ami viszont nagyon siralmas). S aztán van országos gondokat számláló, a modus vivendi feltételei körül keresendő érdeke is, nép, nemzet, nemzetiség élhetőségének létfontosságú érdeke. S annak is szembe kell néznie olykor a lelkiismerettel. Ezt azonban hagyjuk most, mert a fiatalok állítólagos intranzigenciája a személyes érdekek dolgában jelenti be a nemzedéki nagylelkűséget. Látszatra az én érvelésem is az ő igazukat támasztja alá, ha már bevallottam, hogy a kénytelenség a korral jár, a kényelmetlenséggel pedig a gerinc hajlékonysága. Csakhogy a kénytelenség túl van még valami egyéb is, ami nem függ életkortól, s amit *jellemnek* hívunk. Az én nemzedékem e tekintetben elég tarka. Am ha visszagondolok magunkra, milyenek voltunk egyenként a pályánk kezdetén, kiderül: *nem tarkultunk valami sokat*. Itt-ott egy kis árnyalódás, de az idő inkább azt hozta ki mindenkiből, ami eredetileg benne volt. Így van ez a maiakkal is. Csak szemlélgem egyik-másik életbe indulót, és az ismeretlen képességeknek adózó tisztelettel bámulom: milyen fűgőn dicséri barátját a sajtóban, hogy cserébe az is kérje meg az ő barátját, telefonálna unokabátyjának, hogy az viszont szóljon egy jó szót a cikkíró érdekében azzal a háromszoba-összkomfortossal kapcsolatosan; csak csodálom némelyiket, honnan tudja hűsz esztendejével olyan pontosan, amit én és annyi nemzedéktársam máig sem tudunk megtanulni: milyenek a helyes fogalmazások egy szép-hasznos felszólalásban, mikor és mivé módosul a honoráriumtörvény, hol méri a tanulmányutat?

A közelnézet torzító optikája miatt vélik a fiatalok a nonkonformizmusban, a független és szabad lélek méltóságában felfedezni nemzedéki kiváltságuk jegyét. De csak addig, míg előbb-utóbb fel nem fedezik egyéb jegyekkel ékes kollégáikat nemzedéktársaik között: a helyezkedőket, sunyítókat, alkalmazkodókat, hízelgőket. S akkor kiderül, hogy karrieristák előállításáról a legfiatalabb nemzedék is gondoskodik. Mert ahhoz, hogy a pillangók sorának folytonossága meg ne szakadjon, folyamatos hernyóutánpótlásra van szükség.

És nem csupán azért kár a fiatal nemzedék írói szépségét a nonkonformizmusban felmutatni, mert nem igaz. Nem is praktikus. Aki ugyanis azt hirdeti, hogy a tisztesség fiatalkori tulajdonság, annak vállalnia kell a korai halált. Ha csak nem akarja majd öreg fejjel bizonygatni, hogy ő maga viszont természeti csoda, vagy esetleg beletörödni, hogy tőle kapott érvel, tehát tőle szerzett erkölcsi jogcímen léphessen fel ellene az eljövendő fiatal nemzedék, a tisztesség állítólagos mindenkori leteteményese.

Maradjunk hát abban, hogy ez a „mi, fiatalok nem alkuszunk“ ez is csak annyira érvényes, mint minden hirtelensült általánosítás. Ismerek néhány fiatal író, aki csakugyan nem alkuszik. Mert meg nem alkuvó. S az ilyen nem fog alkuozni öreg íróként sem. Aztán ismerek jó néhány amolyant, aki szintén nem alkuszik. Mert... még nem kínáltak fel neki semmit. S az ilyen azonnal nekilát az alkunak, mihelyt megkapja az első ajánlatot. Mert ő már kamaszfejjel tudja, hogy az ösztönöket csak ösztön-díj ellenében érdemes munkába állítani.

Hiába, a lélek méltósága nem generációs monopólium. A legközelebb arról szeretnék beszélni, hogy a másik állítólagos csoportképző tulajdonság, a nemzedék korszerűsége szintén nem egyéb illúzió. A nemzedéki kérdés álprobléma — állítom tehát megnyugvással, holott köztudott, hogy igazga természetű vagyok. Ugyanúgy állítom, ahogyan irodalmunk harmonikus egységének hirdetői szokták állítani, holott köztudott, hogy ők viszont méltóságos nyugalmú tekintélyek. S most mégis együtt hangoztatjuk, hogy a nemzedéki kérdés álprobléma. Igen ám, de én valami egyebet is fenntartok még, amiről ők többnyire szeretnek megfélekedezni, azt nevezetesen, hogy minden álprobléma egy megoldatlan valóságosnak az álcája. Valahányszor a kapukon dörömbölő fiatalok csak áttöréssel juthatnak be, azonnal rájönnek, hogy csoportos nyomásra könnyebben lazulnak az eresztékek. Rendezzük úgy, hogy legyenek tárva a kapuk, lépjen be, aki odavaló. S akkor egyszeriben minden a helyére rázódik majd, mindenki oda, ahova korosztályra való tekintet nélkül tartozik. S amikor írói dolgok és íróemberek a helyükön vannak, akkor mindenki magyarázat nélkül is érti, hogy művészfajta besorolása terén az évjáratnak nincs akkora jelentősége, mint a fajborok osztályozásánál.

Negyedik tétel: Kik állnak az Új partjainál? (Allegro ma non tropo)

A nemzedéki együvé tartozás döntő érve a közös írói látásmódra utal, amikor így fogalmaz: „Mi, fiatalok modernek vagyunk.“ Tudom, hiába cáfolom tapasztalati alapon, összetettebb a kérdés, semhogy a tapasztalat érveit bárki is bizonyító erejűnek fogadhassa el. Érzem magam is, semmire sem jutok, ha azt mondom, hogy ismerek egy húszesztendős költőnőt, aki olyan szentimentálisan szerelmes, mint egy másodéves tanítóképzős a boldog békeidőkben, és az sem meggyőző, hogy egy másik ifjú szerző átjatos hiszékenységet nagyanyám is megirigyelhette volna első áldozásakor. „Akkor majd kitessékeljük őket a generációból“ — válaszolhatják a mai fiatalok. És ez ellen nem lehet kifogás: a nemzedék jellegzetes látásmódja eléggé huszadik századi ahhoz, hogy az ódsígot nyugodtan utasíthassa a patológiás kivételek sorába. De ezzel még nincs nyert ügye. A kirekesztés nem meghatározás. Egy szerves képződmény abban egységes, ami benne megnevezhető minőségi specifikum, nem pedig általában egy más minőségtől való különbözősége folytán, mert ha így lenne, a csuka rokona volna a pacsirtának azon az alapon, hogy egyikük sem émlős.

Fogadjam el: a fiatalok csakugyan modernek. Hanem a fogalmazásból az ködlik elő, hogy hitük szerint e modernségen valamilyen egységes áramlatiságot értenek, aminek felségterülete elég bizonytalanul határolható ugyan körül, de annyira bizonyos, hogy az Új partjainál fekszik. Most már, ha meg tudják jelölni e partok mentén azt a tartományt, amelyet ők hódítottak meg, vagy legalább kizárólagos uralmuk alatt tartanak, akkor nincs egy szavam sem. Ha viszont más-más tartományokat lakkak — ha mégoly frissen hódítottakat —, s ráadásul ott is elkeveredve őslakókkal vagy más korosztálybeli bevándorlókkal, akkor felesleges egységtől beszélni. Ilyen ez a modernség. Ha leszámítom belőle az álmodernséget meg

a sznobságot, akkor is marad a fajtájából éppen elég ebben az ellentmondásoktól szagattott korban. Meg sem kísérelm itt a definícióját. Csak úgy szemmértékre: egynémely huszadik századi jelenséget modernnek fogadok el, mert akként fogadja el a művelt köztudat. S ehhez a hanyagsághoz publicisztikai jegyzetben talán jögom van, ha Crocénak volt joga úgy definiálni esztétikai igényrel a művészetet, hogy az pedig az, amit valamennyien ezen a néven tartunk számon.

Amennyire a fiatal elbeszélőket ismerem, az ő soraikban a hazaiakon kívül túlnyomórészt külföldi áramlatok hatnak. A költőknél nagyobb ugyan a szóródás, de kevesebb a világirodalmi hatás, fel sem sorolom őket, csak a közvetleneket: Kaszák, Ion Barbu, Szabó Lőrinc, József Attila, Radnóti, Arghézi, Illyés Gyula, Weöres. De hát az elészámított költői mintaképek jócskán eltérő alkatok, noha valamennyien huszadik századiak. S akkor az ő nyomaikon járó fiatalok sem éppen egységesek huszadik századiségükben.

Kiderül, hogy a fiatalok valóban az Új partjainál telepedtek le, de más-más területeken. Legalább saját birtokukon? Aligha. Hiszen ott élnek velük együtt a fentebb felsoroltak is, akik e területeket birtokba vették. Azok pedig jóval túl vannak az emberélet útjának felén, egyesek közülük meg is haltak néhány év-tizeddel ezelőtt. Közöttük és a modernség nevében rájuk hivatkozó fiatalok között esetenként két emberöltőnyi a különbség. S akkor hogy is vagyunk ezzel? Életkorról van-e itt szó, vagy pedig a szellem koráról? Ne áltassák magukat a húszévesek. Az eleven szellemek fiatalok maradnak hetvenévesen is. Egyrészt úgy, hogy megőrizhetik tegnapi fiatalságukat, másrészt úgy, hogy idősen is le tudják győzni a mesterséges ódság tegnapi tüneteit.

S itt álljunk meg egy kisé.

Mihez képest is modernnek ezek a mai fiatalok?

A tegnaphoz képest feltétlenül. A tegnaphoz viszont sok tekintetben modernebb hozzájuk képest. Minden alakulás kontinuum—diszkontinuum történet. Az irodalomé is. Az érlelő folytonosság itt: a hagyomány átvétele, az átörökítés folyamata. A folytonosság teremtő megszakítása viszont: az újdonság születése, az átlényegítés mozzanata. Csakhogy a holt elődöktől való függés latens folyamata: az öröklött tulajdonságok hallgatagon rejtőznek a génekben. Az eleven elődökkel szemben kivívott függetlenség szerénytelenebb: a köldökzsinór elvágása tüntető felszabadulás. Ezért minden mai többnyire a tegnapi ellen szokott fellépni — a módosítás nem általában a múltnak ellenlábasa, csupán a közvetlen előzménye. A naturalisták azáltal voltak újszerűek, ahogyan a kései romantikát tagadták, az impresszionisták abban, ahogyan az akadémizmus ellen fordultak, a szimbolisták abban, ahogyan a hagyományos realizmust szidalmazták. Ilyesmírel van szó most is. Amikor a mai fiatalok egyívő tartozást jelentenek be a korszerűség nevében, náluk is voltaképpen egy negatív mozzanat a döntő. Az elhatároló gesztus. Abban egységesek ők, amit nem akarnak. Abban korszerűek, hogy nem vállalkoznak valaminek a folytatására. Korszerűségük egyetlen egységes tünete, hogy valamennyien fenntartással élnek a „valóságábrázolás“ szinte húsz esztendőn át kanonizált formáival szemben, nem kell egyikünknek sem az a tegnapi holmi, amit „szocialista realizmusnak“ nevezünk, s ami igaz valójára szerint nem volt egyéb, mint a valóság megfosztása mindentől, ami valóságos, annak érdekében, hogy könynyebben mondódhassék ki a vélt igazság, az apologetikus tartalom, melynek a sematikus formákra redukált élet tudvalevőleg nem mond ellent.

Irodalmunk alakulásának kellemetlen közelmúltja ebbe a látásmódbba ágyazott mindenkit, aki vállalta a korszakot: azokat is, akik hittel készítették elő, de nem láthatták előre, mivé fajul, s azokat is, akik beleszülettek. A nemzedéki egyiséget valló fiatalok hajlamosak most már azt hinni, hogy a tegnapiak mind belezöldösödtek a sémába, a kisszerű realizmusba, a dogmákba, a kincstári optimizmusba, hiszen negyven és hatvan között kezd elmeszesedni az ember, és az elmúlás kihagyó ritmusában nem tarthat már lépést a lüktető idővel. De legyünk igazságosak, és járjunk a dolgok végére. Miért ne tarthatna lépést a korosodó ember a múlt idővel, amikor voltaképpen az általa modernizált idő lüktetéséről van szó, amikor ő az, aki szerteközölt évtizedeivel, öregedése árán fiatalítja meg a kort a mai fiatalok számára? A szellemnek nincsenek életkori tulajdonságai — rendelkezik talán annyi szabadsággal, amennyi ahhoz kell, hogy túllépjen a biológiai kor kötöttségein, és vállalja szerepét a történelmi korban. Magyarán: a dogmák és az ódsi konvenciók elleni fellépés lehetősége nem a fiatalok vívmánya. Ajándékba kapták olyan íróktól, akik többnyire az irodalmi derékhadhoz tartoznak, egynémelyike az idős nemzedékhez, akik elsőül nyitottak tüzet dogmákra és ódsi konvenciókra, de akkor, amikor azok még kanonizált igazságnak számítottak, és a fellépés ellenük valamivel nagyobb kockázattal járt, mint ma a korszerűség nemzedéki kisajátítása.

Irodalmunk alakulásának ez a kellemetlen közelmúltja jeleskedett még a fentiek kivül valami egyébben is, abban, hogy a gyanakvós homályába borította és feledésre ítélte tulajdon múltját (lásd „burzsoá maradványok“), például azt a népi fogantatású szociográfiai hagyományt, amelyre a mai igazán modern tényirodalom épül, valamint a mai formabontások ósét is, a húszas évek avantgarde törekvéseit. Annak színté negyven esztendeje. Az akkoriak most hatvanévesek. A mai modern fiatalok most találkozhatnak tehát a tegnapelőtti modern fiatalokkal, akik ma már nem fiatalok, csak éppen — moderneek. Akiknek meg kellett öregedniük ahhoz, hogy modernségük egyáltalán felderülhessen. Jó lesz ügyelni a kortünetek és az életkortünetek feltétlen egyezésének hangoztatásával: az irodalom filogenezise zavarba hozza olykor az írók ontogenezisét.

Arról próbáltam beszélni, hogy ez a „mi, fiatalok moderneek vagyunk“, ez sem egyéb illúzió. Mert:

1. a fiatalok közt is akadnak ósdiak,
2. a modern fiatalok sem egyformák modernségük jellegében,
3. e modernségek teremtői viszont nem fiatalok voltak,
4. a megújulásért egyes mai idősek vállalták a kockázatot,
5. akik maguk is megújulnak, vagy pedig éppenséggel a megújult idők derítik fel róluk, hogy már negyven esztendeje moderneek voltak.

Ha mindez elégséges bizonyíték arra, hogy a korszerűség nem generációs kiáltás (ahogyan láttuk, a nonkonformizmus sem az), akkor volna egy javaslatom: megalkuvó és avult szemléletű fiatalok, rám ne számítsatok — nektek ajándékozom saját nemzedékem avult szellemű megalkuvóit; kedves nonkonformista és huszadik századi fiatalok — kezet ide! Ha nem restelitek, hogy annyi nemzedéktársammal és annyi egészen idős íróval együtt lehetünk mi is meg nem alkuvók, akárcsak ti, mi meg éppenséggel örülünk, hogy ti sem vagytok kevésbé huszadik századiak, mint mi. S akkor annak a modern irodalomnak az útvesztőin is majd csak elboldogulunk együtt valahogy.

Ötödik tétel: Vallomás magamról és egy áldozati nemzedékről (Majestuosó)

Legszívósabb és legfájóbb nosztalgiám: a fiatalok.

Némi irigység is megbújhatik benne, mint mindenben, ami vonzódás. Talán tulajdon fiatalságomat kívánnám vissza, ettől lenne? Nem. Annál már bölcsőbb vagyok. Nem akarok én, ha lehetne, se akarnék ismét fiatakként indulni. Megátalkodottan ragaszkodom magamhoz, ahhoz, aki vagyok, s aki nem lehetnék többé, ha most indulnék neki a világnak húszévesen. Úgy vállalom magam, ahogy egy-némely csúf lány vállalja arcának karakterét, s nem cserélné el fejét a Sophia Lorenével, pedig tudja, hogy az több sikert hozna. Idegen sikert. A más sikerét. A másnak rendelt sikeres sorsot, amit tisztességgel nem kívánhat el senkitől, még ha a sajátjától megcsömörlött, akkor sem. S ezért lelke mélyén a jóságos tündérről álmodozik, aki megszépítené, de nem kölcsönkért szépséggel, hanem csak úgy, hogy a meglévő szépüljön meg benne. Mert a tisztességtudó csúnyácska nem akar idegen tollakkal ékeskedni, saját elpuskázott lehetőségét javítaná meg csupán, saját jellegének szép változatát keresi.

Így vagyok én is eltelt éveimmel. Nem szeretném meg nem történtté tenni őket, nem mondanám a jó tündérnek, hogy „be jó volna, ha húszéves lehetnék“, legfennebb megkérném, módolja meg itt-ott az eltelt negyvenötöt remélt lehetőségeim felé, ahogy Arisztotelésztlől tanultam a formát öltő anyagról, bontsa ki viszsza az anyagból, ami nem tudott formává lényegülni. De a világért se akarnám előlről kezdeni, vagyis kerülőúton újjal felcserélni — a máséval. Pedig az én életem se teljesezhetik be (vágyaim szerint) természetfölötti erők pártfogó közbenjárása nélkül; a „három kívánságod teljesül“ nekem is játékomban, de úgy vagyok vele, mint a tengerész, aki előbb egy hordó rumot kért, aztán az óceánt változtatta rummá, s harmadik kívánságul — ha lehetne, még egy deci rumot. Nem kérek hát újonnan kezdődő életet a jó tündértől. Mint ahogy hiába kínálná a Hegel esztét, nem fogadnám el, noha sejtem, érne valamit a csere. S Rockefellerre sem válnék a vagyonaért, se Sartre-vá a dicsőségéért. Pedig itt sem járnék rosszul. Nem választanék az én hangos, tiszteletlen, vicces arcú kislányom helyett más gyereket, akármekkora is a tündér mintagyerekek-kollekciója — nekem ez kell, ami van, az én Ágnes lányom. Hogy milyen korban szeretnék élni? Ebben. Mi akarnék lenni? Esztéta. Csak valamivel jobb. Hol akarnék élni? Itt. Ha volna rá mód. És... ha lehetne, még egy deci rumot. Azt hiszem, végszükség esetén se

kérnék új szívet Bernard professzortól, megkárosítanának az idegen értékkel, más, hamis ítemet csempészének belém, pedig tudom, nincs a szívnek semmi köze érzelmekhez, vágyakhoz, szenvedélyekhez, ahogy a slágerekben dalolják — csak egy szerv, mint a többi. Semmi szervemet ne cseréljék ki, azt sem, mely magától is cserélődik, hisz hétvékenként cseréli sejtjeit. Még a sejtjeit váltó szívem se legyen idegen. Hát még örök sejtállományú agyam! En nem mondhatok le tulajdon egyenes utamon és vargabetűimen kialakult látószögemről, saját kudarcuiból edzett szép keserűségemről, történelmi emlékezetemről. Ragaszkodom lelkem rétegeihez. Megátkodottan ragaszkodom önmagammal való azonosságomhoz.

Hanem legszívósabb és legfájóbb nosztalgiám mégis: a fiatalok.

Talán valami ravasz, tudat alatt élni vágyásról volna szó, amit csak magam áltatásáért nevezek nosztalgiának? Hogy bebiztosítsam magam? Dehogyan akarom én kipótolni a fiatalokban, ami nekik a múltból hiányzik, azt csak mondom, voltaképpen tulajdon jövőmet akarom meghosszabbítani általuk. Ha így lenne (ha csak az ifjúság élménye kellene, de a bolondság kockázata nélkül), arra kértem volna a jó tündért: „be jó volna, ha húszéves lehetnék, de — a mai eszemmel.“ Soha ilyesmire nem gondoltam. Csalásra. Hogyan is képzelik ezt egyesek?! Hogy szüntessük meg a már beteljesedett szükségszerűséget, de a vívmányát, azt orozzuk el, hogy apasszuk el a megélt életet, de tanulságát csempésszük át a fejünkbe? Mint aki megöli fukar és gonosz nagybácsiját, hogy örökölhessen, s utána úgy tesz, mintha igazságszolgáltatás révén szerezte volna vagyonát! Mint aki kerítő útján jut nőhöz, s aztán megjátssza a hősszerelme! Es egyáltalán, szabad a jó tündért arra kérni, hogy fossa ki a sorsot?! Nem. Nem szeretem én ezt a tőzsdeügynök-logikát, ezt a ravaszkodást az újrakezdéssel és a mai fejjel. Mit kezdenék negyvenöt éves tapasztalatokon érlelt ésszel húszesztendő élmények között? Múltam tudatával kinná válna megfiatalított jelenem és fikcióm meghosszabbított jövőm. Megőrződhetek és megújulhatok, de csak a magam módján.

És mégis, legszívósabb és legfájóbb nosztalgiám: a fiatalok.

És most már biztos, hogy nem a hozzájuk tartozás kívánása miatt. Inkább amiatt, hogy sosem tartozhatom hozzájuk egészen. Hisz éppen ez a nosztalgia: vágy az elérhetetlen után. A megvalósítható vágy megszűnik, önmagát emészti fel azzal, hogy kielégül. Csak a megfejthetetlen titok szül multhatatlan vonzódást. Nemzedéktársaim iránt nem érzek ilyet, nincs előttem történelmi titkuk. Rejtély, persze hogy rejtély bármelyikük, generációs titok azonban nem szorult beléje, a kor rétegeit nem kell külön lefejtennem lelkéről, tudom, hogyan rakódtak rá. Jelen voltam. De kínnal ismeretlen: korok egymásra türemlése egy más korszak nyomása alatt vagy vulkánkitörése után, korok rétegződése egy más nemzedék lelkén. Emberek, akik ugyanazt a szép értelmetlenséget művelik, amit én, csak éppen máshol metszette életük az öröklétet. Csupán huszonöt évvel utánam. De nem is azzal a néhány tízezer évvel van baj, mely előttünk volt. Abban megegyezünk. Az nekem is, nekik is történelem, vagy előtörténet — egyremegy: régmúlt. Az a két és fél évtized töri meg közöttünk az időt, mely nekem személyes múlt, nekik régmúlt. S itt a nosztalgiám forrása: megérteni, behatolni, felfejteni, rájönni, hogyan rétegződött az a kollektív lélek, melyet az élmények egymásra türemléséből huszonöt évvel utánam kezdett építeni egy későbbi világ életérzése.

Együvé tartozunk, ez csak természetes, hiszen azonos jelenben élünk, mégis a múltak téerein értjük egymást, abban, ami mindannyiunknak már történelem; a catalaunumi csatát, azt értjük egyformán, és Mária Terézia viselt dolgait, s ha arról van szó, hogyan építették Ramszeszék a Kheopsz-piramist, miért kellett Ovidiusnak száműzetésben meghalnia, s miért volt Assisi Szent Ferencnek a dúvad is „farkas testvér“, abban sincs köztünk nézeteltérés, egyformán tudjuk, mi volt az inkvizíció és mi volt a felvilágosodás, egyetértünk Kleopátrával, a delizsánszban, Jeanne d'Arcban és a bel cantóban. Holott, ha maiak vagyunk, mégis a szembejövő kislány, az elsuhanó autó, Dubček és a beatzene természetében kellemetleneink egyetértünk. Így volna logikus. Mégsem. Negyed évszázad korkülönbség! Boldogabb korokban nem is olyan végzetes különbség, olyankor nyolcvan év is eltelhetik egy-egy lerakódás és egy-egy kérgesedés között a lelkekben. Ki tehet róla, ha ez a bennünket elválasztó fatális két és fél évtized két világ mezsgyéjén tomboló világháborúk, tudományos, technikai és egyéb baljós forradalmak kora volt!

Amikor én az atombombát gyártottam, ők még nem éltek. S egy apokaliptikus robbanás hangjára születtek: épp felrobbantottam Hiroshima fölött. S most már hiába élünk együtt az atomkorban, az én ártatlan-ártalmas kezem készítette, ők készen kapták, és teljesen ártatlanul; másképp értik az atomot és másképp az én

kezemet is. Aztán értesültek róla, hogy volt Auschwitz és voltak (s vannak!) más haláltáborok. Az én Auschwitzom, az én haláltáboraim. Ahová pedig én senkit se vittem, s ahová engem se vittek — és mégis. Enyémek, mert harcoltam ellenük a magam módján. És kétszeresen enyémek, mert — eredménytelenül. Aztán halottak az egyre éleződő osztályharcról, az erősebb hegemoniájáról (a szabadság nevében!), a szellem megnyomorításáról, a legmélysegebb demokráciáról és a koncepciók perekről. Mind, mind az enyém. Enyém, annak a költőnek a módján, aki így írt: „Halálunkig vívni a lehetetlent, jövátenni a jövátetetlent.“ Igen. Közénk ékelődött ez a huszonöt év, amelynek során én romokat emeltem, s amelynek végén ők romokon születtek. (Romokat nem csupán romolás útján lehet előállítani, vannak olyanok is, melyek már annak épülnek. Lásd: Babel-tornya.) Érzem, a modern Babel-tornyát, ezt nem bocsátják meg nekem. Nem is kérem őket reá. Nehogy azt higgyék, hogy nosztalgiám a bünbocsánatkérés amolyan esztétikusabb formája. De bánt, ezt be kell vallanom, noha értem is; bánt, hogy miután Móricz Zsigmondról olyan jól talált a szó, bizalmatlanul villan a szemük, ha a *Korunk—Helikon* kapcsolatra terelődik a beszéd, vagy arra, hogy mit akarok én a mai irodalomtól — és belesajdulok, hogy miután olyan jól értették együtt 1848-at, alig értik az én 1944. augusztus végi diadalomat és azt se, mit sirattam el az idén, 1968 augusztusának végén. S talán nem is hiszik. Mert ők másképp látják. A történelmi távlat optikájával látják az én örömet, kínomat, a huszonöt évvel később jöttek perspektívájából. Az a huszonöt év! Be közénk ékelődött! Két és fél évtizedem, szép szerencsétlenségem, eleven életem! Nekik? Két és fél évtizednyi, szóból és könyvből tanult történelem. Szeretetremlő távoli kortárs vagyok: korkülönbségünk történelmi múlttá avat. És gyanakvásra érdemesült közeli kortárs: az én konkvenciáimba születtek bele. Úgy is pillantanak rám néha, hitetlenül, mint a hazajáró lélekre: történelem és mégis jelenvaló. Én vagyok nekik a felelősségre vonható történelem.

Ettől van az, hogy legszívósabb és legfájóbb nosztalgiám: a fiatalok.

A minden nosztalgiában rejlt taszító erőtlől. A távolságtól. Amit ők hirdetnek, én csak — megállapítom. Ők hirdetik, és azt kérdezik tőlem és anyai más nemzedéktársamtól — egy áldozati nemzedék sorstársaitól —, mit ágálunk, hát nem látjuk, mit testáltunk rájuk, hát nem kiderült, mit tudunk, mitől ez a nagy futkorászás a remény után?! Ha számítás rejlik mögötte, akkor ma sem vagyunk jobbak. Ha önzetlen és őszinte, akkor ma sem vagyunk okosabbak. Hagyjuk hát abba! Lám, ők már illúziótlanul nőttek fel, tudják, milyen fekvésben zajlik az élet; józan és megértő szemmel néznek szét maguk körül, higgadt és jóindulatú értelemmel gondolják végig az életet, a műértő nyugalommal járnak-kelnek a romos világban, s veszik szemügyre az irodalom anyagát: így születik meg a Mű!

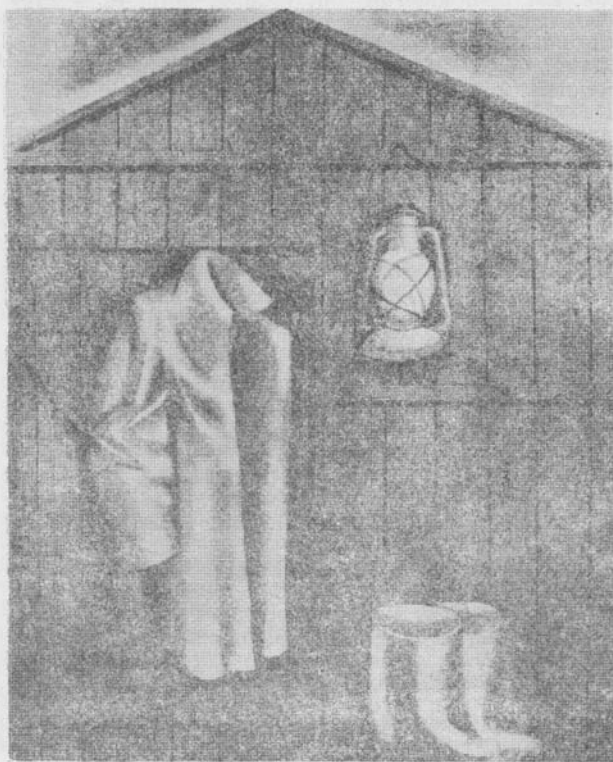
Joguk van hozzá — tudom. Érzem is, igazságtalan vagyok, ha kétségbe vonom, a méltányosság szikrája is hiányzik belőlem, hiszen bizonytalan, melyikünknek van igaza, de biztos, hogy van nekik is legalább annyira igazuk, mint nekem. És mégis felfohászódik belőlem méltánytalanul és igazságtalanul:

— Eridjetez innen, gyerekek! Ezek az én romjaim. Ne járkáljatok a töviben hideg fejjel — rám léptek! az én omladékok közé szorult béna karomra! —, ne tallózzatok a romok között illúziótlanul, hogy témát leljetek a repedéseiben. Kit vonszoltok napfényre alóla, kit szedtek ti ki a mélyeiből életanyagul magatoknak? Engem. Gyerekek, kedves gyerekek! Ne ássátok ki az én roncsolt szívemet rideg bonckésetek alá anatómiai leckéül! Ne elemezzétek megkínzott lelkiismeretemet erkölcsi dilemmák példázására! Épp az én megzavart lelkem kell nektek, józan lélektani stúdiumnak?! Merthogy ti már büntelenül fogantatok, és illúziótlanul születetek. Hát aztán? Olyan biztos, hogy így szólal meg a kimondásra váró igazság? Hátha ez a szenvedés a roncsolt tudó sípoló hangján szól megrázóan? Hátha ennek az igazságnak mélyebb értelme csak a dilemmákba belegörccsölődött agy járatain derül fel? Hátha ebben a perben béna karok tehetetlen moccanásvágya hirdeti az ítéletet? S hátha így születik meg a Mű?!

Ti már büntelenül születetek, és illúziótlanul nőtetek fel?! Könnyű nektek. Az én bűneim okulva — illúziótlanul. Ti már nem ugortok be semminek? Látjátok — én még mindig beugrom. Szívárvány után kapkodok, és becsap minden délibáb, pusztába kiáltok, s várom a választ, és — Ana Blandiana-val együtt, aki a minap írt erről — megátalkodottan várom a hosszan tartó középkorok után a pillanatokra felfénylő reneszánszokat. Még mindig beugrok. Nemhogy a mai eszemmel akarnék fiatalabb lenni, de nincs is mai eszem. Tulajdon múltamból se tanulok. Olyan vagyok, mint a korlátolt és fantáziátlan tengerész, aki csak azt tudja kérni a jó tündértől, amihez az ő tengere hozzászoktatta.

Itt hajókázok veritékből és vérből és könnyből dagadt óceánomon. Az emberiség növesztette ekkorára. De belecsöppent valami a magaméból is. És lesem, jön-e a jó tündér, és kiáltok érte, hogy ostobán arra kérjem, változtassa nekünk rummá. És harmadik kívánságul... ha lehetne, még egy deci rumot. Ti pedig ott álltok a partján, higgadt és jóindulatú pillantással szemlélték. Kicsit felelősségre vonóan is, mert tudjátok a ti nagy józanságotokban, hogy beleéjtett csepp veritékem, vérem és könnyem elkeveredik benne azzal, amit én ontottam. Ti nem ejtettetek és nem ontottatok. Megóvott benneteket huszonöt évnyi nemléteket. Annyi közöttünk a távolság, amennyi elválasztja megmásíthatatlan múltamat a ti büntelen születésektől.

Ezen, végül is ezen a távolságon lebeg szívós és fájdalmas nosztalgiám irántatok. Megszüntetni nem tudom. Nem is akarom. Őrzöm hát, kárvallottan is őrzöm és ápolom a távolságot, ez táplálja fájdalommal múlhatatlan nosztalgiámat.

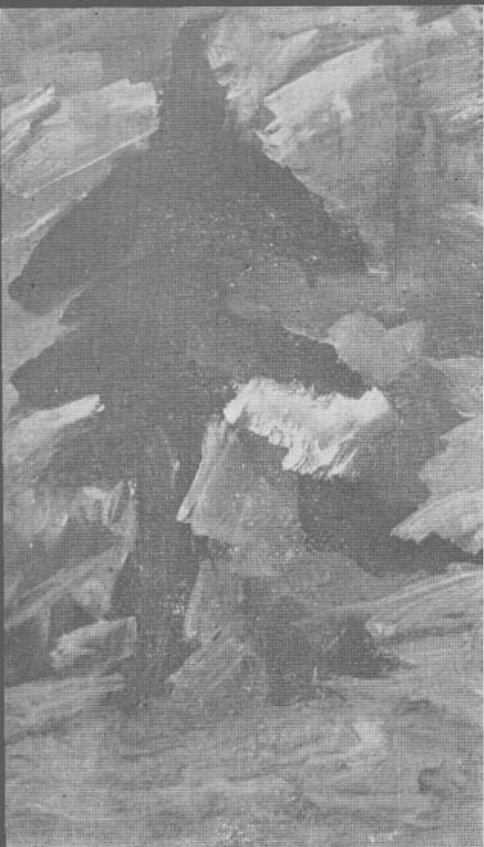
Kazinczy Gábor: Majorház

Felhők, fák, hegyek

Szécsi András oly soká nézte az erdélyi tájat, a fákat és felhőket, a hegyeket és a hegyek lábánál meghúzódó magas tetejű falusi házakat, hogy ma már ő is, akárcsak egyik-másik költőnk, a szélfúttá fák, a magányos fenyők, a zivatart jelző vagy játékos felhők nyelvén beszél. Arra, hogy valaki ilyen fokon azonosuljon a szülőföldi tájjal, kevés példát idézhetünk, noha a romániai magyar festők közül jó néhányan állították életművük középpontjába az említett motívumokat. De végül is ezen nincs mit csodálkoznunk. Hiszen ennek a Marosvásárhely és Gyergyótölgyes között ingázó garabonciásnak mindennapi, tápláló-óvó környezete a Maros mente és a Gyergyói-medence, a Kárpátok vidéke — kötelességének érzi tehát, hogy meghálálja ezt a védelmet, ezt a szeretetet. Ebből a kötelességérzetből született Szécsi András nemes piktúrája, így lett Szécsi András e tájaknak nemcsak festője, de egyben igaz lírikusa is.

KANTOR LAJOS

**SZÉCSI ANDRÁS:
MEGTÉPÁZOTT FENYŐ
DEKORATÍV TÁJ**

„Ez a mi győzelmünk önmagunk felett”

A szektásságot szellőztető, dogmatizmust dorongoló könyveket cédulás jegyzetimmel együtt most egy csomóba raktam, s bár az olvasmányok beszerzése dolgában véletlenszerű válogatásra szorulok, valamiféle összefüggést, irodalmi vonulatot vélek kitapintani sűrűjűkben.

Bodor Pál tavaly feltűnést keltett nagy regénye, a *Svájci villa* teljes erdélyi körkép adásával idézte fel bennem a bánási német balsors 1944-es történelmi váltásait, melyek már a temesvári Hans Kehrer *Zwei Schwestern* című passiójában megdőbentettek egy emlékezetes színházi kollokviumon. Ezúttal a szászok számomra családilag is oly ellentmondásosan kínos válságidőszakáról van szó, elválaszthatatlanul bekapcsolódva románok és magyarok viharzó életébe. Elkéskéve, de végre mégis asztalomra került Augustin Buzura *A hallgatás arcai* címmel magyar fordításban is megjelent regénye a negyvenes évek román falujának és kisvárosának kegyetlen izgalmairól, s harmadikul a legfiatalabb vallomás is belémhasított, Káli István „tiltásokból és kételyekből, bizonytalanság- és idegenségtudatból összeállított szövedéke” (ahogy az *Akinek megbocsátjátok fűszövege* mondja), ugyanebből az elkanyarodott időből zaklatva már-már elfelejtett saját börtön-emlékeimet. A három mű éppen megjelenésének szókimondásával zár le egy olyan társadalomtörténeti szakaszt, amelynek ismétlődései ellen — akárcsak a második világháború elhurcolásai ellen a külön műfajjá vált *légérirodalom* — egy megtisztult, emberségére ébredő szocialista lelkiismeret humánuma vértéz fel.

Már megelőzően is olyan írókról szóltam, akik a törvénytelenségek elítélése ürügyén nem szakadtak el eszmeileg vállalt jövőképektől, mindattól, amiért a magam szenvedései ellenére sem tagadtam meg soha immár több mint fél százada vallott kommunista felfogásomat. A szlovákiai magyar írók rajvonalon kibontott 1945—1948-as élményvilágában minden szépítés nélkül, teljes nyersségében eleve nedett fel a dél-szlovákiai lakosok jogfosztásának, kitelepítésének és elhurcolásának láncolata, de a végső tanulság újra meg újra az a szocialista hazafiság, melyet a csehszlovákiai dolgozó tömegek nemzetiségi különbség nélkül tudtak megalapozni a burzsoá pártokkal kötött politikai szövetezés felbontásával 1948-ban, a Csehszlovákiát a kommunizmus felé nyitó „győzelmes február” napjaiban. A konszolidáció során érlelődhetek írásbelivé, s jelenhettek meg köztanulásra az átéltek, s nem véletlen, hogy az így született irodalom szlovák részről is elismerésre talált.

Már Mács József korrajza, az *Adósságtörlesztés* (1971) bizalmat előlegez a mélységékből: „Várok a magyar iskolák megnyitására” — vágja oda a kidobott tanító meghurcolóinak, s az olvasó előtt nem kétséges, hogy igaza lett. Dobos László Bukarestben is megjelent regénye, az *Egy szál ingben* (1976) az igazi felszabadulást az első szlovákiai magyar újság megjelenésével jelzi, Duba Gyula szívbeemarázó beszámolója egy falu széthullásáról, az *Ivna a csukák* (1977) vádirat a szovinizmus ellen, de nem marad adós az egyszerű szlovák és magyar parasztemberek szolidaritásának megvilágításával sem. S a múlt legifjabb idézőjének, Gál Sándornak az emlékezetében a *Kavicshegyek* (1979) tanúsága szerint már csak kihevert gyermekkori megrázkódtatás a „kollektív bűnösség” egy egész nemzetiség ellen emelt vádja. A kiengesztelődés a bajok elmúltával, a bizalom a szocialista emberség érvényesülésében, a jövő biztonsága éppen a valóság maradéktalan megőrkítésében leli zálogát. Hasonló — bizonyára nem véletlenül, hanem a dolgok értelmében — hazai olvasmányaim erkölcsi hatása is. Forгатom Bodort, Buzurát, Kálit, s erősödöm hitemben és szándékaimban, világnézeti és mozgalmi mivoltomban, mert az írókkal egy szándékon nyilvánosan el tudom határolni magamban és körülöttem a talmi és az igazi pártosságot.

Bodor Pál regénye felöleli mind a második világháború esztendeinek, mind a közvetlenül következőknek emberek, családok sorsába vágó eseményeit, de a szlovákiai magyarok visztontagságaihoz hasonló helyzetekről természetesen nem eshet szó. Mint tudjuk, a felszabadulást a fasizmus alól nálunk nem a polgári-földesúri pártokkal való szövetezés, hanem a román kommunisták széles népfronti harca követte. A Maniu-gárdákkal szemben a magyar lakosságot a román demokrácia erői is védtek, a Magyar Népi Szövetség mint a forradalmi MADOSZ utódja az

Országos Demokrata Arcvonal szervezete része volt. De gondoltunk-e akkoriban együtt-érzéssel ama németekre, akik nem voltak hitleristák, mégis megsejtenedtek ezt az időszakot? A kérdés lelkiismeretembe vág, bár akkori körülményeim közt aligha tehettem volna többet, mint ami egy ártatlan német leányka rejtegetése, avagy az évekig elhúzódó s csak részlegesen eredményes közbenjárás volt, mely-lyel legalább a német hangzású nevük miatt üldözöbe vett magyar lakosok inter-nálását igyekeztünk feloldani.

A „svájci villa“ gyógyszerészcsaládjának tündöklését és bukását nyomon kö-vetve, a Bodor-regény két tűz közé szorult száz kispolgárait ismerjük meg, ta-gadhatatlanul pontos osztály- és nemzetiségtipológiai felmérésben és lélektani tel-jességben, s éppen e bepillantás az írói acéltükör-mélybe ítélteti el velünk is a munkatáborba hurcolt öreg gyógyszerészpár megpróbáltatását a sáros répföldeken. Annál is inkább, mert az író gazdag kaleidoszkópjában találkozhattunk a horog-keresztes Windau úr félelem- és undorgerjesztő alakjával, összes nácista érveivel és személyi aljasságával egyetemben, meg tudjuk tehát különböztetni a bűnöst at-tól, aki ártatlanul keveredett bajba. Hiszen Binderékről még azt is tudjuk, hogy óvatosan bár, de munkához segítenek fajilag üldözött üzlettársat, találnak módot a bebörtönözöttek támogatására, s kisleányuk sem tagadja meg cigány barátját... Mindez azonban csak azután kerül mérlegre, miután Gertrud — elhallgatva szülei kényszerlakhelyre jutását — kitűnik egyetemi tanulmányaival, s szőrszálhasogató bürokraták, gáncsoskodó feljelentők, szélsőséges baloldallivá vált egykori fasiszták intrikái ellenére végre hivatalosan is védelemben részesül.

Az esztétikai értékelés (bár mint olvasótól ez sem áll tőlem távol) nem az én vállalásom. Közügyileg mérlegelek és becslök. Jelentős és maradandó, ma is fon-tos mozzanatnak találok, hogy Bodor Pál megrajzolásában eleve kizáródik bár-mely nemzetiség kollektív megbélyegzésének lehetősége. Akik átérték a harmincas-negyvenes éveket, ráismerünk a szembenálló végletek akár román, akár szász, akár magyar képleteire. Ismerjük a bölcs marxista professzort, Cristeát, de találkoztunk a Vaszgára terroristáival is, no meg védőjükkal, a habzó szájú antiszemita Spová-daru doktossal. Világosan megoszlik a német tábor is mámoros nacionalistákra és józan, nemegyszer önfeláldozó demokratákra, s a magyar Gitta asszony, az ille-gális antifasiszta mozgalom egyik láncszeme utólag elismerés helyett azért szorul egy mocsaras tanyavidékre, mert a politikai megosztás családjába is beleártotta magát, s okatlan káderezés alapján régen elvált férje, egy nyilas demagóg miatt minősül megbízhatatlannak. A bő statisztériával dolgozó regény több egymással együttélő nemzetiség, fajta, embercsoport belső ellentétét át utal a közös ember-ség szükségletére, s nem véletlen, hogy mind a fasiszmas véres áldozatai, mind a dogmatikus beszűkülések elszennvedői egyaránt kerülnek ki románok, zsidók, né-metek, magyarok sorából.

Lehet, hogy fiatal és tapasztalatlan olvasóknak úgy tűnhet, grand guignol, műfaji torzítás, ponyvára való képzeletjáték a regény nem egy fejezete, mi öregek azonban, sajnos, a volt valóság, a megtörténtek dokumentációját érzékeljük a szél-sőségek minden oldalon érvényesült alja-emberi játékában. A nyomasztó emléke-zés csak ott enged fel, ahol Veress Tamás, a fiatal kommunista újságíró alakjában már maga a szerző oszt igazságot, egy letűnő korszak összes bűneivel szembe-szállva.

Augustin Buzura regényárnya Kolozsvári Papp László kiváló fordításában ütött át rajtam, nem tudok szabadulni a feszültségtől. Akár jelmondat is lehetne, amit Melania odamond apjának, a kiöregedett falumindenesnek: „Ideje megerősí-tenünk a rendünket, ehhez pedig csöndre, könyvekre van szükségünk, nem ha-landzsára meg analfabétákra.“ A tisztségeiből kibukott Radu továbbra is a gyűlö-let törvényét sziszegi, s egykori társai sem különbek, hiszen „Coza elvtársat durva-sága, a hatalommal való visszaélés, a föladatak elhanyagolása, az önelégültsége miatt bíralták meg...“. Tragédiák sorozatáról van szó, egy román hegyi falu vég-zetes meghasonlásáról idegen zsoldba züllött reakciók és erőszakos kollektivizálók között, s aki az áldatlan harcban elpusztul, az három ártatlan diák. Kettő közü-lük az erdőbe üldözve esik el, miután nem akad tanár sem, aki megvédené őket, a harmadik pedig hosszú éveken át egy pincébe falazva válik ronccsá. Közte és apósa, a vérszomjas Radu közt téblábol — szabadulást keresve kételyeiből — a feltehetően ebben a regényben is magát a szerzőt rejtő újságíró, riadtan látva, hogy a régi sebek nem hegednek be. Pedig — s itt van a fogódzó, a megoldás ígérete — már a fiúk koporsójánál odasúgja a börtönből hazatérő öreg Mágurea-nak egy fiatal hadnagy: „kérem, higgye el: nem ez a szocializmus, ne tévessze össze, ez egészen másvalami.“ És távlatokra nyit az öreg „kulák“ is, amikor — évek múlva — kijelenti Radunak: „A mi útjaink nem találkoznak soha. És ha végül mégis csak beállok a kommunisták közé, akkor sem fogunk találkozni.“

Fények és árnyak vad kavargásából itt is a szocialista demokrácia törvényessége, a hibákat kiküszöbölő értelmi felemelkedés mutat kivezető utat. A szerző-újságíró töpreng, megtorpan a múlt kísértései közt, majd levonja a tanulságot fogadkozásával: „Megkezdtem utamat a gyávaság, az aljasság, a halogatás ellen.”

A két hazai regényt egybevetve érdemes arra felfigyelnünk, hogy a szektás-dogmatikus erőszakosság hányféle alakot ölthetett a nacionalista elfogultságtól a bürokratikus túlkapaszkodásig, mégis azonosulva embertelenségben. Az, ami mindkét regényben (akárcsak a szlovákiaiakban is) felületes szemlélet előtt talán írói happy end, valójában sokkal mélyebben gyökerezik, hiszen a szocialista humánus érvényesülése ez a letisztulás, maga a dolgok logikája. Emlegettem a Káli-regényt is: ebben Bácskai Dénes börtönviselt lakatost türelme és szorgalma vezeti vissza a társadalomba. Nem is történhetnék vele más, mert hároméves fegyházbüntetését tiszta lelkiismeretével a szabad életre való lelki felkészülésben töltötte le. Ismertem ilyen fiatalokat én is. Gyermeteg kalandvággyal indultak világgá, s ha a határon át ide tévedtek, kémkedés vádjával gyanúsítva süllyedtek alá a számomra is feledhetetlen kübli mellé. A regényhős mondja: „aki ártatlan, az reménykedik, márpedig én telítve voltam reményekkel. Azokat, akik se nem átkozódtak, se nem reménykedtek, csak a vad gyűlölettel fuldokolva gyáván tűrtek, azokat soha meg nem értettem, azoktól mindig elfordultam.”

En ott a boldogság könyvét írtam magamban, megértem hát Káli István hőseit. Kiszabadulva, kényszerlakhelyén — valahol Moldvában — ez a Jugoszláviából Romániába sodródott magyar gyerek román leánnyal teremt családot, s minden gondja, hogy fia derék munkás legyen, megismerve apja nyelvét is. Kivívja a maga boldog emberi életformáját munkában, családban és becsületben, átküzdve magát botlásokon és válságokon, a bürokrácia ostoba akadályain. A gyakorlat legemberibb filozófiájával vallja: „Bizom abban, hogy az esélyek végre kiegyenlítődték, s minden a maga megszokott, természetes rendjén haladhat majd előre. S akkor a múlt eseményei közül érdektelenné válnak mindazok, amelyekhez kellemetlen emlékek kapcsolnak.” A derűlátás túlzottnak látszik, noha maga is érv a tiszta emberség győzelmj lehetőség mellett. Olyasmi mellett, amiért élni, tűrni és küzdeni, hinni érdemes.

Kiragadott irodalmi példák ezek, de jogot adnak arra a feltételezésre, hogy Bodor Pál, Augustin Buzura, Káli István regényeinek egybecsengése felkerekedő vonulatot jelez, sajátos kategóriába tartozó összefüggésrendet, melyben a kapitalizmusból a szocializmusba átmenő korszak zavarainak elülte, felszámolhatósága, vissza nem forgathatóvá válása jut kifejezésre. Sokkal elfoglaltabb vagyok (lexikonszerkesztés közben), semhogy öreg fejjel nekiláthatnék a teljesebb irodalomtörténeti bizonyításnak, de ahogyan — hogy kaptafámnál maradjak — elengedhetetlen gyűjtőcímszóvá vált a már említett *lágérirodalom*, mert könyvtárnyivá nőtt bőségével és sajátos vonásaival a munkatábori emlékezés ezt kikényszeríti, úgy még a különne-nincs antiszektás és antidogmatikus írásbeliség is kiérdemli a maga jellegzetes címjelzését bármely irodalmi lexikonban.

Most olvasom különben Csingiz Ajtmatov *Az évszázadnál hosszabb ez a nap* című regényét Rab Zsuzsa szép tolmácsolásában, s hamar megtalálom az egykori hős partizán, Abutalip Kuttubajev megvadásának és eltűnésének szomorú történetét. Megint csak a késői, erkölcsileg változást jelző jóvátétel bekövetkezése emel fel, „Ez a mi győzelmünk önmagunk felett” — fogalmazza meg valaki a regény kirgiz szereplői közül.

Az értelmiségi lét értelméről

Beszélgetés Fábíán Ernővel

A bemutatás esetleges buktatóin immár átsegített a *Romániai magyar irodalmi lexikon* első kötete. A tömör jellemzésben ez olvasható: „Közíró, kritikus. [...] Illyefalván kezdte tanári pályáját, 1960 óta szülővárosában [Kovácsna — T. Z.] tanít. A Korunk hasábjain közölt tanulmányokat az ismerethalmozás és önálló gondolkodás helyes arányairól (1969) s a vidéki értelmiségről (1971); ifjúsági sikermodelleket állított fel (1972); *A hitvitázó ideológiája* c. tanulmánya (Korunk 1979/6) új, elfogulatlan képet ad Szabó Dezső személyiségéről. [...] Vidéki helytállás és korszerű művelődés egyeztetését hirdeti, a nemzetiségi kérdés társadalomelméleti megközelítése, az etnikai tudat szociológiája foglalkoztatja. *A Látóhatár* (Kv. 1973) c. filozófiai-ideológiai antológiában az »eszközember« elemzésével szerepel. Önálló kötetei: az *Apáczai Csere János* (Kv. 1975) az eddigi kutatások eredményeit összegező világos pályaképen túl különösen a Magyar Encyclopaedia filozófiai vonatkozásait elemzi, új kötete: *Az ember szabad lehet*. Eötvös József eszmévilága (Kismonográfia, Kv. 1980).“

A lexikonból kimaradt két újabb kötete. 1980-ban a *Téka* sorozatban látott napvilágot Németh László *Pedagógiai írások* című tanulmánykötete, megjelenés előtt áll a *Nemzetiség és egyetemesség* című nagy tanulmánya. A száraz, rideg felsoroláson túl a teljesítmény minősége a legfontosabb. Éppen Fábíán Ernő életútja bizonyítja: a kisváros körülményei között is (sajnos, a kifejezést néha pejorativ értelemben használjuk!) lehetséges az értékteremtés, az értelmiségi funkciórendszer egyik legfontosabb láncszeme. Számomra Kovácsna elsősorban nem a fürdővárost, az egyedülállóan szép Tündérvölgyet, hanem értelmiségiek szívós helytállását jelenti. Fábíán Ernőn kívül itt él és dolgozik — többek között — a Gazda házaspár, a szívkörház európai hírnevű megteremtője és vezetője: dr. Benedek Géza és kiváló munkatársai.

Ezzel tulajdonképpen el is értünk ahhoz a bonyolult kérdéskörhöz, amelyet „vidéki szellemi élet“ összefoglaló néven emlegetünk, s amelyről — hazai nemzetiségi viszonyaink között — talán Fábíán Ernő írt a legtöbbet.

Megjegyzem, hogy a „központ és vidék“ túlságosan sarkított megfogalmazását én nem látom nálunk ennyire indokoltnak, ugyanis erdélyi sajátosság a decentralizált, sokközpontú szellemi élet. Mentsvára nyelveknek, kultúráknak.

Antonio Gramsci az értelmiségelmélet módszertani alapelvét abban jelöli meg, hogy az értelmiségi funkciórendszerét nem lehet megragadni másképp, mint „azoknak a viszonyoknak a teljes rendszerében, amelyekben a tevékenységek (tehát az őket megtestesítő csoportok is) a társadalmi viszonyok komplexumában elhelyezkednek“.

— *A Kovácsnához hasonló kisváros értelmiségi funkciórendszerét vizsgálva — minden illúziókeltés nélkül —, rá kell jönnünk, hogy az nem teljes! Bár jelentős szellemi kapacitás halmozódott fel ott, hiányzik az az integratív erő, ami ezt a kapacitást a város érdekében működtetné. Eppen ezért várok nagyon őszinte, közel negyedszázad tapasztalatait összegező választ az úgynevezett szellemi vidék kérdésére.*

— Meggyőződésem, hogy nincs „bizonyos olümposz“, csak olyan helyek vannak — szétszórta — az országban, ahol az értelem és az erkölcsiség megkísérli szellemi otthonná varázsolni a szűkebb pátriát. S már mindjárt magyaráznom kell a „szűkebb pátria“ jelentését, hogy elkerüljük a félremagyarázást. Nem valami rejtélyes, mitizált dologra gondolok, hanem egy mindig létező adottságra. A tanár, orvos, mérnök rendszerint képzettségének megfelelő beosztásba kerül valahová, s ha nem engedi magát körülményeitől sodortatni, lehetőséget és módot talál arra, hogy képességei szerint tanuljon és dolgozzon. Megtörténhet, hogy több alkotó értelmiségi kerül egy körzetbe, s így létrejöhét olyan értelmiségi csoport, amely munkájával, alkotásaival nem reked a földrajzi és művelődési értelemben vett *vidék* határai közé. A mi viszonyaink között az ilyen jellegű csoportosulásokat a véletlen hozza létre, nem a tervezés. Gyakoribb azonban az egyéni vállalkozás, amikor nincs csoport, nem kedvez a véletlen sem, az önmagának és a közösségnek elkö-

telezett személy mégis megkísérli a szinte lehetetlent: hogy a szó valódi értelmében hasznos és értékes munkát végezzen. Ez sok-sok küzdelemmel, vergődéssel, kudarcokkal, vereséggel és nemegyszer megaláztatással jár. Akár könyvet is lehetne írni az információszerezés gyötrelmeiről, anyagi ráfordításairól. Sokkal nehezebb válaszolni a „szellemi vidék“ kérdésére. Azért beszéltem előbb az „olümposz“-ról, mert könnyebb arról szólni, hogy ne keresgéljük azt a bizonyos olümposzt, hanem dolgozzunk hitünk és képességeink szerint. Rövidre fogva: a szellemi vidék ott lakozik, ahol élvész a lényeglátás, a világban és az itthoni valóságban való tájékozódás, az egyének és közösségek vegetatív létre kényszerülnek, vagy tőlük teljesen független célok és érdekek szolgáltatába szegődnek. Minden „jó és hasznos“ — úgymond —, ami kikapcsolja őket a világ és a nemzetiség problémáinak ideghálózatából, és megóvjá a leselkedő veszélyektől. Az ilyen emberek valójában a soha meg nem szereshető nyugalom- és biztonságerzet hamis illúziójától vezéreltetve eszközökre kényszerítik önmagukat. S ehhez nem szükséges a nosztalgikus folklórra rekesztődni, a dicsőnek képzelt múlt kísértet-nagyjai mellé beállni apródnak, vagy felelőtlenül összevissza ugráltatni a tollat. Az is elveszti a lényeglátási képességet, aki a párizsi vagy a washingtoni világproblémák dimenzióiból nem veszi észre az itthoni teendőket. A világproblémákkal éppúgy vidékiségre kényszerülhetünk, mint a folklórral vagy a csak historizáló kultúrával. Egy nép, egy ország, nemzet, nemzetiség életére vonatkozóan nem elegendő csupán a régészeti tárgyak, feliratok, fóliánsok, krónikák, dicső tettek ideologizálása. Egyik tanulmányában Toynbee arról ír, hogy a „leánycivilizációk“ a veszélyeztetett határokon sokkal nagyobb eredményeket érhetnek el a védetségbe került „anyacivilizációnál“. A mi kelet-európai valóságunkban, ha szabad a világosabb kifejezés kedvéért így fogalmaznom, az *igazi nagyvilágiság* éppen a problémáinkra keresett válaszokkal valósítható meg. Ezt tartom az értékesség egyedüli mércéjének. Minden egyéb vidékiség. Nem véletlen, hogy a XIX. század szabadelvű gondolkodói közül Eötvös József dolgozott ki a nemzetiségi kérdés rendezésére irányuló elméletet és programot.

— Az értelmiségi lét értelmével kapcsolatosan egyre égetőbben hiányoznak a programadó írások. Az előbbi kérdés mintegy folytatásaként idézem Jakó Zsigmondnak az Erdélyi magyar szótörténeti tárról írott méltatásának egyik passzusát: „Nem lehet nyugodt a lelkiismerete annak a nemzetiségi szakembernek, sem az ország tudományosságával, sem saját közösségével szemben, akinek nincs igényes egyéni kutatóterve a népével kapcsolatos vonatkozásokra is. [...] Igazi nagy feladatok megoldásához még az intézeti keretknél is fontosabb előfeltétel maga a kutató ember, annak erkölcsi ereje, teljes azonosulása a kitűzött céllal.“ Fábian Ernő milyen egyéni kutatási terv alapján dolgozik?

— A körülmények készletnek kutatási tervek készítésére. Csak a karrierista alkalmazkodik, vagy kér tanácsot, hogy mit tegyen. A feladatvállalás a felelősség körébe tartozik. Lehet, hogy ezek nagy szavak, de akárhogy is hangzik, erről mást mondani nem lehet. Legfeljebb szerényebben fejezhetjük ki magunkat. Valamikor sok tetszetős szöveget tanítottak nekem is. Most is emlékezetből tudom idézni őket. A kutatási terv tematikáját mindig a valóság kínálta. Ugyanakkor nem feledhetem a *Korunk* főszerkesztőjének, Gáll Ernőnek a biztatását sem. A „bőrünket égető“ kérdések felsorolása önmagában nem sokat ér. Ezért felsorolás helyett csak a legfontosabbakra hivatkozom. A feladat kettős. Egyrészt folytatni kell az elméleti kutatásokat, mert elmélet nélkül a részeredményeket sem tudjuk értelmezni, másrészt az empirikus szociológiai kutatásokkal valóságunkról, léthelyzetünkről kell jobban tájékozódnunk. Nem kisebb jelentőségű feladat intézményeink munkájának nyomon követése, az öntevékeny, nem másoktól irányított közösségi élet lehetőségeinek feltárása és az ehhez szükséges intézményi keretek, formák, cselekvési módok megvalósítása. Az életképes nemzetiség cselekvőképes. Ennyiben a nemzetiségek helyzetének kutatása a praxis körébe tartozik.

— Az Apáczai- és Eötvös-kismonográfia kapcsán többen is megkérdezték: pontosan Eötvösre volt szükségünk? Nem volna-e jobb, ha Fábian Ernő is konkrét szociológiával foglalkozna? Egy korábbi írását is a fejére olvasták: „Aki túlságosan a múltba téved, oda is roskad.“

— Maradjunk a tényeknél. Sohasem állítottam, hogy elköteleztem magamat az empirikus kutatásoknak. Az empirikus kutatások tényanyaga ismerethalmaz marad, ha nincs megfelelő elméletünk vagy legalább elméleti jellegű hipotézisünk a kutatási eredmények értelmezésére. Rilke írta: „Rettenetes, hogy a tényektől sosem tudhatjuk meg a valóságot.“ Hogy valamelyest az elmélet közelébe jussunk, az eszmei hagyaték birtokbavétele szükségeltetik. Az Apáczairól és Eötvösről írott könyveimmel ezt akartam szolgálni. Az olyan okoskodás, hogy éppen Eötvösre volt-e szükségünk, bármennyire tartózkodom is a haragos kifakadástól, ostobaság-

nak tartom. A fontoskodók elfelejtik vagy nem ismerik Eötvös jelentőségét, hozzájárulását a demokratikus államelmélet kidolgozásához és a nemzetiségi kérdés szabadelvű rendezésének modelljéhez. Csak demokratikus államban képzelhető el a nemzetiségek egyenjogú és szabad fejlődése. E hagyomány megismerése, nem hiszem, hogy az argentin vagy a kubai kutatók feladatkörébe tartozna. De ők is tanulhatnak belőle. Mit mondjak? Az a nemzetiség, amelyik nem értékesíti saját elméleti hagyományait, nem érdemli meg, hogy egyenértékű közösségnek kijáró megbecsülésben részesüljön. Más kérdés, hogy Eötvössel — nem az íróra, hanem a társadalomtudósra gondolok — az akadémiák díjazott bölcseinek feladata volna erdemben foglalkozni. Eddig nem tették. Aki pedig ezt nem hiszi el, olvassa végig, az elmúlt három-négy évtizedre visszamenően, az Eötvösről készített dolgozatokat, esszéket, cikkeket. Visszatérve az empirikus kutatásokra, nem szabad elfelejtenünk, hogy az ilyen vizsgálódásokat a világon mindenütt intézmények kutatócsoportjai végzik. Egyébként az eredmények nem lehetnek — a szociológia nyelvén szólva — szignifikánsak. Az egyéni vállalkozás — egy vagy több személy munkája — főleg részletkérdésekben érhet el számottevő eredményt. Ezért hasznos a Korunk ilyen irányú kezdeményezése. Ahhoz azonban, hogy nemzetiségünk társadalmi helyzetét, gondolat- és érzelmvilágát jobban megismerjük, intézményes keretekre van szükség s ugyanakkor a kutatás nemzetközi trendvonalán álló szakemberekre is.

— *Meglátásom szerint az értelmiség elég jelentős része elszakadt a tömegektől. Csupán halvány fogalma van arról, hogy mi történik ott lenn, a „mélyben“. Hadd hivatkozzam éppen Fábian Ernő megállapítására: „Az értelmiség minden korban tudatosító szerepet töltött be. Amelyik értelmiségi a világ bármelyik sarkában erre nem vállalkozik, önmagát itéli tisztviselő létre.“*

Amikor azt mondom: értelmiségi, olyan személyre gondolok, aki nemcsak diplomát őrizget irattartójában, és jogszabállyal szentesített fizetési osztályba sorolva kapja fizetését, hanem irányító, szervező, kísérletező, tudatosító munkát végez, akinek magatartásában és cselekvéseiben kristályosodik tetté emberi és nemzetiségi létünk értelme. Ezek számát nem jelzik a statisztikai adatok. Így keletkezik az a különös helyzet, hogy ami mennyiségileg esetleg megnyugtató, minőségileg nem elfogadható. Egyszer már elfogadhatnánk nyilvánvaló igazságnak, hogy nem feltétlenül szükséges egyetemi végzettség a minőségi — tehát: értelmiségi — munkához. Egy kísérletező kertészt, állattenyésztőt, akinek munkájából és példaadásából környezete megtanulhatja a minőség és emberség tiszteletét, sokkal inkább nevezek értelmiséginek, mint a kimutatásokkal foglalatosskodó agronómust, rutinmunkájába gabalyodó s azon túl nem látó orvost vagy mérnököt. Korunk társadalmában rendkívül fontos szerep hárul a *közvetítőkre*, olyan tanárookra, orvosokra, mérnökökre, közgazdászokra, jogászokra, akik magatartásukkal, példájuk mozgósítóerejével továbbítják a magasabb tudást. Ők kellene hogy képezzék azt a derékhadot, amely nélkül az alkotó értelmiségiek még csatarendbe sem tudnak állni. Ahhoz, hogy másképpen legyen, diagnózist kell készíteni. Mert félok, hogy későre ébredünk fel, amikor a bajt már nagyon nehéz gyógyítani.

— *Őn szerint tehát gyávák az értelmiségiek?*

— Így, hogy gyávák az értelmiségiek, nem igaz! Azokat sorolom a gyávák közé, akik visszahúzódnak, okkal vagy anélkül félnek, nem vállalnak semmilyen kockázatot, a megszokottságba és illúziókba sülyednek, mert ebből nem származhat kellemetlenség. Mások az élvezetvállás szolgájának vagy szolgálólányának szegődnek. Igaz, néha a körülmények is erre kényszerítik őket. Ezt nevezném az értelmiség kisebbségi betegségének. De meggondolandó, hogy milyen mértékben és hogyan marasztaljuk el. A vádaskodások helyett inkább arra törekedjünk, hogy minél többen vállalkozzanak az értelmiségi *lényegét* meghatározó *tudatosító* munkára.

— *„Az írás is cselekvés! Erkölcsileg tisztít és tisztíthat.“* A fenti megfogalmazás bizonyára azért hangzott el, mert Fábian Ernő is félti a hazai s ezen belül a romániai magyar értelmiséget, hogy az előbb vázolt „életvitellel“ könnyen leszakadhat a tudományos fejlődés trendvonalától? Az írás valóban természettudományos fegyelmet ad a munkának? Az lenne jó, ha minden értelmiségi írna?

— Az írást nem szabad mitizálni! Ha *minden* értelmiségi írna, éppen olyan lenne, mintha elvárnánk, hogy mindenki hármassugró vagy zongorista legyen. Az *írástudónak* kötelessége írni! Erre predesztinálja tehetsége, ezt várja el tőle nemzete, nemzetisége. Akiből hiányzik az íráskészség, foglalkozzon azzal, amihez képességei vannak. A tudatosító munkában egyébként is a *magatartás* a fontos. Értelmiséginek lenni sajátos magatartást jelent. Személy szerint jobban szeretném, ha kevesebben írnának, és többen foglalkoznának szűkebb közösségük nevelésével, példaadással, minőségi munkával mozgósítanának értelmes cselekvésre. Németh

László egyik esszéjében — *A jó tanár* — e rejtélyt, ha egyáltalán annak lehet nevezni, megfejtette: „Ha egy tanár évente 800—1000 órát tart, s közben 30—40 emberen dolgozik, az harmincöt év alatt közel egymillió ember-óra. Egy író megír húsz könyvet, azt kiadják ötezer példányban, a húszat elolvassa mondjuk 200 000 ember, egy-egy könyv pedig öt órára köti le az olvasót: az körülbelül ugyanannyi.“ A következtetést is idézem. Egy „jó középfokon“ tanító tanár nyoma az életben, ha láthatatlan is, nem okvetlenül kisebb, mint egy „középfokú“ íróé. Ez, azt hiszem, igaz. Okosabbat és megalapozottabbat erről nem tudok mondani. Ami a természettudományos fogalmat illeti, meggyőződésem szerint más eszközökkel is meg lehet szerezni. A legfontosabb: nem szabad elmerülni a szólamokban, szokásokban, a kényelemben; gondolkodni, cselekedni kell, hogy elkerüljük ezt a „lapos övezetet“. Az Apáczai-modellt kell az értelmiség elé állítani. Ezért is érdemes Apáczai-val foglalkozni.

— A Korunk nemzedékvitája kapcsán hangzott el, hogy értelmiségünk első-sorban genetikailag reprodukálja magát. Kissé túlozva, ez azzal a veszéllyel járhat, hogy ma egy Kőrösi Csoma Sándor — hogy a Kovásznához legközelebb lévő szellemi-memória nevét említsem — elveszne már az V—VIII. osztályok útvesztőiben?

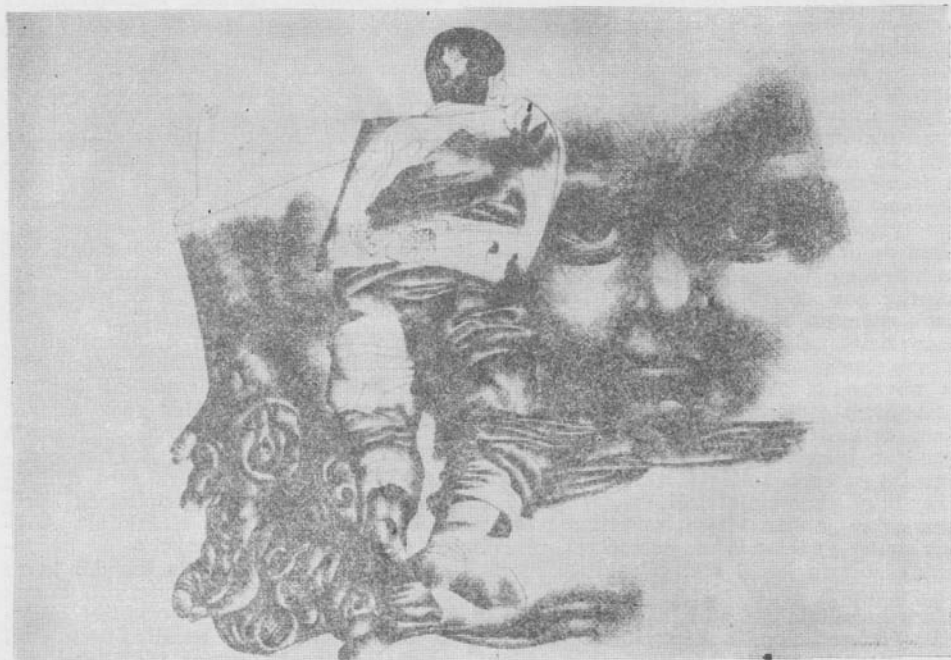
— Erre csak azt válaszolhatom, hogy a helyzetben főleg ésszerű, a tehetséget elsődlegesen figyelembe vevő oktatási reformokkal lehetne segíteni. Többféle megoldás lehetséges. Egyik ezek közül a képességek szerinti kiválasztás a kisgyermek-kortól kezdődően. Ezzel lehetőség nyílna, hogy az értelmiségi pályákra csak olyanok kerüljenek, akik arra képességeiket illetően rátermettek. A természetben sincs egyenlőség. Az ember keze húzza — mesterségesen — az egyenlőségjelet tanuló és tanuló közé. Teljesen biztos kiválasztási módszer nincs! Van, akiben a tehetség később nyílik, másokban korán jelentkezik. Mindenképpen fontos, hogy a társadalom nyitott legyen, és a teljesítményt fogadja el az értékelés egyedüli kritériumának. A reformokat is erre kell alapozni. Nagyon sokat beszélünk manapság (vajon eleget?) a kultúra középszerűvé válásáról, a látszatelet, látszatumveltség, a felkészültségi alap nélküli lapos, banális hangoskodás veszélyéről. Egyesek szerint korunk egyik legnagyobb veszélye nem az ökológiai katasztrófa, nem a túlnépesedés vagy az energetikai válság, hanem az előbbiek.

— Ez majdnem végszserű. A közember nem érti korának tudományát, művészetét. Innen fakad a sekélyesség, a látszatumveltség, ahogyan az előbb meghatározta. A látszateletnek és a banális hangoskodásnak azonban társadalmi gyökerei is vannak. Akkor jelentkezik és válik tömegmérétté, amikor azokat vezük pártfogásba, akik látszatkeltésükkel valamilyen csoportérdeket tudnak kiszolgálni. Ez elméleti kérdés. Valószínűleg Önt a gyakorlati oldal érdekli, a „mit tegyünk?“-re keresi a választ.

— Művelt embernek az olyan személyt nevezem, aki jól ismeri szakmáját, és ugyanolyan jól tud tájékozódni a társadalmi és emberi problémák között is. Leegyszerűsítve: a műveltség éleselméjűség és erkölcsiség, tudás és magatartás. Ebben az összefüggésben érthető meg az egyéni és közösségi érdekeket egyeztető cselekvés. Ez megtanítható, megtanulható, elsajátítható, legalábbis azok részéről, akiket a természet megáldott képességekkel és készségekkel. Akiket nem, azok úgyis ösztönösen fognak tevékenykedni. Most nem foglalkozom azzal, hogy az ösztönösség is befolyásolható jó irányba. Erről csak annyit, hogy a példaadás mindenkire hat. Nem véletlen, hogy a világvallások a példaadó szentek életének és cselekedeteinek mintává emelésével hatottak, és mozgósították az emberek tömegeit. A modern társadalomban az értelmiségnek tudatosító munkájával kell megjelölnie a helyes irányt azok számára is, akik a maguk erejéből nem képesek megérteni a civilizációo vivmányainak világnézeti lényegét. A műveltek közösségi dolga, hogy a látszatkeltést, a műveltségi alap nélküli hangoskodást visszaszorítsák. Ezzel társadalmi befolyásuk is növekedik. Természetesen mindig figyelembe kell venni a társadalmi kontextust. Mert csak így érthető meg, hogy ez mennyire lehetséges. Még csak annyit: nem a kultúra válik középszerűvé, hanem középszerűvé lehet tenni... Nagyon gyakran hiányzik a pusztá fizikai kiállás is. Hányszor történik meg, hogy a könyvet író szerzőt kollégái, akikkel mindennap együtt dolgozik, annyira sem méltatják, hogy tapasztalatairól és gondjairól elbeszélgessenek vele. Az értelmiség körében egyre jobban terjed, pusztít a passzivitás, a visszahúzóds, az elzárkózás. Amikor tette, példaadásra, személyes részvételre vagy éppenséggel nyelv- és hagyományápolásra kerül sor, célravezetőbbnek tartja a bújócskázást, más teendő keres öngazolásra. Hány olyan értelmiségi testület van, ahol a hazai magyar írott szónak nincs becsülete? Mintha egész nap csak a *Le Monde*-ot vagy az *Encountert* olvasnák légkondicionált könyvtárszobájukban. A környezet sincs mindig tekintettel azokra, akik szabad idejüket nem tétlenül vagy fölösleges, divatos időtöltésre pazarolják, hanem hasznos szellemi munkát végeznek.

— A Hét 1980. 21. számában a Huszár Sándorral folytatott beszélgetés során Fábíán Ernő megjegyezte: „Hiányoznak Kovászna életéből a vitákat pezsdítő találkozások, a dialógus a különböző értelmiségi rétegek között.“ Ezt a vallomást akár önbírálatként is felfoghatom?

— Amit Huszár Sándornak mondtam, ma is vallom. Senki sem lehet elégedett önmagával. Természetesen én sem vagyok az. Lehet, hogy ez borzasztóan szónokiasan hangzik, de a szó legnemesebb értelmében így igaz. Nincs értelme ilyen vagy olyan elfoglaltságokra vagy viszonyokra hivatkozni. Még többet kell tenni az alkotó energiák felszínre jutásának tágabb lehetőségeiért, az érdekek nyltabb ütköztetéséért, egyszóval a kisvárosi értelmiségi lét teljességének kibontakoztatásáért. Még akkor is, ha sziszifuszi munkára kényszerülünk, és arról sokan egészen más-képpen vélekednek, nem úgy ahogyan kellene...

Aranyosi György grafikája

Fekete szél I.

Érezte a kemény fekete szelet is, amint pislogva bámult a botladozó fény után... Azt hiszem, csak a szél, attól nem kapok levegőt, nem mintha igazában elállna a lélegzetem, mintha nem találnék magamnak valahol valamit, amit belélegezsek, hisz, úgy látszik, a sziv mindent kiáll, mindent, mindent, mindent... Szóval nemcsak a szél, nemcsak attól nem kapok levegőt, szóval most már tán örökkéigre megnyertem, megszereztem magamnak egy csöppet a fulladásból, s lélegezni kezdett, nem szaporábban, hanem mélyebben, képtelen volt abbahagyni...

(FAULKNER: Vad pálmák)

UTAK ESZMÉK VITÁK

Egy hónapon át kísért ugyanaz a plakát, városról városra, te-reken, sugárutakon, körutakon, végig Nyugat-Európán. A legfrissebb filmszenzáció, a *Kramer kontra Kramer* plakátja. Ott volt Párizsban és Münchenben, ott a Piccadillyn és ott a Genfi-tó fölött, Lausanne-ban. Könnyű volt ellenállnunk a csábításnak (mint ahogy a *Rocky II*-nek is ellenálltunk), a mozi-jegy árát ugyancsak kemény valutában kell fizetni. S ha már éppen nagyon fáradt az ember a reggeltől-estig-városnézés-től, és vonatindulásig ki akarja tölteni azt a két-három órát, nem a legelegánsabb bemutató mozit keresi, inkább azt a fil-met, amelyet már otthonról kinézett magának a külföldi film-is a *Kramer kontra Kramer* egy év alatt utolért, csak egy utcasaroknyit kellett gyalogolnom érte, hogy ellenőrizsem a szimatomat.

Természetesen nem öhajtom megkontrázni Dustin Hoffman 1980-as Oscar-díját, és nem sajnálom a sikert a forgatókönyvíró és rendező Robert Bentontól. Nem valószínű azonban, hogy hallgatni fogok a már magyarul is hozzáférhető prospektusok reklámszövegére — „Látta? — Olvassa el a könyvet! —, nem hiszem, hogy a filmélményt tetéznem Avery Corman alapul szolgáló regénytörté-netével. Lemondva a békés emésztést elősegítő happy endről s a tömeghatás egyéb, fényesre csiszolt eszközeinek élvezetéről, egy régebben olvasott könyv után nyúlok — noha tudomásom szerint nem készült film belőle Hollywoodban. Pedig felerészben ez is egy férjezett, férjének (két) gyermekét szült, jómódban élő („tehát gondtalan”), vonzó külsejű fiatalasszony hűtlen otthonelhagyásának a története, csak némiképp vadabbul bonyolódik ez a történet, nincs benne meg-térés, nincs kiszámított, megkönnyítő könnyezés. Az előkelő lakás és a hasonló-képpen elegáns hivatal kondicionált levegője helyett itt a kemény fekete szél fúj. Persze, hogy az, hiszen a könyvet, amelyre én gondolok, William Faulkner írta, aki egész életművével bizonyította: „a művészetnek semmi köze a nyugalomhoz és a megelégedettséghez.” A legpontosabb önjellemzést ebben az interjú-válasz-ban adta: „Teljesen könyörtelen, ha jó író.” Nem tudom ugyan, hogy milyenek a Faulkner-filmek, az ő regényei és forgatókönyvei alapján készült amerikai produk-ciók (mert ő is volt a Metro—Goldwyn—Mayer alkalmazásában), de tudom azt, hogy ő írta a *Vad pálmákban*: „Charlotte feje félrebillentve pihent a gépi horgo-lású csipketerítón, profilja rárajzolódott a hátrasuhanó sötét, hőmentes vidékre — az apró, elhagyatott városkákra, a neonfényes bisztrókra, ahol terebélyes, erős vadnyugati lányok trónoltak, kicsipve magukat a képeslapok modorában, ahogy Hollywoodból diktálják a divatot (Hollywoodból, mely már nemcsak Hollywood föbbé, hanem billió színes fénypacni és neongázzal kipontozott sebhely az ameri-kai föld arculatán), hogy Joan Crawfordra hasonlítsanak...”

Az asszociáció-láncon visszafelé haladva, magam is meglepődve veszem tudomásul, hogy nem pár hét múltán és nem a *Kramer kontra Kramer* amúgy rokonszenves-tetszetős képsoraitól jutok újra a *Vad pálmák*hoz, hanem egy húszéves irodalmi élménytől, amelynek nyoma első kötetemben látható. Mire képes az ember? — kérdeztem akkor huszoneves magamtól, „Írástól — emberig“ próbálva haladni, többek közt olyan könyvek elemzése révén, mint Faulkner kisregénye, *Az öreg*. Az ellenséges elemekkel küzdő magányos hősök foglalkoztattak, akik — számomra legalábbis — egzotikus körülmények között élethalálharcot vívtak, és: legyőzhetetleneknek bizonyultak. Amire viszont még nemigen volt szemem, holott ez a győzelem első számú feltétele (szükséges, ám nem elégséges biztosíték): az ember küzdelme önmagával. Persze, ilyesmiről is szó van abban az esszéigény-nyel írt könyvismertetésben, Faulkner, Hemingway és Maltz egy-egy kisregényé-nek lelkes újrageddőlésében, a gondolati keretet azonban az öreg halász heroikus optimizmusa adta: „az ember nem arra született, hogy legyőzzék. Az embert el lehet pusztítani, de nem lehet legyőzni.“ Könnyű volna mentegetnem magam a korrall — saját életkorommal és a korszakkal, amelyben (1962-ben) elégnem talál-ták *Az öreg* külön kiadását, leválasztva ezt az árvízi történetet ikertársáról, a *Vad pálmákról*, jóllehet Faulkner akarata, zseniális megérzése szerint már régen összekapcsolatott a két, egymástól teljesen független cselekményszálón előreha-ladó elbeszélés. (Hogy mit akart Faulkner e párhuzamos szerkezettel? Egy ripor-ternek így válaszolt: „Elmondani a történetet, amit el akartam mondani, már-mint az orvosét meg az asszonyét, aki feladott férjet, családot, hogy vele szökjön. Hogy ezt így elmondhassam, támasztékot kellett hozzá találnom, ezért kerítettem a másik történetet, az előbbinek teljes antitézisét, hogy ellentétként használ-hassam. Úgy írtam őket, ahogy itt olvasható, ahogy a fejezetek egymást válto-gatják... Gondolom, ahogy a muzsikusi is dolgozik, amikor egyensúlyra, kontra-punktra van szüksége.“) De hát a fiatalságáért a legkevésbé felelős az ember. Ha adatik rá ideje, naivitását később korrigálhatja, a hősi pillanatok a hétköz-napokhoz mérheti — és esetleg újra felfedezheti, akár éppen Faulknerrel, a „ke-gyettelennel“, hogy „az ember elpusztíthatatlan, egyszerűen azért, mert a szabad-ság vágya él benne“...

Valamikor eleven ember volt

Szeretek Oto Bihalji Merinnel, a jugoszláviai esztétával utazni. Utaztam már vele saját hazájában, főképpen híres festők között. Most a faulkneri tájakra hívtam, és ő megint igennel válaszolt. Tapasztalt utazóként, mint igazi bennfentes a XX. századi modern művészetben és irodalomban, helyeselte a választást: „Ötven évvel ezelőtt az emberek franciául tanultak, hogy megértsek Proustot. Harminc évvel ezelőtt angolul tanultak, hogy Joyce-t olvassassák. Ma az ame-rikai gondolkodásmódot kell ismerni, hogy bemutathassuk William Faulkner vi-lágát.“

A könyv, amelyből idézek, eredetileg 1965-ben jelent meg, *Huszdik századi művészportrék* címmel; Oto Bihalji Merin és Faulkner találkozására pedig 1959 nyarán került sor, New Yorkban. Az esztétikai jellegű idegenvezetés részleteit ugyancsak érdemes volna felidézni, szorítkozunk azonban beszélgetésük néhány mozzanatára, ami a *Vad pálmákkal* kapcsolatba hozható. Mert ez a tanulmány is — mint a Faulkner-irodalom nagy része — elsősorban Yoknapatawphával, az amerikai Dél óriási eposzával, a világirodalom sajátos történelmü-földrajzú Faulk-ner-tartományával foglalkozik, a *Vad pálmák* (és azon belül *Az öreg*) csak itt-ott tűnik fel benne, utalások formájában. Hogy eposz ez a Faulkner-mű is, arról nemigen szólnak a közeli és távolabbi ismerősök, s arról is keveset, hogy milyen lélektani mélységekbe világít épp e könyv kettős szerkezete, hogy az emberi lét, az emberi természet örök dilemmáit kicsoda erővel tárja fel, miközben a húszas-harmincas évek Amerikájáról, lopva, körképet rajzol, minden társadalmi rétegre, osztályra, kultúrkörnyezetre vetve egy pillantást; és teszi ezt a modern epika sajátos időkezelésével, megőrizve a romantikus regénymese izgalmasságát — mind-erről furcsa módon az (általam ismert) összefoglaló tanulmányok, pályaképek hallgatnak. Pedig ezzel a regénnyel, melyben csak futólag jelentkezik a faji (néger-) kérdés, Bihalji Merin ugyancsak meggyőzően igazolhatná állítását, hogy ti. Faulkner világképe „nem merül ki az ösztönök és a lelki szakadékok elemzé-sében. Nemcsak a Dél fölött itélkezik, bár csak a Délről ír, hanem általában a fehér emberek civilizációja fölött. A régi tapasztalatok és az új felismerések alap-ján követeli ennek az elembertelenedett civilizációnak a túlhaladását.“ A *Vad pálmák* annak epikus ábrázolására is jó példa, hogy „a kegyetlenség — a rossz

lelkiismeret keserve", vagy a szintén Faulkner-től származó, a félelem társadalmi lényegét kiemelő meghatározásra: „A félelem az — mondotta Faulkner, jó néhány évvel és jó néhány egyetemes veszéllyel ezelőtt —, ami ma igazán fenyeget bennünket. Nem az atombomba, sem a tőle való félelem, mert ha egy bomba mondjuk Oxfordra esik, az egyetlen, amit tehet, az, hogy elpusztít bennünket, ami semmit sem jelent, mert ezzel önmagát is megfosztja az egyedüli hatalomtól, melyet fölöttünk gyakorolt: a tőle való félelemtől. Az igazi veszedelem nem ebben rejlik, az igazi veszedelmet a mai világhatalmak jelentik, amelyek szeretnék kihasználni az ember félelmét, hogy megfoszthassák az egyéniségétől, a lelkétől.”

A *Vadpalmák* véleményem szerint azért rendkívüli könyv, s azért érdemelne megkülönböztetett figyelmet William Faulkner életművén belül is, mert az egyéniségéhez, lelkéhez mindent feláldozva ragaszkodó emberről írt... hősköltemény? Többszörösen nem jó ez a minősítés, talán még mint metafora sem, hiszen a hőskölteményben egy nép harcát, hazateremtését, szabadságküzdelmét szoktuk keresni — de semmiképpen sem egy házasságtörő nő s a vele vadházasságra lépő férfi tragikus végű kalandját, amellyel párhuzamosan egy fegyenc vívja élethalálharcát a megvadult Mississipp-i hullámaival, hogy végül, a megszolgált szabadság reményének felcsillanása után, visszatérjen a börtönbe. De így sem jó a körülírás; akárcsak a hagyományos műfaji — a hagyományos erkölcsi fogalmak, minősítések is cserbenhagynak, alkalmatlanoknak bizonyulnak a faulkneri mű jellemzésére. Kaland? Amennyiben az, amennyiben Harry Wilbourne és Charlotte Rittenmeyer hányattatása változatos helyszínekre vezet az olvasót; s a kockázatok vállalása Charlotte életébe és Harry szabadságába kerül. Házasságtörés? Vadházasság? Faulkner jóformán semmit nem látat Rittenmeyerék családi életéből (valami keveset a regény elején), nem foglalkozik a gyermekeivel együtt otthagytott férj hétköznapjaival (amiből a *Kramer kontra Kramer* világsikere épült), a párhuzamos történetbe viszont, az átmenetileg asszony közelébe kerülő fiatal fegyenc sorsát követve elejt néhány mondatot „a békés házaseletről”. Nyilván nem azért, hogy feldúlja a családi tűzhelyeket, hanem hogy a Charlotte és Harry korlátokat ledöntő szerelmét rávetítse a hamis külszint óvó, kiürült, tartalmukat veszített házasságokra. (Micsoda kegyetlenül pontos, plasztikus képsor: „ó azok az öreg házaspárok: láthatad őket régi fotográfiákon, az ezernyi egyforma kettős arcképet, ahol csak a gallér nélküli ing domborítja vagy a Louisa Alcott regényeiből való vállkendő jelzi a férfit és a nőt, ahogy szembenéznek veled, párosával, akár a győztes kutyák a futtatás után, ahogy kitekintenek a szerencsétlenség és a félelem, az alaptalan bizakodás és a hiú remény, a hihetetlen érzéketlenség és a körülzárt holtapatalanság sűrűjéből, hátuk mögött ezernyi reggel ezernyi cukortartóval és kávéskannájával...”) Az önámított kényelem és megszokás, „a szintiszta morál” öreivel szemben Faulkner „a fehéren izzó vad szenvedély”, a veszélyt vállaló élet pártján áll. Nem isteníti Charlotte-ot (bár rokonszenve kíséri), s a szerelmet a polgári rendtől, a jóléti (vagy robotolást követelő) intézményektől féltő Wilbourne még kevésbé idealizáltan jelenik meg a vad palmák suhogásától kísért történetben, a megszenvedett bűnben azonban megtisztulnak, felmagasztosulnak. Legalábbis azzal a „büntelen” doktorral, a tengerparti nyaraló tulajdonosával szemben, akire Harry, a törvény szerint megérdemelt büntetésére váró orvos-szerető mondja ki az ítéletet: „De hisz ez biztos semmit el nem felejtett, egész életében csak azt, hogy valamikor eleven ember volt, legalábbis elevennek születték.”

Mint a faulkneri életmű egésze, a *Vad palmák* hangsúlyozottan egy feje tejére fordult erkölcsi normarendszer kiszolgáltatottjainak lélektani motivációjú eposza. Valójában ezt hivatott tudatosítani az „ellenpont”, az árvizel és a bele-súlykolt kincstári engedelmességgel küzdő fegyenc meséje. Vajon Wilbourne-ból, a Charlotte-ot elveszítő (akaratlanul halálát okozó), ugyancsak büntetőfarmra szánt fiatal férfiből is lehet egy másik „magas fegyenc”? Faulkner-től idegen mindenfajta didaxis, ám meggondolkoztató, hogy a *Vad palmák* (mármost Charlotte és Wilbourne története, mert ez adja a teljes műnek is a címét) és *Az öreg ellenirányú mozgása* végül is szinte azonos képletbe írható fel: társadalmi béklyók → szabadság → (halál) börtön az egyikben; (halál) börtön → szabadság → börtön a másikban. A különbség csak az, hogy a szerelmesek önmagukat szabadítják ki a béklyókból, ideig-óráig (mert anyagilag nem tehetik tartósan függetlenné magukat) — a fegyencnek az árvizi mentés érdekében mások veszik le lábáról a bilincset; és hiába küzd emberfeletti emberséggel, már-már elemi erővel az életért (mások életéért is), a körülmények visszakényszerítik a büntetőfarmra. A *körülmények*, amelyek nála felerészben legalább belső körülmények: olyan korán került be ide, hogy nem tanulhatott meg a szabadsággal élni.

Faulkner azonban nem szentenciákban fogalmaz. Nála a kijelentő és a fel-

teles módú elbeszélés váltakozik anélkül, hogy megzavarná a „mesélés“ hitelet, az okozati összefüggéseket, mondhatni a célszerűséget. Néha a jelen és a múlt is összeolvad — mint az árvizkalandon, az emberségkalandon átesett feyenc beszámolójában, társai előtt, már újra a büntetőfarmon. Wilbourne viszont tudatosan vállalja az immár megváltoztathatatlan múltat, az emlékezést Charlotte-ra, a felkinált halálba menekülés helyett: „A gyász és a semmi közt én a gyászt választom.“ Kétségtelenül sajátos, Faulknerre jellemző viszonyításrendszer ez, amit lehet büntudatnak, lehet fatalizmusnak nevezni, ám én azt hiszem, az „átok földje“ szemléletnél fontosabb a mai, Amerikától távoli olvasónak a szenvedély, a szabadságkeresés jogának a hirdetése. A teljes szerkezeti különállásukban tökéletes párhuzamok — amelyek talán épp a *Vad pálmákban* jutottak a legnagyobb esztétikai szintre — ugyancsak ezt a kettősséget: a lefojtottságot, illetve a lázadást, a személyiség kiteljesedéshez való jogát fejezik ki. Ahogy Tolsztoj valamikor a szélesen hömpölygő történelem mentén mutatta meg harcoló, szerető, szenvedő regényhőseit (meg-megszakítva az elbeszélést az objektív háttér rajzával), úgy igazodik Faulkner a felgyorsult életű, másfajta csapdákat állító Amerika légköréhez, a *Vad pálmákban* a maga különleges módján, kettős történetben írva az „újvilág“ eposzát. De ő sem szakad el a földtől, a gyökerektől. Képzeltbeli útítársam e Faulkner-tartományban, Oto Bihalji Merin figyelmeztet rá, hogy Yoknapatawpha urának „meggyőződése, hogy csak onnan [a gyökerekből] meríthető életerő. Elveszett ember az, aki nem leli többé ezt a kapcsolatot, aki számára nincs hely, ahová legalább időnként visszatérhet — mondja Faulkner —, még ha gyűlöli is ezt a helyet, lelke legmélyéből gyűlöli.“

Fekete szél fújja a vad pálmák leveleit, kemény fekete szél, a homokot a szájában érzi az ember. Mégsem lehet, mégsem szabad elkerülni ezt a faulkneri partot.

A vihar (Bukaresttől Londonig)

Csak földrajzi megfelelőjéhez lehet „a fölfedezéshez szükséges tapintat nélkül, bedekkerekkel, kamerákkal és puha útibőröndökkel fölszerelve“ érkezni, a *Vad pálmák* „vadainak“ a világa, a faulkneri táj bezárul a turisták előtt. Milyen szerencse, hogy e kísértésnek (Amerikában) még sosem tétettem ki... Igaz, a viharos Bermudákra sem vettem el a sors, nem horgonyzott le hajóm e partokon, nem vettem ki a tenger hajótöröttként. Stratfordig eljutottam ugyan (bedekkerrel fölszerelve), a puha bőröndök és kamerák azonban elmaradtak a Regent Street áruházaiiban. És ha már Shakespeare-városba érkeztem, két vonatindulás között időm nagyobbik részét a Royal Shakespeare Theatre délutáni *Rómeó és Júlia*-előadásán töltöttem (pár óra így is maradt a kegyhelyekre, képeslap és Shakespeare-minikönyv vásárlására s a hamburgernek nevezett, de inkább a majdnem-ehetetlen, izetien angol kolbászra emlékeztető micsoða elfogyasztására egy kisvendéglőben). No de ezt most önigazolásul közlöm, turistabecsületem helyereállítása végett, a „Shakespeare — otthon“ témára majd később térek vissza. A *vihart* különben sem lehet a *Rómeó és Júlia* felől megközelíteni — a „fekete szél“ itt másképpen fúj, mint a veronai szerelmesek tragédiájában.

Akárhogy erőltetem emlékezetemet, a tragédia szelét nem tudom felidézni egyik legnagyobb színházi élményemben, *A vihar* bukaresti, Ciulei rendezte előadásában sem. Alonso szövege valóban elhangzott volna a „regényes színmű“ harmadik felvonása végén?

*Ó, szörnyű! szörnyű!
Míntha a hullám zúgott volna róla;
Szél dalolt volna róla; és a dörgés
Mély, rémes orgonája búgta volna
A Prospero nevét és bűnomet.*

Bár többségükben shakespeare-i figurák mozogtak a Bulandra Színház Stúdiótermének színpadán, s a nagy stratfordi elképzelése szerint Prospero varázspál-cájának alárendelten merevedtek mozdulatlanlanságba vagy kezdtek cselet szöni egymás ellen — mégis míntha Liviu Ciulei szigetére kerültem volna. No nem a csel-szövé miatt, hanem a trón- és jogbitorlókkal, az alantas szenvedélyű hatalom-vágyókkal szemben álló, fölüljük kerekedett Prospero révén távolodtam a Bermudáktól vagy akármilyen lakatlan szigettől. „Kinek egy könyvtár épp elég királyság“? És ha a könyvek mellett a varázserő forrása lesz a színpad is? A Prosperót fenséges nyugalommal, bölcs jóssággal és emberszeretettel játszó George

Constantinban én (bocsásson meg nekem Shakespeare szelleme) a rendezőt (is) láttam, a „művészetben és tudásban éppen páratlan“-t.

Mondhatnám úgy is: a rendezőtárs elfoglaltságával. Amihez némi magyarázat szükséges, 1979 tavaszáról. Bukarestben zsűriztünk meglehetősen vegyes tartalmú, változó színvonalú színházi előadásokat, fesztiválkeretben. A megítéző zsűritagság s a nem kifejezetten pompás napidíj mellé egy dolgot kértem a minisztériumi illetékesektől: telefonálnak a Bulandra Színház titkárságára, tételesenek félre jegyet számomra *A vihar* előadására. Barátilag közölték velem, hogy ez nem is olyan kicsi kérés, a színház amerikai útja előtt ugyanis már kevés előadás lesz, a közönség érdeklődése viszont óriási, lehetséges tehát, hogy a fölöttes adminisztratív szerv tekintélye sem segít. Talán próbálkozhattam volna másképp, közvetlenül Ciuleinél, abban a reményben, hogy még emlékszik 1972-es vagy 1973-as visszazigazoló képeslapjára, mellyel annak idején fűnek-fának dicsekedtem is; az *Utazás a gyökerek körül* dedikált példányát köszönte meg, s az épp akkor valószínűleg neki sem közömbös méltatást (Dürrenmatt: *Play Strindberg*, a Gogol-renezszánszról elmélkedő fejezetrészből). Szerencsére azonban legyőztem hiúságomat — vagy inkább engedtem a bátortalanságnak —, s a könnyen érthető feledés esetleges következményének nem tettem ki magam. És pontosan így jutottam a — különben meg nem szolgált — kitüntető címhez: „regizor maghiar“, azaz „magyar rendező“. Ez volt a cédulára (a helyszám fölél) írva, amelyet a teremfelügyelő a kezembe nyomott, amikor a Zsidó Színház délutáni műsoráról a Grădina Icoanei-be átrohanva, némi késéssel visszaérkeztem A SZÍNHÁZ-hoz — Shakespeare-hez, no és Ciuleihez.

Arról csak most, a modern művészetek körül ólálkodó régi útirajzba belelapozva adok számot magamnak, hogy jó évtizeddel ezelőtt Wrocławban, Krystyna Skuszanka rendezésében szintén *A vihar* keresztezte utamat. Vajon az akkori fáradság, a nyelv nem ismerete — vagy az előadás számlájára írtam, hogy ma már alig tudok valamit felidézni az egykori lengyel *Viharból*? (Látványosság és egyszerűség ötvözete, kiegyensúlyozottság, összefogottság — csupa elvont fogalom, még az alkalmazott színszimbólumokat sem tudnám már konkretizálni.) Mégiscsak egyszerűbb dolog az irodalom. Jan Kott Shakespeare-könyvét bármikor fellapozhatom például, és ide másolhatom belőle, a *Prospero pálcája* című tanulmányból (amelyet a szerző Krystyna Skuszankának, még a Nowa Huta-i színház igazgatójának ajánlott!): „Prospero szigetén lejátszódik nagy sűrűtésben az egész shakespeare-i világtörténelem. Ez a történelem hatalomért vívott harc, gyilkolás, lázadás és erőszak.“ Kott érdekes művészettörténeti analógiákhoz, párhuzamokhoz folyamodik, Hieronymus Bosch és Leonardót említi, Prospero világát értelmezve (a Tamás Blaier Klára grafikai szerkesztésében kiadott bukaresti műsorfüzet nyilván erre épít, izléssel, igényesen). Különösen a Bosch-párhuzammal lenne vitakoznivalóm, ám egy ilyen vitához alaposabb nekigyürkőzés kellene. Maradjon hát egyelőre az, amiről a lengyel esztéta — és természetesen a Shakespeare-szöveg többszöri újraolvasása — meggyőződött: „*A vihar* az elvesztett illúziók nagy renezszánsz tragédiája.“

Tehát mégis a tragédia szele? Ha Ciulei felől nézem, inkább az elvesztett illúziókat hangsúlyozhatom — és ezt az illúzióvesztést a „gazdag színház“ eszközeivel, ragyogó stilizálással (korántsem boschi látomással!) valósítja meg, a nem titkolt színházi kellékeket, a nyíltszíni öltözéseket, teatrális játékot a „szegény színház“ hátterére vetítve. A Stúdió-terem csúnya, csupasz hátsó színpalát a rendező és a díszletet tervező Liviu Ciulei éppúgy játszatta, mint a reá varázsolt napfényt, életet, romantikus távlatot; a hagyományos színházi tárgyak, relikviák szervezetenl rendbe szerveződve, látványstruktúrába épülve hozzák mindazt a gazdagságot, amelyre Prospero egy hosszú, csalódásokkal terhes élet bölcsességével néz le. De ezen a bukaresti Prosperón mégsem uralkodik el az elpazarolt évek kiábrándultsága: felül tud emelkedni sérelmeim, megmaradt — visszazertett — hatalmát a fiatalok jövőjének alakítására fordítja. *A vihar* hőse, rendezteremtője az élet értelméről, hatalom és igazság viszonyáról, magányról és társakra vágyásról — a külső-belső teljességről beszél. Az epilógus a játék összefoglalása:

*Országom visszanyertem én
S a csalót meg se büntetém:
Ne hagyjatok hát tengennem
Ezen a puszta szigeten;
Sőt jertek e varázst a ti
Varázstokkal megoldani.
Lágy lehetek röpitse vásznam,
Másképp nehéz célt nem hibáznom.*

(Babits Mihály fordítása)

A következő sor — „Céloom a tetszés volt” — legfeljebb udvarias gesztus a közönség felé, a stilizálás nem ebbe az irányba mutat. Milánó hercege anélkül, hogy kibeszélne a darabból, anélkül hogy anakronizmusokba bonyolódna, Ciulei gondolatait közli az alkotói szabadságról. Ahogy *A vihart* a Shakespeare-kutatás a minden koron átvilágító életmű szintézisének tekinti, úgy látom én Ciulei színpadi látomásában egy következetes művészi pálya logikus eredményét.

A bukaresti műsorfüzet világhírű rendezőket idéz, Peter Brookot, Giorgio Strehlert; egyformán arra figyelmeztetnek, hogy *A vihart* nem érdemes, nem szabad a díszes kosztümök, színi hatások, zene, balett ürügyén előadni. Strehler szerint vakmerőség Shakespeare e darabjának mai színpadra állítása — de szükség van ilyen gesztusokra. Mekkora lehet a csábítás a filmváltozat elkészítése közben? Szinte hihetetlen, hogy a szuperprodukciók virágzása, illetve a sok tisztességes, néhány kiváló művet eredményező Shakespeare-film áradat idején mindössze egyszer került celluloid szalagra *A vihar*.^{*} Derek Jarman, az úttörő nem kerülhette el sorsát: bírálói természetesen az eredeti Shakespeare-szöveghez mérik azt, ami a vászonra került, és vérmérsékletük szerinti heveséggel vagy higgadt-sággal, irodalom (klasszikus irodalom) és film (modern film) viszonyát saját szemléletmódjuk szerint értelmezve marasztalják el az új angol Shakespeare-filmet, vagy emelik ki bátorságát, értékeit. Frank Kermode, a londoni University College híres professzora (a *New Republic*s az *Observer* szerint az egyik vagy a legkiválóbb angolul író kritikus) fulmináns cikket írt a *TLS*-ben (*The Times Literary Supplement*). Az eszmék megfojtják a rendezőt címmel; egyedül Prospero alakításának kegyelmez meg. A *Time Out* és a BBC avantgarde filmként méltatja. Másfél éves és több ezer kilométeres távolságban *A vihar* filmbemutatójától és kritikai fogadtatásától, legfeljebb találgathatom, hogy miképpen is gondol rám a British Council kedves ifjú tisztviselője, aki a színház- és mozijegyeket elszámolta — és akinek én hívtam fel a figyelmét a még csak pár napja vetített legújabb angol filmalkotásra, ajánlva, hogy ajánlja más külföldi vendégeiknek Derek Jarman művét. Nem tudhatom, végül is miben maradtak a kritikusok, és hogyan szavaztak a nézők.

Mi mindenesetre nem bántuk meg elzarándoklásunkat a Belsize Park luxus-mozijába, a Screen on the Hillbe. Azt ugyan itthonról nem tudnám elképzelni, hogy az első heti vetítésen a nem akárhogyan reklámozott, először megfilmesített *Vihar* délutáni előadására tizenöt-húsz ember váltson csak jegyet (minket, ebbe az elegáns londoni környezetbe betolakodókat ugyancsak beszámítva), ezáltal azonban csöppet sem zavart a nézőtér üressége. Es még csak azt sem kell bevallanom, hogy a provokatív szépségű, Mirandát játszó Toyah Willcox hangolta filmélményemet döntően pozitívrá. A rendező képi látomása nyugodt le, a nagyobbrészt egy elhagyott műemléktemplomba, a Stoneleigh Abbey-be áthelyezett cselekmény szürrealista víziója győzött meg Derek Jarman művészetének erejéről. Lehet, persze, hogy bennem van a hiba, amikor filmművészetről gondolkozva a filmnyelvnek adom az elsőséget, és hajlandó vagyok átengedni magam, pár órára legalább, a képsorok hatalmának. (Bizonyára ezért ütközöm a Jancsó—Hernádi-film, *A zsarnok szíve* kérelhetetlen kritikusaival is; és ezért hiszem én is új állomásnak Tarkovszkij 1980-as filmjét, a döbbenetesen nyomasztó, már-már kibírhatalatlan, mindenfajta racionalizmus lázadását kiváltó *Stalkert*, a nyomor és kilátástalanság fekete-fehér, majd fekete-sárga, szimbolikusra növesztett mikrorealizmusát, amely közrefogja egy furcsa — beteges? — utópia kékjeit és zöldjeit.)

A mozgó színes kép ritmusa nyilván más esztétikát feltételez, amibe nehéz beilleszteni a hagyományos vagy akár a modernnek tudott Shakespeare-képet. Frank Kermode — vagy Peter Brook — könnyen sarokba szoríthatna, ha rám kérdezne: mit akart azzal a filmmel mondani Derek Jarman? (És mit Tarkovszkij? és mit Jancsó?) Mit jelentenek az uralkodó mélykékek ebben *A viharban*? Válaszoljam azt: amit a barnák Jancsónál, *A zsarnok szívében*? Mert hát itt is, ott is kihámozható valamelyes filmcselekmény, álomszerűség és érzékiség nem öncélúan és nem a történelemtől függetlenül lesz meghatározó ötvözete (kékben, barnában) egyik vagy másik filmnek.

Dekadencia? Ha *A vihar* „kék” képsora valakit „az élet álom” gondolatában erősítene meg (hogy krúdysra fordítsuk ezt a mélyen angolnak érzett filmet), a „kézfogó”, Miranda és Ferdinand pompás-hangos esküvői jelenete biztosan kiábrándítja ebből a hiedelemből. Lemerülve „a tiszta esztétikumba”, a Screen on the Hill nézőterén mi is meglepődve kaptuk fel fejünket, azután valahol, hogy Prospero kijelenti: „Zenét ígérek (égi zene, zengj!)” Ismerős muzsika csendült fel

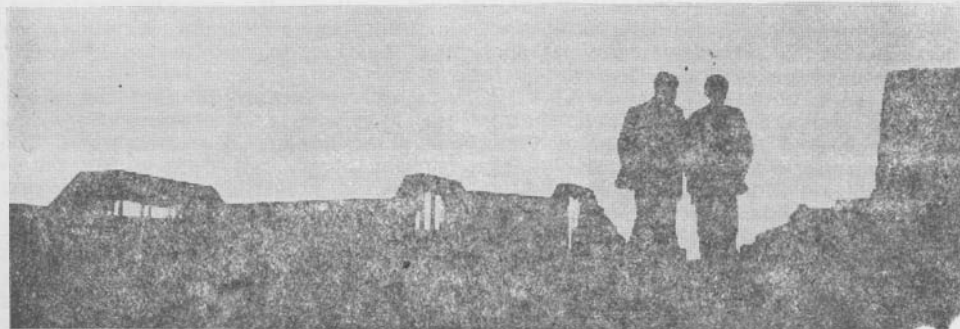
^{*} 1982 tavaszán a Román Televízió is műsorra tűzte *A vihart*, a BBC tv-filmjeként, John Garrie rendezésében — ez azonban a színház-, nem pedig a filmművészet körébe tartozik.

a filmvászon felől. Jól hallunk? Majd a látványos esküvői jelenetben feltűnő tengerész tánc mintha ugyancsak ismerős volna. Biztosan nem a viharos Bermudákról... Jól látjuk? Hisz ebben a kórtáncban mi is benne vagyunk... A film végén megoldódott a rejtély; kívártuk a vetítést záró feliratokat, ott volt a magyarázat: a menyegzői „show”-ban (Elisabeth Welch mellett!) közreműködött Gheorghe Zamfir és együttese.

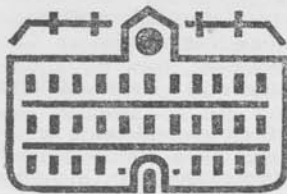
Olyan részletekről, mint *A vihar* zenéje, illetve Zamfirék szereplése, a kritikákban keveset olvastam, a legjobb londoni helyeken viszont — a Nemzeti Színház és a Royal Festival Hall közelében — láttuk a plakátokat, amelyek Gheorghe Zamfirnak, a pánsíp művészenek fellépését hirdették. És hogy mekkora volt a sikere, arra az *Observer* képes magazinjának első hasznos oldalán (a hirdetések után), a tartalomjegyzék és a vezércikk után közölt nagyméretű Zamfir-portréból és méltatásból következtethetünk. Talán nem túlzás (az *Observer* cikkének ismeretében) azt állítani, hogy e népi hangszer, a pánsíp Zamfir révén vonul be a legelőkelőbb hangversenytermekbe — és a legnemesebb szimfonikus zene esz-köztárába.

Oda is bevonul, ahol az ember a legkevésbé várná. Bár ha meggondoljuk, hogy az Erzsébet-kori Stoneleigh Abbey-ben játszották el *A vihart*... Az unitárius templom hófehér falait még jobban kiemelő piros kalotaszegi varrottasok azonban másfajta, élő diszletet — annál többet: egy közösség élő keretét adták Gheorghe Zamfir kolozsvári fellépésének. És a *Doina Oltului* (Az Olt dojnája) mellett, a bukaresti filharmónia szólistájának orgonakisérével felhangzott e falak között a zenét is szerző pánsípművész Mozart-köszöntése, már otthonosan szólt Bach *Korálja*, a Corelli *Prelúdium és gavotte*-ja (az *Oboaversenyből*), Schubert *Ave Mariája*. S e váratlan találkozás után — alig két hónappal a londonit követően — nem csodálkoztam Derek Jarman választásán, sem az *Observer* kritikusan. Az még ugyan Gérard Philippe-re emlékeztetően Fanfan la Tulipe-es pilanatnak tűnt, ahogy lobogó fehér ingében, atletikus mozdulattal felugrott az orgona elé, a templomi karzat mellvédjére, amikor azonban lejött a templomhajóba, és közvetlen közelből láthattam a Zenével egyesült Gheorghe Zamfirt, aki az erdők vált szerzők dallamait, már nem a színészre figyeltem, hanem a Művészre, Zamfirnak ez a (számomra) második vendégszereplése még meggyőzőbben mutatta: hiába őrzik professzorok nemes szenvedéllyel a hagyományokat a maguk tisztaságában, a kor és a vele lépésben haladó művészet átlép a legmasszívabb falakon is. (Ez a következtetés végül is nem idegen Shakespeare *Viharjától*. De a Ciuleiétől sem. És még kevésbé a Derek Jarmanétól, akinek a filmjéről a BBC kritikusa azt írta, hogy valami mélységes szomorúság lengi be az egész művet.)

UTAK
ESZMÉK
VITÁK

Feleki Károly: Úton

Mit kaptam az iskolámtól?

Farkas Magda • Az én iskolám — a mi iskolánk

Az iskolafalalag eszmélésem óta az otthon biztonságát is jelentették, az iskola és a szolgálati lakások egységében, összetartozásában. Mögöttem négy elemi osztállyal édesanyám volt tanárára bízott, s így fogadott bentlakó növendékévé az elkövetkező nyolc esztendőre a székelyudvarhelyi tanítónőképző.

Nemzedékemnek is tapasztalata, hogy a haladással szövetkező idő a továbblépés útján hiteles értékrendet teremt. A valóság és az emlékek szövevényében azoknak is kijelöli méltó helyét, akik a nagy társadalmi mozgás sodrásába kerültek. Az egymást követő történelmi szinteken megmaradó, szakmát alapozó iskolámtól — beérett ítélőképességgel is elmondhatom — minden korszakában időállót kaptam. Fennállásának 300. évfordulóján tanultam meg, hogy nem sajátíthatom ki, hogy nemcsak „az én iskolám”, hanem a magas életkorú előttünk járók, a kortárs vendiákok és az utánunk seregülő alsósok között „a mi iskolánkként” egybefogó kapcsolatot. És bár féltékenyen ragaszkodom az én iskolámnak mondhatóhoz, tudom, úgy valós és úgy igaz, hogy a mi iskolánk, hiszen, ha begyűjti volt tanítványait, vagy ha az ország bármely pontján találkozunk, mindig sajátos rokonságot vallunk.

Iskolánk nem „nevelgetett”: társadalmi igénnyel méretezett közös munkában jelölte ki az önálló feladatokat. Mindig társakkal, sokadmagunkkal együtt bízott meg — gyakran az iskola keretein is túlnövő — tennivalókkal. Cselekvően kellett jelen lenni a tájban és a táj társadalmi valóságában. Tanáraink pontosan tudták azt, hogy mi a tanulmányi évek végéig, a művelődés és a népművelés gyakorló iskolájának az életet tekintették.

Jellegeből adódóan, iskolánk mindenekelőtt megtanított megállni és helytállni a gyerekek előtt. Minden bizonnyal ebben a felelősségteljes tiszteletben gyökerezdik az is, hogy a későbbiekben, a lélektan területén kibontakozó tudományos kutatómunkámban sem szorítható háttérbe a gyermeket, a fiatalt, az önmagát vagy közösségét kereső embert sem a nagy téma, sem az éppen divatos módszerek vagy a lelki jelenségek matematikai-statisztikai megközelítése.

A tanítóképző mindennapjait summázó események rendszerint hatottak az iskolaváros közvéleményére is. Így a székelykeresztúri társiskolával karöltve megvalósított, mintatanításokkal egybekötött tapasztalatszerék a tanítás és tanulás módszertani újdonságait, soron levő elméleteit vitték a szélesen értelmezett szakvélemény elé.

Máig emlékeztetek a távolról sem kisvárosi igényű közönség nyilvánossága előtt is helytálló műsoros esték, az olyanok, mint a képző és kollégium hatalmas vegyes karának id. Balogh Ferenc hegedűművész vezényelte előadásai. Sokrétű kapcsolatunk a szentkeresztbányai munkásifjúsággal keltette életre a közös József Attila-estet. Nagyvakációs feladatként a lövetei-szentkeresztbányai bányászok, vasöntők gyermekeinek nyaraltatásáról gondoskodtunk Homoródfürdőn. A táborokban biztosítottuk az irányító-szervező és a tartalmi munkát, legjobb tudásunk szerint, a kezdeményezés és a kivitelezés teljes jogaival.

A kollégium és a műszaki középiskola diákjaival közösen falumunkáztunk. A környező falvakba: Farkaslakára, Szentlélekre, Máréfalvára, Zetelakára, Hodgyába és még sokfelé vittük műsorunkat, ismerkedő szándékunkat. A valóság és a jövő felé fordulás a hagyományápolás megkapó pillanataival vált teljessé. Az iskola fenntartóinak, előljáróinak, a korábbi századokban a tudásvágyat alapítványokkal serkentők emlékhelyeinek gondozása egybefonódott az őszi-tavaszi tájjárásokkal.

A sajtóval való első kapcsolatot is tanár- és szerkesztőegyenlőségnek köszönhetem. A minden új tudását és a belső iskolai élményeket másokkal is megosztó szándék vezette sokunk tollát, azokét, akik a sajtó biztosította nyilvánossággal járó, soha véget nem érő számadásban élünk. A *Nevelők Nevelése* — megyei lapunk, a *Szabadság* nevelésügyi melléklete — a maga idején egyedülálló megvalósítás volt. Új eszméket valló és hirdető tanáraink munkája vonta meg e kiadvány elméleti

és gyakorlati körvonalait. A befejezett iskolai nap után, az írógép büvkörében kaptuk az első leckét abból is, hogy terjengős, dolgozatnyi élményzuhatagot hogyan lehet sajtóanyaggá lényegíteni, újságcikké sűríteni. A *Nevelők Nevelése* biztosította sokunk számára az első nyomtatott szót, köztünk az írást azóta mestermunkává nemesítő Szabó Gyulának és Kányádi Sándornak is. Ezzel a korai tapasztalattal jutottunk el az egykori *Ifjúmunkáshoz* és az induló *Pionírújsághoz*, az akkori szerkesztők és diákok sokrétű együttműködése révén.

Mi mindent kaptam iskolánktól korszakváltások határán? A kilátástalanságban családunknak két generáció rendjén nyújtott tanulási lehetőséget. Jómagamnak, a háború utáni nehéz években a tanügyi reformig, a könyvtárosi munka ellenében tandíjmentességet (s milyen kultúraalapozás volt a harmincezernyi, ma dokumentációs könyvtár mindenésének lenni!). Később lehetőséget arra, hogy a KISZ megyei bizottsága pionirosztályának egész hatókörében dolgozzunk, szervezzük az első pionirosztagokat, -egységeket, majd szakmai eredményeim alapján az ösztönzést a továbbtanulásra mint elodázhatatlan feladatot.

Sok nagyszerű nevelőnktől: mintatanító-tanár-hivatásos ifjúsági vezetőtől kaptam/kaptunk tudást, világnézetet, magatartási mintát. Az élet minden vonatkozását átszövő hatással — a katedrán alapképesítésének megfelelően lélektant és matematikát lenyűgözően tanító — igazgató-tanárunk, Váróné dr. Tomori Viola volt, az iskola és a népes család szervezésének kiváló egyénisége.

A közösen végzett jó munka, a társkeresés minden jó ügy szolgálatára — érvényes elv maradt, mindennapos köszöntőjeként a mi iskolánknak, az én iskolámnak.

VÁLI JÓZSEF

AJÁNLÁSOK

A szó

Zs. M.-nek

Kőfal a hullámverésben
Ormán a szó
Szelid vegetációja

Járd be
A páratlan tájat —
Talán egy vers gondja Vándor
A tétlen érzelmesség
Hervadt palástját
Hullasd a homokba

Itt nincs látszat vagy nagyság
Az élet alapja
A kétely Ami keveset tudunk
Kimondhatja már
Igen és nem
Szó csendárnyéka
Egy könny Egy mosoly

Télvíz felé

Sz. B.-nek

Ezek a zajtalan finom fogaskerekek

Vagy beláthatatlan térségek távoli
Sóhajának isten lábnyomát
Sem ismerő meteoritjai
Vagy havas messziségből
Befutó vert-kopott szerelvények
Egy kongó állomásra — —
Vagy a pengő kristályok a kőzetek
Tikkadt ereinek elszivárgott indulatai —
Ujjlenyomatok híján
Aligha azonosíthatók
(És különben is mi mindig
A halál virágának szirmait
Bontjuk ki vitorlának
Télvíz felé hajózávn
Mely éppen tavaszba fáradt — —)

Halk válságok

KORUNK
PRÓZÁJA

Mint két szalagok, sorra ellebegtek a búcsúbeszédok a koporsó fölött. Nagy temetés volt, csak az öngyilkosokat kísérték el ily sokan utolsó útjukra ebben a városban. A szerencsétlenül járt Dénes László barátai fogadkoztak, hogy nem hagyják magára a fiatal özvegyet két gyerekével, tanácsadói és támogatói lesznek, a kicsiknek pedig apa helyett apjuk. Nagyon hideg volt most, vizkereszt után egy hónappal, s a gyülekezet didergett a csupasz ágú fák alatt, akár egy jégből font óriási ketrechen.

*Mert szükség, hogy e romlandó test
romolhatatlanságot öltson magára,
és e halandó test halhatatlanságot
öltson magára...*

A pap lehelete is kéken szállt a sírok fölött, aztán dörömbölni kezdtek a fagyott rögök a koporsón, és az özvegy tenyerébe hajtott arccal zokogott, mert úgy érezte, férje egészséges mellén dübörög a föld; hiszen alig múlt harmincéves, amikor felrobbant mellette az oxigénpalack. A fiúcska meg a kislány belesim-paszkodtak édesanyjuk szoknyájába, nehogy a fájdalom őt is belesodorja a gödörbe, és Dénesné e ragaszkodást látva csak még kétségbeesettebben fölajdult.

Menyházi József postatiszt, a gyászoló család egyik szomszédja is eljött a temetésre, és most ott állt közel a sírhoz, egyik lábával a havas betonkereten, másikkal a rögökön szétszórt deszkadarabokon; nagyon meg volt hatódva, s mikor a két kicsi odahúzódott az anyjához, a zsebkendője után matatott. Neki is két gyereke volt, s annál inkább át tudta érezni, mit jelent e súlyos csapás.

Hat évvel korábban megvett egy házacskát a telepen, és azóta, bárki meghalt az utcában, elment a temetésére. Hamarosan rákaptak az utcában, vele írárták a kérvényeket, neki kellett beszólnia a villamosművekhez, ha sötétbe borult a fertály, sürgős esetekben ő hívta ki a mentőket. Szeretett kertészkedni, külföldről is hozatott zöldség- meg virágmagokat, s egy sokszínű portulákát, amely a járdák mentén virított tavasztól késő ősziig, nem is nevezték másként, csak Menyházi virágainak. Megesodáltak a paradicsomait, vörös gömbként lebegő tulipánjait, s beszéltek róla nap mint nap.

Egy idő után már legendákat költöttek róla: ha álmából ébresztik, az akkor is megmondja, hogy a Déli-sarkon hol a legközelebbi telefonközpont vagy posta-állomás, ismer minden országot, a legkisebbtől a legnagyobbig, több helyre is csalogatták postaigazgatónak, kocsit, villát ajánltak neki, de ő azt felelte, hogy édesanyját s a barátait nem hagyja itt; vagyont érő bélyegyűjteménye van, egymillió dollárt is ígértek már érte, Menyházi azonban csak mosolygott, hiszen még éjszaka is a bélyegekben gyönyörködik, abból jobban megismeri a világot, mintha egész életében csak utazna. Honnan is van benne annyi hit és annyi erő és annyi tisztelet az emberek — de különösen a nők iránt, akikhez oly gyöngéd, mintha édes bátyjuk volna, és oly szépen beszél velük, mintha zsoltárt olvasna...

Menyházi most a fiatal özvegyet nézte, aki a fájdalom tomboló zivatara után kihévílt arccal, a zsebkendő csücskét harapdálva állt, miközben a koszorúkat helyezték a hantra; ajka megduzzadt és rózsás lett, szemének kék fényét nagy

tiszta könnyek törték meg, s karcsúságában olyan volt, mint fekete márványba faragott szobor. A postatiszt mindezt egy pillantás alatt vette számba, de mindjárt utána meg is szégyenült önmaga előtt, hogy íme ilyen körülmények között is megkísérti az alattomosan bujkáló férfikíváncsiság...

„Bizonyára a szenvedés meg a részvét ellenhatásaként incselkedik velünk az életöszön, amely a gyász mélyéről is elő tudja varázsolni a kívánatos szépséget!” — valami ilyesmit gondolt mentegetőzéseként, mert nem első ízben történt meg vele, hogy restelkednie kellett a tragikus percekben, emberi, s mégis illetlen felfedezése miatt... S hogy ne foglalkozzék többé ártatlan eltévelyedésével, mellészegődött a tiszteletes úr sértően magára hagyott tenorjának:

*Hervatag az örömvirág
Es a világ
Fájdalommal van tele.
Megszakad, mikor nem hinnők
S nem is vélnők,
Az embernek élete*

Temetés után már vidám hangok szálltak egyik udvarról a másikra; még nevetés is hallatszott, friss, életerős nevetés. Nyikorogtak-csapódtak a kapuk, éles kerepeléssel szaladt fel egy-egy ablakredőny, s mint a nagyothallók, úgy társalogtak a piacról cipekedő asszonyok. Még a majorságudvarok környékén is mintha megélenkült volna az élet, bátrabbá és színesebbé vált a kakasok kukorékolása. Csak néhány férfi magyarázta és mutogatta egymásnak a fölrobbant oxigénpalack repeszdarabjainak becsapódási ívét, mintha ezzel a komor és pontosságra igyekvő munkával próbálna enyhíteni a változtathatatlanon...

Medveczki, a hatalmas öntősegéd nem ment haza temetés után, hanem visszatért a műhelybe. Felakasztotta ruháját az öltözőbutikban, és sötét öltönyben, fehér ingben járkált az olvasztókemencék körül, ahol a szomorú napok alatt még inkább elsötétült a gépek, szerszámok árnyéka, és áthült fém, koks és salak vigasztalan szaga terjengett. Üstöket, harangokat, kanálisrácsokat öntöttek ebben a kis részlegben, az egykori híres Dénes-féle öntőedényben, amelynek udvarán a családi ház is állt. Medveczki mindent figyelmesen és aggó türelemmel nézett meg, krétával számokat, ábrákat írt egy vaslemezre. Míg László élt, a négy öntő közül ő volt a jobb keze, noha nem tanulta, csupán elleste a szakmát. Értett az olvasztáshoz, a matricakészítéshez, a gépek beállításához meg a csiszoláshoz, s erejéről szólva beszélték, hogy föl tudja vinni a kétszáz kilós páncélszekrényt a második emeletre...

Medve (így szólították) végül megállt a műhely közepén, kinézett az udvar közepén vöröslő fémforgács-dombra, amelyet az esztergályosok halmoztak fel, homlokát ráncolta, majd látva, hogy a mesterné még nem tért vissza a rokonsággal és a gyászoló népséggel a temetőből, csak a vénasszony üldögél bénán a karosszékben, bement a lakásba, és sorra járta a szobákat. Ott is mindent számba vett, még a fényképeket is a falon, a nagy bajuszú Dénes Ignác szabadulólevelével, s úgy tért vissza, mint aki nagyon elégedett a terepszemlével... Mikor azonban a verandára ért, szinte belebotlott az özvegyet hazakísérő kis csoportba, és az asszony két öccse, aki karonfogva támogatta be őt, levertségén át is meghökkent azon, hogy ez a zakóra vetkőzött melák fogadja őket, mintha máris ő volna itt a házigazda...

Medveczki pár napig fenyegető gyanakvással pillantgatott az özvegy lakásának ablakai felé; ha kocsik érkeztek, és megállt a kapu előtt, kijött az udvarra, pöszlékkel törölte a kezét, mintha átöltözni készülne, vagy a csonkig szívott cigarettát a magasba pöccintve undorkodó várakozással leste, hogy ki érkezett, és mit akar: minden szó érdekelte, minden mozdulatról, minden szándékról tudni akart, s aki reá pillantott, még a beszélgetést is kerülte vele...

A fiatal özvegy a temetés óta félt tőle. Nem tudta, mire készül, mit forgat a fejében, mi a célja. Csak érezte, hogy elkövetkezik egy nap, egy pillanat, amikor minden szörnyű szándék egyszerre megvilágosodik majd, ahogy az öntöket borítja vörösbe a fény, amikor leszalad az olvasztókemence ajtaja, s hat héttel a temetés után meg is történt, aminek nem lehetett elejét venni. Dénesné frissen fürödve, pongyolában szaladt át a lakásból az öntödébe, hogy a megjavított hajszáritót az öltözőből behozza, amikor Medveczki emelkedett fel a fapriccsról hatalmasan és vigyorogva. Mindjárt előre is sietett, mielőtt a mesterné átláthatott volna a szándékán, beretteszelte a műhelyajtót, és még mindig nevetve, de fenyegetően intett:

— Maradjon esendben, Paula, kell beszéljek magával...

Ujjai acélkapocsként szorultak a nő esuklójára, és húzta magával, vissza az öltözőbódéba, és lenyomta a ványadt pokróccal letakart priccse. Dénesné sápadt volt és meglepődött, de csak nézte, hogy mit akar Medve, hiszen az ő területén, az ő műhelyében voltak; nem hitte volna, hogy erőszakoskodni mer vele, amikor még jóformán meg sem száradt a föld a férje sírján.

— Nyissa ki az ajtót, Medve, és ne arcátlanokdjék! — mondta. — Mégis, mi-nck néz engem?...

A hatalmas ember egy üveg konyakot meg két kis poharat vett ki a fenyőfaszekrényből, és töltött.

— Szeretném, ha nem üzné az eszét, kiscicám! — mondta vigyorogva, és föl-emelte a poharát. — A fekete kendőt nem apríthatja a tejbe kalács helyett, kis-anyám...

— Tehát Paula és kiscicám?...

— Most ne törődjön ezzel. Nálam a kultúra zéró. Én úgy lököm a szöveget, ahogy a tánciskolában tanultam.

Kiitta a poharát, folytatta:

— Menjünk mindjárt a mese közepébe: magának is szüksége van rám, mivel Medve nélkül itt tropára megy minden, pedig a két gyereknek kell a papá; nekem is szükségem van magára, és mielőtt hazatértek a temetőből, egy kis terepszemlélt tartottam... Minden frankó... És úgy döntöttem, hogy mindenből részt kérek... Mindenből, érti?... Lehet, hogy eddig nem vette észre, de én már régóta bírom magát... A lábát, a mellét... Szóval nekünk meg kell alkudni...

Az özvegy mind sápadtabb lett, de uralkodott magán, és valami tárgyilagos hidegséggel figyelte, még mi telik ki Medvétől, ha már az ajtót is elreteszelte.

— Csak nem akar megkérni, Medve? — szolt az asszony, és tekintete a kis-asztalon heverő fanyelű késre villant. — Hiszen még le sem telt a gyászév... És mit szólna a felesége?...

A férfi ismét töltött magának; sajnálkozóan mosolygott:

— Maga palira vesz engem, kisanyám... Pedig tudja jól, hogy nekem kevés egy asszony... És maguk nagyon jól ki fognak jönni egymással... Mert odahaza én viszem a szót, és a pipi tudja, hogy megdádálom, ha karicsálni kezd...

A mesterné most felállt, ennyi darabosságot, nyersséget, otrombaságot nem tudott tovább elszenvedni. Még túl friss volt benne a fájdalom, s megalázónak érezte a helyzetét:

— Erről közöttünk többé ne essék szó, érti?! — mondta határozottan és elszántan. — Én becsületes asszony vagyok, és két gyerek anyja, nem pedig ringyó. Megértette?...

És elindult az ajtó felé, hogy félretolja a reteszt; de a Góliát utána vetette magát, s a vállától megragadva egészen magához húzta, hogy az ingen át is érezze a testének feszülő tömört és erős melleket, és fojtottan az arcába szuszogta:

— Én pedig megismétlem, amit mondtam: ne üzze az eszét, és gondolni se merjen másra, amikor már nem bírja férfi nélkül... Ha Medve innen végképp

kihúzza a talpát, tojhatnak a macskák a műhely közepébe: ezt egy percig se felejtse el!...

Menyházi egyedül maradt a tavaszon odahaza — felesége a két kislánnyal szlovákiai rokonaihoz utazott. Pár napig fölszabadultan érezte magát, mint más-kor is, ha a családja eltávozott: nem kellett hajnalban fölkelnie, hogy tüzet gyújtson, behozza a tejet, s miután a hideg és a huzat kifújta belőle az álmot, még egy-egy órát forgolódjék, amíg visszaalszik, noha nemsokára ismét ki kellett ugrania az ágyból; nem volt gondja a beszerzésre, főzésre sem, erre a néhány hétre jegyet váltott a postaigazgatóság étkezdéjébe.

Egy ideig élvezte a függetlenséget, aztán kezdett nyugtalan lenni. Ki-kiment házikabátban a kapuba, fölnyitotta a postaládát, majd csalódva visszacsukta, fel-alá nézelődött az utca hosszában, s ő maga sem tudta, kire és mire vár, miért is zaklatott valójában. Egy izben, amint ismét épp künn állt a kapuban, Rozika, az utcabeli szép fiatal asszonyka jött sietve a járdán; mikor odaért hozzá, elmosolyodott, és kissé zavartan kérdezte:

— Eszrevette-e már, hogy nyílnak a virágai a járdák mentén és a kerítések tövében?...

Menyházi kellemesen lepődött meg ezen:

— Még nem láttam, de örülök neki! — mondta szintén mosolyogva, az adóhivatali kis tisztviselőnőnek, majd hozzátette a maga halk, puha, szinte suttogó hangján: — De hogy is ne nyílnának, amikor ily fénylő lelkecskék suhannak el mellettük...

Rozika körülpillantott, mintha Menyházi már a szavaival is megérintette volna az arcát, de nem akarta érteni, ami oly érthető volt, s várakozón nagyra kerekítette a szemét:

— Maga mindig olyan szépen beszél, mintha verset mondana; vagy mondjuk zsoltsárt énekelne. Magának költőnek vagy papnak kellett volna lennie...

A postatiszt hangosan, teleszívből fölnevetett:

— Ó én nagyon is egyszerűen beszélek!... Most is csupán azt akartam mondani, ha magácska itt végigsétál, bizonyára már a kíváncsiságtól is fölpattan a sok kis színes kehely... Hiszen minden szépség kíváncsiságból születik, kedves Rozika... Most pedig, ahogy az Enekek Enekeiben olvashatjuk: „*Virágok láttatnak a földön, az éneklésnek ideje eljött...*”

Az asszonyka pirulva lesütötte a szemét, aztán kedves, meleg, hálás pillantást vetett a férfira, és miután ismét körülpillantott, hogy a szomszédok vajon tanúi voltak-e ennek a röpke és ártatlan enyelgésnek, amely úgy átmelegítette őt válságos házaselete után, sietve folytatta útját hazafelé.

Menyházi sóhajtott, visszament a szobájába, és öröm helyett valami különös szomorúságot érzett néhány pillanatig, mint az olyan ember, aki sosem csalta meg a feleségét, de büszkeség és elégtétel helyett néha keserűen döbben rá a szerelmi élet korlátaira, s mindazokra a vágakra, amelyek a semmibe hullnak, páráként elszállnak, a CSALÁDI BÉKE ES HARMÓNIA cégére mögött...

De ez a nap különös nap volt, érdekes beszélgetésekkel, sőt kísértéssel is. Alkonyat körül Targoncás bácsi, a nyugdíjas mozdonyfűtő jött át hozzá; csupa fehér gyűrődés volt az arca, mint egy kaolinbánya zivatar után, kalapját a kezében összenyomva egyre hajlongott alázattal és bocsánatkérőn, hogy ilyenkor zavarja Menyházi urat, akinek bizonyára sok az elfoglaltsága; de igazság szerint már régóta készült átjönni és tanácsot kérni tőle — mondotta —, mert életbevágóan fontos ügyről van szó, és senkinek az ítéletében nem bízunk meg úgy, mint öbenne, hiszen tanult ember, sok könyve van...

A postatiszt leültette, bort töltött neki; az öreg ettől csak még inkább elérzékenyült:

— Képzeld el az én sorsomat, kedves barátom! — mondta, és a pohár billegni kezdett a kezében. — Lehet annak tiz esztendeje is, hogy Kudelász, ez a szemét kárpitos megkörnyékezte a feleségemet. Mielőtt felbontotta volna a diványt, hogy átrendezze benne a rugókat, erőszakkal le akarta nyomni rá az asszonykamat... Persze, a feleségem kiséprúzta, és nekem is elpanaszolta a dolgot, de azóta úton-útfélen gúnyolja a nejemet, kérem... Például, amint meglátja a túlsó járdán, úgy tesz, mintha rá se nézne, közben hangosan kurrogni, lublublolni, öblögetni kezd, mint a pulykakakas... Mondja meg, mit tegyek?... Menjek törvényre?... Talán jobb volna ha ön, drága szomszédom, megpirongatná ezt az elvetemült embert...

Este kilenckor Rozika kopogott be, Menyházi csodálkozására; megkérte őt, hogy telefonozhasson a kolléganőjének, mert a kislánya belázasodott, és lehet, hogy szabadnapot kell kérnie. Többször is tárcsázott, de a kagylót nem vette fel senki, így hát leült az előszobában, s a postatisztnak az volt az érzése, hogy talán mégsem telefonozni tért vissza az asszonyka: talán mondani akar valamit a délutáni kedves, bár röpke beszélgetés után. S nem is tévedett, mert Rozi, ahelyett hogy türelmetlenül ismét tárcsázott volna, nagyot sóhajtott, s zavartan, de sejtetősen a férfi szemébe nézett.

— Azt hiszem, maga nem is tudja, Józsi (most első ízben szólította a keresztnevével), hogy mi immár hét hónapja külön vagyunk Vencivel... És én nem is akarok többé vele élni...

Menyházi komoran eltűnődött rajta, hogy valóban mily régóta nem látta Markó Vencelt; hónapok alatt alig egyszer-kétszer ha megpillantotta, akkor is gyalog volt, és a járásáról föl sem ismerte volna, mert valahogy surrant, sompolygott a kerítések mentén, mint akinek takargatnivalója van a lakók előtt. Rozi látta, hogy a férfi együttérzőn gyötrődik a sorsán, és szaporán folytatta:

— Maga meg tudná tenni, hogy amikor öt tojásból szalonnás rántottát reggelizik, elküldje az asztal mellől a gyereket?... Hát mondja meg, apának, férjnek született az ilyen?...

A telefonról már meg is feledkezett; ismét mélyről sóhajtott, szemét pára futotta be:

— Hiába, vannak szerencsés asszonyok, akik sokszor nem is tudják, mily nagy ajándék egy józan, meglelelkű férj...

S megint Menyházira nézett várakozón, az őszinte vallomástól részint kiszolgáltatottan, és a postatiszt már feléje nyújtotta a kezét; érezte, nem fog tiltakozni, ha magához húzza és vigasztalón megsimogatja, de utána, mintha ez csak egy téves mozdulat lett volna, mindjárt fölugrott, és szétártá a karját:

— De hiszen kisgyerekek van!... Arra is gondolni kell, hogy ő mennyire megsínyli a válást, kedves Rozika!... És higgye el, az élet naponta kisebb-nagyobb megalkuvásokra, kiegyezésekre kényszerít bennünket... Próbáljanak szót érteni egymással, helyreállítani a békét, hátha még minden jóra fordul...

Kétszer is végigsietett az előszobán, megfordult, a fejét csóválta, és önmagára is bosszús volt, mert csöppet sem érezte meggyőzőnek a szavait, amelyekkel a kis tisztviselőnőt vissza akarta terelni a férjéhez; volt annyira tapasztalt, hogy meglássa a közöttük tátongó mély szakadékot; de Rozika is csalódottan állt fel, s bár ő maga sem tudta világosan, hogy mit is remélt ettől a beszélgetéstől, ettől az órányi együttléttől, sajnálkozóan mosolygott:

— Maga meg tudná tenni, hogy elverje a gyereket az asztaltól, amikor lakmározik?... Hát ez volt az utolsó csepp... Emiatt nem látom értelmét a kibékülésnek...

S miután elváltak, ő is, Menyházi is félreértetteknek, becsapottnak, ostobának érezte magát, aki elment a szerencséje mellett, ahelyett, hogy két kézzel beleka-

paszkodott volna, még ha csupán egy szép emléket, s nem viszonyt jelentett volna is ez az alkalom. Csak elalvás előtt néhány perccel gondolta másként a férfi:

— Ejnye, mégis aljasság lett volna már három nap múlva idegen nővel szeretkezni ebben a lakásban...

És dühösen a fülére húzta a takarót.

Medveczki lassanként oly féltékeny lett, hogy már kora reggeltől zengett a műhely a káromkodásától, s ha a kemencétől rohant az öntőkanállal, az izzó edény csóvát hagyott maga után a homályban, mint az üstökös — óvakodni kellett tőle, nehogy valamelyiket összeégesse, vagy leperzselje róla a ruhát. Esténként is viszsztatért az öntőde környékére, lesté a kivilágított szobában imbolygó árnyakat, minden férfiban, még a rokonokban is kérés gyanított. Ha kocsit látott vesztegelni a kapu előtt, nagy puha léptekkel körbejárta, bekukkintott az utastérbe, hátha az ottani holmiból valamire következtetni tud, s ha gyanút fogott, zsebéből elővette a szegekkel televert deszkalapocskákat, s mindenik kerék elé odahelyezett egyet-egyét.

Aztán magára hagyta a műhelyt, napokig arra se nézett, inni, vicsorogva duhajkodni kezdett, kezében összeroppantotta a poharat, úgy hogy az üvegcserépek átvágták az ujjait, s ő maga derékből rázuhant az asztalra: „Nem kellek neki, mert négy elemis tahó vagyok, ő meg úgy tartja magát, akár egy előzvegyült császárni!” — nyögte elborult aggyal. És kiúzta a családját a házból, és baltával esett neki a bútornak, tombolni akart, hogy mindenki tudomást vegyen az ő hatalmas, olthatatlan és lázadó fájdalomról. Medveczkiné az özvegyhez szaladt, térdre vetette magát előtte, és összetett kézzel rimázkodott:

— Tegyen valamit ezzel az emberrel, és szelidítse meg; úgy kérem, mint az Istent, hiszen maga is anya, tudja, mi a szenvedés, és ez elpusztít bennünket, ha nem segít rajtam!...

Demeterné megértő szándékában is sértve érezte magát; kábult lett, és egészen elfehéredett:

— Nem tudom, mit vár tőlem, asszonyom — mondta, és le sem ültette a vendéget. — Hogyan szelidíthetném meg épp én?... Csak nem kívánja feleség letére, hogy leadjam magam neki?...

De a másik csak könnyezve rázta a fejét:

— Tegyen vele, amit akar; én hajlandó vagyok megosztózni is rajta, csak legyen béke a hajlékomban...

Az özvegynek nagyra tágult a szeme a megdöbbenéstől:

— Mit beszél itt összevissza?... És minek képzeld engem?... Nagyon kérem, azonnal hagyja el a lakásomat!

És végre tárta előtte az ajtót.

De Medve nem ok nélkül féltékenykedett. A *kérők* egymásnak adták a kilincset, hogy *átsegítsék* az özvegyet életének válságos hónapjain; mert lehetetlen — gondolták —, hogy egy ilyen szép, fiatal, telt keblű asszony, aki az utca legszemrevalóbb lánya volt férjhezmenetel előtt, sokáig ellen tudjon állni a hűs kívánságának, s az nyer, aki édes szavakkal, fufanggal vagy szemtelen rámenősséggel hamarabb a bizalmába férkőzik. És ott sündörögtek körülötte reggeltől estig, és a nyelvük alól tej és méz folyt, bár akadt köztük mosdatlan, borostás és fokhagyma szagú sofőr is, aki vigyorogva ajánlt fel akárhány fuvart ingyen, borjúhúst, csirkét és sajtot ígért neki faluról; a hetedik a zárat szerelte le önként és buzgón a kapuról, hogy megjavítsa, és kulcsokat reszeljen belé, amelyeknek dughelyéről csak a szép özvegy tud, mert nem jó, ha férfi híján átjáróházzá válik a műhely s a lakás, és ő ki van téve minden jöttment kísértésének, hiszen jól mondják, hogy alkalom szüli a tolvajt...

Es az is jó — bizonygatta egy másik, a századik —, ha idejében föl van ásva a kert, ha van, aki megnyesse és lehernyózza a fákat, rendben tartsa a kertet meg az udvart, és megvédje Demeternét a huligánoktól meg a szoknyavadászoktól; nem fontos, hogy a férfi, akit a megholt után barátjának elfogad, fiatal legyen, sőt inkább idősebbet részesítsen előnyben, mert a fiatalok türelmetlenek és hevesek, csak a maguk gyors és önző kielégülését keresik, s utána tovakullognak, mint a jóllakott kankutya; pedig a mesterné nem szolgáltatathatja ki magát a telep szájának, ügyelnie kell a becsületére, s épp ezért jobb, ha egy szolid, tapasztalt férfit választ, még ha egy héten csak egyszer találkozik és szórakozik is el vele...

Es az özvegy borzongott, és már rosszullet környékezte, ha férfit látott belépni a kapun, köztük sok idegent, más városnegyedekből, akik a szájukat nyalogatva jöttek a lehetőség hírére, mint a farkasok az olesó prédára, s mielőtt a szemébe néztek volna a szép asszonynak, a lábát s a keblét mustrálgatták kaján férfiúvágygal, és sorra mindenikük közölte, hogy semmibe sem kerül az a segítség, amelyre ő vállalkozik a ház s a műhely körül, hiszen egy kis kedvesség, egy kis megértés többet ér a világ minden pénzénél... És a védtelen teremtés néha már sikoltozni tudott volna az udvar közepén, s egy izben a csákányt fölragadva a tűzoltószerszámok közül, minden férfit kikergetett...

Menyházi, ahányszor a temetés óta találkozott az özvegygel, nem tudta elefelejteni, hogy épp ott a sír közelében rajta felejtette vizsgálódó férripillantását, s egy kis zavart és büntudatot érzett; de épp emiatt csak még inkább szánta őt, rövid beszélgetéseik alatt még mindig elfogódottan vigasztalta, s mert nem tudott a kérők toladó seregéről, akik szolgaként följajánkoztak, megígérte, hogy bármikor segít a kicsiknek számtan- vagy fizikafeladataik megoldásában, esetleg a beszerzésben is könnyít az asszonyon, ha kocsival jár a városban.

Demeterné bágyadtan, de meghatottan mosolygott, a férfi kezében felejtett keze pillanatok alatt átmelegedett; egyedül őrajta érezte, hogy részvéte, segítő szándéka tiszta és önzetlen, s bizonyára fölháborodna, ha elmondaná neki mindennapi vergődését, a kanszagú kérők arcátlan tülekedését, ahogy szavuk agyaraival egymás önértetét igyekeznek fölhasítani és kibelezni, s közben vonyikálnak a vágyakozástól... De nem szölt neki erről, csak nyelte a könnyeit, hisz félt, hogy a postatiszt megbotránkozás helyett eltűnődik ezen a furcsa vonzalmon, s ki tudja, miket gondol majd róla...

Egy napon azonban váratlan dolog történt.

Menyházi ismét egyedül volt odahaza — felesége a két fiúval színi ment a brassói hegyekbe, de ő ebből is kimaradt. Nem tudott sem színi, sem korcsolyázni, egyetlen sportághoz sem értett. Nyáron inkább kertészkedett, ez volt számára az igazi testmozgás, néha kocsin kirándulni vitte a családját, télen sétált egy-egy jót, vagy olvasott, zenét hallgatott. Judit, aki gyakorlatias asszony volt, ilyenkor nem is igen ösztökélte, hogy velük tartson, mi értelme is lett volna fölöslegesen költeni csak azért, hogy nyolc-tíz napig ott tőtyögjön mellettük...

Ezúttal is épp a szobájában ült, egy különös, mauritániai bélyeget vizsgálgatott nagytóval, s már épp oda akart lépni a lemezjátszóhoz, hogy átcserelje rajta Csajkovszkij vonószonékarrá írt szerenádját, amikor kutyaugatást hallott, majd gyors és inkább ijedt, mint érélyes kopogtatást. Az előszobába sietett, kinyitotta az ajtót, s akkor a szép özvegyt pillantotta meg a sötétben, aki a magára kapott kabátot a mellén fázósan összemarkolta. Sírt és remegett, és arcának bal oldalán vékony csíkban szívárgott alá a vér.

Menyházi rögtön beengedte; meg volt döbbenve, s ösztönösen a villanykapcsoló felé nyúlt, de az asszony intett, hogy ne gyűjtson fényt.

— Beszöktem magához! — mondta elszántan, s ő maga fogta meg a férfi kezét, s egyre beljebb húzta, ahol kettesben lehetnek, elzárva a világ szeme elől.

A postatiszt a maga szobájába vezette, s mikor a kislámpát fölkiáltva meglátta, hogy a szétnyílt kabát alatt szakadtan lóg a ruha az özvegyen, fölkiáltott a sajnálattól:

— De hát mi történt?!... Ki bántotta?!... Ó, szegénykém!...

És már ugrott, hogy a felesége ruhásszekrényéből kiakasszon egy pongyolát; gyöngéden levette a kabátot az asszony válláról, Paula belebújt a puha selyembe, s ekkor oly jó érzés hatotta át, hogy mindkét kezével megragadta Menyházi kezét, és sírva fakadt:

— Képzeld, az egyik gazember ott rejtőzött egész este a műhelyben, és amikor bementem, le akart teperni... Mostanában telt le a gyászév, és azt hitte, ha a terve sikerül, hallgatni fogok, és ezzel mindenestül magához köt...

A következő percben, ahelyett hogy leült volna a diványra, odatértelt a Menyházi lába elé:

— Miért csak a testet tekint minden férfi, miért egyedül csak az fontos nekik? — zokogta elcsukló hangon. — Hiszen a testünket napok alatt rúttá teheti a betegség vagy a szenvedés, de a lélek a sötétség aljáról is előfenylik... Maga tudja ezt, ő igen, maga tudja a legjobban, hogy mit jelent egyetlen szép szó... Épp ezért, már rég elhatároztam, ha eljő az ideje, és örömet és meglepetést akarok majd szerezni valakinek, aki ezt megérdemli, akkor tudni fogom, hogy kinél kopogtassak... És most itt vagyok, ha üzötten, ha megszaggatottan is..., de ha nem óhajt engem, elkergethet...

És most fölnézett a férfira, és két tenyerét úgy közelítette egymáshoz, mintha parázs égette volna meg azokat, és az ujjai remegnének a fájdalomban született áhítattól, amellyel Menyházira pillantott. A postatiszt megérintette ajkával ezt a fohászokodó kezét, s közben rádöbbsent, hogy amikor a tekintetét rajta felejtette az özvegyen, ott a temetőben, s illetlenül csak a szenvedéstől még inkább megszépült és fölmagasztosult nőt látta benne, talán ezt a napot sejtette meg...

Boldog volt és megrendült; ehhez hasonlót még nem élt át; azt sem tudta, hogyan viselkedjék.

— Szegénykém, hogy megéreztem én ezt a találkozást már régen ezelőtt; restellem is elmondani, hogy mikor! — szolt elfogódottan. — De mint ahogy beteljesedett annyi rossz, ennek a csodának is meg kellett történnie, és én boldog vagyok, hogy megtörtént...

Forró leheletük egymás arcát, száját kereste; Menyházi kabán, szinte öntudatlanul bontotta ki pongyolájából, majd szakadt ruhájából a nőt, s végigfektette az ágyon.

— Mondjon még valami szépet nekem — szolt Paula, és bágyadtan elmosolyodva lehunyta a szemét. — Mondjon bármit, csak feledtesse velem a sok mocskot, amit egy esztendő alatt átéltem... Olyan jó hallgatni magát, Jóska... Olyan megnyugtató...

Mikor egy jó óra múlva az özvegy óvatosan szettekinve kilépett a kapun, és sietni kezdett a háza felé, valahol a háta mögött, a sötétből részeg kacagás hangzott fel, olyanszerű, mint egy leleplezés diadalmas káröröme, amely nagytrombitából visszhangzik. Remegni kezdett a szíve az átélt boldog óra után, amelyről úgy érezte, hogy kárpótolta a kérők piszkos rohamaikért és Medveczki támadásaiért, s megszaporázta a lépteit, mert az öntősegédre ismert abban a hatalmas kacagásban.

Másnap Medve nem ment be az öntödébe, hanem már reggel a kocsmába indult; viczorogva ivott, és dőngette az asztalt, közben néha felállt, és kezében a pohárral szónokolni kezdett:

— Akartok látni egy szentéletű csávót?... Én megmutatom nektek!... És akkor azt mondjátok, Tátinak igaza volt... Mert ez, ha leáll a pipiknek kapir-

gálni, elsírja az ember magát már attól is, ahogy a csőrével fölkapja, és a jércék elé veti a cukrot!... És ez kell apám a pipiknek: az apró cukor, meg az apró szemű, szapora sóder, hogy megegnésszék a családi bánatot!...

A kocsmai népség röhögött, Medve folytatta:

— Eddig én is azt hittem, hogy ez a pali egy szent, de az este kigyúlt a tőklámpás, és a fejemhez kaptam: állj meg vándor, mert ez átver bennünket!... Alig, hogy az asszony kiröpül a ketrecből, a szép jércék már ott pityegnek az aranyozott farkú kakas körül; ő sorra kamatyolja őket, utána elmond egy Üdvözlégy Máriát, és lehájesil... No de megállj, apuskám!... Az én fekete jércém, az én Paulát még sokba kerül neked!...

S visszazuhant a székre, s a markában összeroppantott pohártól mintha vörösen fölizzottak volna az ujjai. Úgy tűnt, ezután már senki sem törődik vele, de épp akkor ért oda az asztalához Sánta Mari, az öreg virágáros cigányasszony; szája szögletében cigarettavég fityegett, s ő maga kíváncsi-reménykedően pislogott, mert tudta, hogy Medve, ha betangózik, nagyon jószívű tud lenni. Az öntősegéd azonban dühösen kapta rá a tekintetét:

— Ide figyelj, te Santa Maria!... Most szépen betípegsz a vécébe, leszedsz magadról minden alsórongyot, becsomagolod újságpapírba, és ideadod Medvének... Ha megvagy a játékkal, föltépheted nálam a százast... No mozgás, te örömtanya örömbanyája!...

Menyháziné kellemes téli estén érkezett haza a hegyekből a két kisiúval. Piros arcúak voltak, éhesek és zajosak, s nemcsak a ruhájukból, de még a hangjukból is havasi frissesség áradt. A férfi vizet tett forralni a teához, aztán többször, is beszaladt a szobájába, gyors és fürkésző pillantást vetett az ágyra s annak környékére, ismét visszasietett a konyhába, és szerepjátszó hangoskodással érdeklődött a sok élmény, az ellátás és az utazás iránt. Olykor Juditra pillantott, nézte szép, kihevült arcát, de a testén átzsibongó vágyakozást mindjárt kioltotta saját kalandjának emléke meg a büntudat, s közben föl-fölsejlett előtte Paula alakja is...

— És a te napjaid hogyan teltek? — kérdezte a felesége, átnézve az asztal másik felébe, s a teát szűröslötte. — Igazán sajnálom, hogy nem lehetél velünk...

— En még nálad is jobban bánom! — mondta a férfi, de most nem érezte eléggé meggyőzőnek a szavait, és még hozzátette: — Hidd el, már-már szenvedtem az egyedüllétől...

E vallomástól kissé megkönnyebbülve hajolt a csészéje fölé, de még mindig rejtleni igyekezett a tekintetét az asszony elől. Így telt el néhány perc, szótlán tea-szűröslés közben, amikor Csanád, a nagyobbacska fiú szegyenlős értetlenül tért vissza a konyhába. Hol az édesapjára pillantott, hol az édesanyjára, végül megszólalt:

— Találtam valamit az ágyunk mellett, és nem tudom, ki hagyhatta ott... Utálom megfogni...

Az asszony fázósan összeborzadt, és a férjére nézett, Menyházi pedig dermesztő sejtésekkel a gyerek felé fordult, noha tudta, hogy abba a szobába még ő maga sem igen nyitott be, amióta Juditék távol voltak, nemhogy idegen járt volna ott. De már szokva volt hozzá, hogy a legártatlanabb föllentéséből is mindig bonyodalom lesz, s mikor az asszony előre indult, hogy megtekintse imádottja fölfedezését, úgy követte őt, mintha a gyomra s a szíve tájéka hirtelen elzsibbadt volna.

Menyháziné, amikor meglátta az újságpapírból előfeszülő piszkos és illetlen holmikát, olyan hangot hallatott, mintha öklendezhetnék, majd fölkapta az előszobaajtó mellől az egyik sítót, s a hegyére akasztva a magasba lendítette a női fűzöt, amely oldalt, a leszakadozott gombok helyén hatalmas biztosítótűvel volt összefogva.

— Imre, Csanád! — kiáltott az apa a két fiúra, hogy erélyességével is lepzeze kinos zavarát. — Tessék kimenni!... Nincs semmi bámulnivaló e mocskos rongyokon!... Biztosan valamelyik pajtásotok hajította be ide, amíg a kertben voltam...

A fiúk hátrébb húzódtak, Menyháziné azonban se látott, se hallott immár. Ajkát beharapta, szeme dühös kárörömben mosolygott-forgott, miközben a fűző után a régimódi elnyűtt bugyit és a fonyadt melltartót emelte a csillár alá, hogy mindenki lássa ezt az údorítót és nevetségés ringy-rongyot, amely elhagyott füstölőben rezgő zsiros-füstös pókhálóhoz hasonlít.

— Jóska! — sikoltott fel aztán váratlanul, és a sibatot az előszobába hajítva végigzuhant a fiúk heverőjén. — Jóska!... Én meg is halok a szégyentől és az utálattól!...

Később, amikor áttántorgott a szobájába, azt sem hagyta, hogy a férje támogassa, vizolygott még az érintésétől is. Nyugtatókat vett be, vizes törülközőt borított a homlokára, s fekvő mozdulatlanságában is patakzott a könnye. A férfi ott térdelt mellette a szőnyegen.

— Ūristen! — sóhajtott halkán egy idő után Judit. — Nincs az az utcai lány vagy csatakos ringyó, aki manapság magára vesz efféle kacatokat!... Szinte hihetetlen, hogy ide tudtál zülleni...

A férfi leste az asszony pillájának minden rebbenését:

— A gyerekeimre esküszöm, ártatlan vagyok — mondta elcsukló hangon, s meg akarta fogni feleségének a kezét, de az ingerülten bekapta a takaró alá.

— Hallgass! — szólt rá a könnyeit nyelve, és a mennyezetet nézte. — Az egyetlen, amit tehetsz, az, hogy befogod a szád és végiggondolod undorító kalandod iszonyatos és gyomorháborgató voltát és a következményeket!... Ó, miért is kellett megélnem ezt a napot!...

Most már Menyházi is könnyezett.

— De hát annyi együtt töltött szép esztendő után sem hiszel nekem?...

Az asszony azonban csak önmaga fájdalmára figyelt:

— Nem az a szörnyű, hogy megsaltál, hanem az, hogy egy szeméttelapi asszonnal cseréltél fel, és a gyerekek szobájában másztál rá erre a szemétdomb-
rá... Oly alváló dolgot követtél el, hogy nemcsak férfiként, de apaként is egy zéró lettél!...

— De Judit... édes Juditkám... Miért nem hallgatsz meg?...

Az asszony válasz helyett ismét feljajdult:

— És én, az ostoba, hittem neki, és türtem, hogy az orromtól vezessen!... Cipeltem magammal a két gyereket, hogy ő ezalatt bordélytanyát rendezzen be bűdös fenekű vályogvető asszonyok idetoborzásával... „Már-már szenvedtem az egyedüllétől“... Pfúj!... Menj is innen, mert még a közlésegedet sem tudom elszenvedni!... Közöttünk mindennek vége!... Vagy szeded a sátorfádat, vagy én költözöm el már holnap anyámhoz... Választhatsz!... Én veled többé le nem fekszem, az biztos; de még egy asztalhoz sem ülök le!...

Két nap múlva, alkonyat körül, Menyházi nehéz útításkát cipelve, leszegett fejjel indult el az utcán. Már híre ment a veszekedésnek, s a szomszédok a függönyök mögül lesték minden lépését, és meg voltak döbbenve.

Az egyik azt mondta:

— Kár, igazán nagy kár... Hisz oly szépen éltek...

A másik megtoldotta:

— És a gyerekeket is példásan nevelték...

A harmadik így szólt:

— Én is remek embernek tartom Menyházi!...

Az ötödik rábólított:

— Mindenkiel oly gyönyörűen beszélt...

A hatodik könnyezve csóválta a fejét:

— Egy ritka emberrel szegényebb lett az utca...

De a hetedik borizú hangon, diadallal üvöltötte:

— Ott megy* az álszent lator!... Nézzétek!... Meg kellene feszíteni, meg kellene feszíteni!...

**KORUNK
PRÓZÁJA**

JÁNKY BÉLA

TÁNCSZÓ

csak táncolni táncolni
ahogy a zápor szilajul
egyre szilajabbul
párálni mint a föld s aki már kijárta
a fodor kabolája
a bronz-barna egészség vállán
ezüstös esőcsepp-pikkelyekkel
a széphalom dobogóján
ahol a párok ijedten rebbennek szét
a villámok nyilazásában
lélekbe fordítani e kalákás döngülő
konok ritmusát egymás vérébe
mint akiket e szédület
a szabadság eredendő bűnével

hívott elé a mozdulat a szín s a
lobogás édenéből
az egyetemesség színeképében
csillámló szívvel a kiesélt
eleségen ahogy a bűn
a bűn íze édes méze
romolhatatlan —
ha dér hull is szelek varja suhint csak
lobogni mint fehér napjaikban a fák
az énekek kövei s a csonttá fagyott
madarak tetemei között
csillagtól talpig
zúzmarásan

HÓFOLTOK

Gruzda János képei előtt

a tél megdermedt mozdulat a tél
ha felenged is a hófoltok megmaradnak
az ugar magába fordult közönyében
a szénaillattal elszekerezett kaszások
hegyi szállása körül
megmaradnak a hófoltok

kinn történik minden a homlok zsidóhegy-
kilátója alatt a jegenye-
felkiáltójel elé torpant mondatban
ittthon vagyok lám néptelenek a stációk
a hátam mögött a köves
kapaszkodón

kicsi a világ a négy fal között
még ha asztal áll is a közepén s fölötte
négyen-öten összehajolnak

ittthon vagyok s már ez is csak
kinn történhet

feszület tárt karokkal a lila levegőben
ki látja már ki érzi még
alatta a föld nyugodt erejét ha elmarad
ha elfordul az öleléstől

és nem süt annyi nap

és nem süt úgy a nap
hogy ne küldené más kereszthez
társnak a szélben a hófoltok
maradandóságába dermedő zsoltárhoz
egy-fia-sugarát

Hervay sincs többé...

Elnémult a költő: csak a versek sírnak tovább az Ó hangján. Őt nem vigasztalták eléggé, hiszen teleirt papírlapok sikertüzenél nem lehet melegedni. A vers nem üt, nem ölel, csak örzi ütések, ölelések nyomát. Nem öl a vers, de életben sem tart. És nem azért él a költő, hogy verset írjon, hanem verset ír, amíg él — mi mást tehetne. Már alig él, s még mindig ír, ezért hisszük, hogy a verssor — ha ki-kihagy is — azért csak dobog „reggeltől halálig”, megtévesztően, mint holmi pace-maker, az elvásott életosztón helyett. Lehet, hogy a vers műszívet pótol, de nem pótolhat társat, gyermeket, szülőt, barátot. Nem kell betakarni, nem éhes, nem kísér haza, nem tolaakszik, és mégis mindig kéznél van. A magáét mondja, ami a miénk is, de elhallgattatható és „bekapcsolható” tetszés szerint. Mindig ráér, nem mint mi, siető és kifulladás embere, akik eliparkodunk egymás mellől és elől az éppen legsürgősebb tennivaló vagy pótcselekvés felé, hogy aztán ott maradjunk dermedt kettesben a feltámadt vers szemrehányásával, a fel nem támadót hasztalan visszavárva. Mert ő nem ért rá kivárni, amíg mi ráérünk foglalkozni Vele. Vele — nem a Verssel.

Lódenkabát Európa szögén — amikor kéziratban olvastam csodálatos kötetét, az életmű-összegezőt, még nem tudtam, hogy az utolsó. És most ott lóg a lódenkabát, egy zilahi család anyjának-lányainak közös-kopott-egyetlen kabátja, egy emberöltőtől tépázottan a szögön, ahová a költői emlékezet akasztotta. Mi legyen vele? Szemfedőnek is alkalmas, ha már kinőtte mindenki, akinek nincs mit felvennie hosszú, végtelen hosszú telek hidegében. A többiek, *otthon*, addig várnak, hogy sor kerüljön rájuk, s mindenkinek jusson kabát, család, vers, emlék, vacsóra — s mi kell még?

Gizi megmondaná. Megmondaná, mi az a néhány dolog, ami szükséges. És mi az az egy, ami pótolhatatlan.

Gizi Zsuzsanna

Kibédiről — vitái kapcsán

Először a Házsongárd egyik fehér márványoszlopán találkoztam Kibédi nevével. Nyitott könyv és toll volt a „Kibédi Hapka Sándor (író) 1897—1941” sorok fölé faragva. A könyvtárban másnap felütöttem a lexikonokat, de a névre nem találtam rá. Az idősebb irodalmárok, akikről érdeklődtem, alig-alig emlékeztek rá, jelentéktelen újságírónak, dilettáns költőnek nevezték. Később aztán Osvát Kálmán *Erdélyi Lexikonjának* 1934-es, bővített kiadásában (*Erdélyi Monográfia*) szócikket olvashattam Kibédiről; majd könyveiről írt méltatásra is akadtam korabeli folyóiratokban, s ha más nem, kalandos élete, költői öntudata megragadott. Az 1980-as *Korunk Evkönyvében* közölt *Házsongárdi Panteon* című tanulmányomban már őt is felvettem. Örömmel olvastam utóbb George Sbárcea könyvének Kibédit idéző fejezetét. A *Hét* hasábjain pedig Kudelász Ildikó (1980, 48.) és Sztojka László (1981, 31.) kiegészítéseit. Mindkét hozzászóló elsősorban saját emlékeire alapozott, az élményszerűség tette érdekessé írásaikat, gyanítom, hogy Sztojka az *Erdélyi Lexikon* adatait is felhasználta. Kibédi élete túl kalandos ahhoz, hogy pontos életrajzát

össze lehessen állítani: mettől meddig hol élt, min dolgozott. De főleg Kudelász Ildikó sorait ki kell egészítenünk. A korabeli sajtó, a művei körüli viták számos adatot megőriztek.

Tanulságos elolvasni Kristóf György kolozsvári egyetemi tanárral folytatott szócetájának dokumentumait, Kristóf először az 1934-ben megjelentetett, *Mihail Eminescu Összes költeményei* című Kibédi-kötetre figyelt fel. Ennek bevezetőjében Györi Illés István Kibédi életéről és pályájáról ír, a fordító pedig Eminescut mutatja be, s öntudatosan kijelenti: „És bevégeztem a munkát azzal a biztos tudattal, hogy nemzetem köréből elsőnek sikerült behatolnom Mihail Eminescu benső világának útvesztős sűrűjébe — hogy megközelíttem, elértem és eleven lelkembe öleltem Öt: a Román Lelket.” Ez a magabiztos megnyilatkozás készíthette Kristóft egy terjedelmes, az *Erdélyi Múzeum* 1935-ös évfolyamában közreadott tanulmány (*Eminescu Mihály költeményei*) megírására. Első négy fejezete Eminescut mutatja be az elérhető román bibliográfia felhasználásával, s érzékelteti költészete bonyolult problematikáját, művészi sajátosságait, tolmácsolásának nehézségeit. Az ötödik fejezet a műfordítás kockázatairól és a műfordítás-irodalomról szól. Ezután elemzi Kibédi idézett nyilatkozatának tükrében a kötetet. Megállapítja, hogy az nem tartalmazza az összes verseket, sorrendjük teljesen esetleges, sok kifejezést meg sem értett a fordító, néhol hibásan értelmezett, a rímképleteket, klasszikus versformákat nem ismerte fel, s nem adta vissza, esetlen, összetett szavakkal kísérletezett, s a versek zenéjével is adósunk maradt. Kibédi kötetéből „csak a jószándék marad dicséretes”. A Kristóféval egyező véleményét Makkai László (*Erdélyi Helikon*, 1935. 1.) és Gáldi László (*Vasárnap*, 1935. 2.) is kifejtette. Egyedül Kováts József az *Ellenzékben* (1934. december 2.) minősítette „a pontos, fegyelmezett és lelkiismeretes fordítások iskolapéldájá”-nak a kötetet, Korvin Sándor a *Korunkban* (1934. 11.) inkább Eminescuról ír, s csak egyetlen mondatban dicséri a fordítót. Nyilvánvaló, hogy Kibédi — filológiai felkészültségének felületessége folytán is — nem tolmácsolta hűségesen a nagy műveltséget, kongeniális fordítót igénylő Eminescu-költészetet.

Kibédi e bírálatra az irodalmi szokások minden szabványát mellőző cikkben válaszolt az akkoriban Jacky Stein (Tölgyes Imre) szerkesztésében megindult *Tri-bün* című „Irodalmi, tudományos és társadalmi folyóirat” 4. és egyben utolsó számában (belső borítóján főmunkatársként Kibédi neve szerepel első helyen). *Gyuri bátyánk kirohanása* a vezércikk címe. Hangvetelére jellemző e bevezetés: „...dr. Kristóf György a cluji egyetem magyar tanára egy 19, mondd tizenkilenc oldalra terjedő elmeköptetést, akarom mondani stílusgyakorlatot eresztett meg az Erdélyi Múzeum legújabb számában *Eminescu Mihály költeményei* címmel. Sejtik ugyebár, hogy Gyuri bátyánk az én Eminescu-fordításomra fente rá fogát, és púdvás fogain keresztül beteg májának gonosz váladékát harapta belém.” A sértő kifejezéseknek se szeri, se száma. Kristóf személye, stílusa ellen fordul ahelyett, hogy bizonyítaná a vádak alaptalanságát. Mindössze azt indokolja meg, miért nem teljes kötet: nem volt pénz az összes fordítás megjelentetésére. Az egész cikkből leginkább figyelemre méltó Kibédi saját őseire vonatkozó fejtegetése. Kristóf ugyanis szóvá teszi, hogy a fordító hol Hapca, hol Hapka formában használja nevét, román származása ellenére sem érti meg az eminescui szöveget. Íme a válasz:

„Az én eredeti nevemmel és származásommal cseppet sem bajos tisztába jöni. Kezdjük a nevemmel. Törvényes gyermek lévén, apám családi nevét viselem. Egyesenes ági ősom Iuga Koriaticovics moldvai román fejedelem, aki tudvalevőleg litván eredetű volt. A Bogdánnal vívott csata után, amelyben az öreg Iuga elesett, egyik fia, Péter, néhány emberével együtt megmenekült és visszatért, illetve -menekült Budfalvára és felvette a Hapka nevet, ami szlávul anyni, mint »erőszakos«, ha jól tudom. Családunk románok között élve teljesen elrománosodott, de tovább vitézkedett és 1587-ben budfalvi előnévvel megkapta a magyar nemességet is. [...] A román szövegben azért írom Hapcának, mert most apám is így írja, ha románul ír. Az írói nevem pedig édesanyámnak, Kibédi László Teréziának családi előneve. Úgy gondoltam, ha már magyar író lettem, magyar nevet kell választanom, és édesanyám révén a Kibédi név tetszett legközelebbinek, legtermészetesebbnek, nem idegennek. Anyai nagyapám, Kibédi László Sándor tősgyökeres lófó székely volt. Hároméves koromban szüleim elváltak, én édesanyámmal nevelkedtem, és ő székelynek és reformátusnak nevelt.”

Pár évvel később újra meggyült a baja Kibédinek Kristóffal. Most a *Szeptember végén* című, 1933-ban megjelent „költői színjáték”-át vette bonckés alá a kolozsvári professzor. Kristóf a darab kapcsán a Petőfi—Pila Anikó viszony legendájával számol le. A legenda szerint ugyanis Koltón Petőfi megismerkedett egy 17 éves szép cigánylánnyal, akit talán a kedvesévé tett. A kapcsolatra Teleki Sándor utalt, Jókai egy versében és prózai írásban is feldolgozta, romantikusan ki-

színezve. Kristóf hosszas kutatással megszerzi Pila Anikó anyakönyvi adatait, utána néz a szakirodalom utalásainak, s úgy találja, hogy Petőfi valóban megismerhette Teleki udvarában a szép, érdekes egyéniségű Pila Anikót, de ennél több nem történt közöttük. Így mutatja be kapcsolatukat Dávid Gyula is (*Petőfi Erdélyben*, Buk., 1972. 58—60.). Kristóf főleg az ellen tiltakozik, hogy Kibédi a darab előszavában Pila Anikót a *Szeptember végén* ihletőjének tartja. Igaz, a darabban ez áttételes értelmezést kap, a vers végének elmúlásra utaló sorai Pila Anikó jóslatára vezettetnek vissza. Petőfi egyik darabbeli „vallomása” szerint szeretné „összegyűrni” Júliával Anikót, többször is a nyílt színen csókolóznak. Ezek sértették a korabeli ízlést, a Petőfi Társaságnak (tagja volt Kristóf is) a költőről kialakított eszményi képét. Kristóf érvelése, észrevételei lehetnek helyesek, de erkölcsi szempontja vitatható, miszerint a cigánylánnyal való kaland „beszennyezné” Petőfi jellemét. E tanulmányáért a Petőfi Társaság megdicsérte Kristófit, s látatlanul megbélyegezte Kibédit.

Kibédi válasza ezúttal sem maradt el. Az *Erdélyi Múzeum* 1937-es évfolyamában közzétett bírálatra egy 1939-ben saját költségen kinyomatott 73 lapos füzetben (*Petőfi és Pila Anikó*) replikázott. Eszerint „Kristóf uram” csecseg, őrjöng, hötyög, fecseg, bemaalcol, ficsereg, füllent, lefetyel a daraball kapcsolatban. A Kristóf ellen irányuló sértegetéseken túl nincs a kötetnek összefüggő gondolatmenete, Kibédi ide-oda kapkod ellenőrizhetetlen adatok után. Ő nem dokumentumokra, adatokra hivatkozik, hanem arra, hogy jól beszél cigányul, sőt szájbidszó (?) volt egy cigánytörzsnél, s így információit egyenesen a Koltó környéki cigányok vallomásaiból veszi, akik még jól emlékeznek a Petőfi—Pila Anikó kapcsolatra. Megjegyzi, hogy e cigányok csak neki, cigányul voltak hajlandók elmesélni a történetet. Sőt, gyermekkorában maga is sokat járt a cigányok közt, s megismerte az akkor már öreg Anikót. De hivatkozik lázalmára, amelyben megjelent előtte, és Anikóról mesélt neki Petőfi, s végül dédapjára, az örmény Számtartó Kajetánra, aki 1911-ben 112 esztendőskorában halt meg, s akinek az anyja (Kibédi szépanyja) Perzsiából származott. Nos, ez a Kajetán Petőfi körül harcolt (őreghuszár volt már 48-ban!), sokat mesélt Kibédinek Petőfiről, mi több a dédunoka gondolatvitellel is kapott tőle információkat. A kis kötet egyik vezérmotívuma a cigányok és szabad erkölcsiségük védelmezése — mintegy ellentétei ezt a Kristóf képviselte polgári erkölccsel. Kibédi végül már azt sem tartja kizártnak, hogy gyermeke is született Pila Anikónak Petőfitől. Ilyen érvekkel egy irodalomtörténetész nem szállhatott vitába. Kristóf Kibédi egyik „válaszára” sem írt viszonzó választ.

Kibédi írásait olvasva az a benyomásunk, hogy alig lehetett tisztában a tudományos kutatás módszereivel, lehetőségeivel. Egzaltált autodidaktaként nem akarta tudomásul venni, hogy felkészültsége korlátokat szab. Jellegzetes egyénisége volt Kolozsvárnak, Erdélynek: a kismemizettek sorából feltörő költő, író, szerkesztő.

A *Petőfi és Pila Anikó* azért is érdekes, mert számos önéletrajzi adatot tartalmaz. Ezek részét ellenőrizve sikerül jobban körvonaloznunk Kibédi életét, munkásságát. Így kiderül, hogy 1897. március 3-án született Nagysomkúton. Ott, helyben a *Kővárvidék* című napilap főmunkatársaként (1923) kezdte a szerkesztői munkát. A *Kővárvidék* egyik cikkében pedig hivatkozik arra, hogy Barta Lajos őt zseninek nevezte. Ugyanez a lap közli Kibédi és Vicsay Erzsike házasságának (1923. február 17.) hírért. Az eljegyzésről a *Nagybányai Hírlap* korábban így számol be: „Kibédi László Sándor, a neves modern író, a Kővárvidék társszerkesztője, lapunk régi munkatársa eljegyezte Vicsay Erzsikét.” (1923. február 12.) Tehát nem Kolozsvárt házasodott meg Kibédi, mint azt Kudelász Ildikó írja. Utalást találunk szalontai szerkesztő korára, s valóban, 1929. február 12-én Kibédi magyar párti napilapot indított *Az Újság* címmel Nagyszalontán, s annak 1930. január 3-ig főszerkesztője volt. A lap tovább élt 1944-ig. Szerkesztői gondjairól, nyomorúságáról nyílt levelet ír az *Erdélyi Szemlének* (1929. 7.). Ebben említi készülő regényét, mely „világszenzáció volna: két hatalmas kötet, témája egy vándorcigány rablókaraván élete minden rezzenésével egyetemben. (Azt hiszem, tudod, hogy én vándorcigány is voltam).” Más helyről értesülünk, hogy *A farkas fia* lesz e regény címe. Az 1937 májusa és 1939 januárja között Kolozsvárt megjelent *Széphalom* című „Irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat” — melynek felelős szerkesztője volt — utolsó számából az is kiderül, hogy 1918—1919-ben talán háborús sebesülés miatt kellett a bal térdét megoperálni, ekkor sántult meg. „Béna baltereddével sajnos már nem repülhetek a trapézban, a szemem is közellátó lett, vége a cirkuszi céllövés nemes művészetének is. Semmi mesterséget sem folytathatok többé, amirehöz jó láb és éles szem szükséges. A fogamhoz nem fűlt, de rá kellett fanyalodnom az újságírásra. Valahogy ezzel is elzöttyögtem, s amikor már ezt sem bírtam

sem testileg, sem egyébként, csak az írói pálya maradt. Nem kell magyaráznom tovább, mit jelent ez, mert azt is mondanom kell, hogy még az írói lehetőségek sem nekem termettek" — vallja a *Petőfi és Pila Anikó*ban.

Kibédi csakugyan íróként maradt meg a köztudatban. Hogy ellenőrizhetetlen, már-már legendává ködösülő életpályájának képét hitelesnek tarthatjuk-e, kérdéses. A vitathatatlan tények között azonban szerepel négy kötet vers, egy színdarab, három kötet versfordítás és öt periodika (köztük 1930 novemberétől 1940 szeptemberéig a *Korunk* is), amelynek történetében ő is szerepet játszott. Utóéletéhez tartozik, hogy bár a *Szeptember végéig* nem adták elő színpadon, 1942-ben filmre vitték Rodriguez Endre rendezésében Sipos László és Palásthy Géza szövegkönyve alapján, parádés szereposztással — a Petőfi Társaság nem kis felháborodására (vö. *Koszorú*, 1943. 1.).

Kibédi 40 évvel ezelőtt, 1941. december 16-án veseelégtelenségben halt meg. Akkor a vízműveknél dolgozott. Felesége nagy áldozatok árán készíttethette el sír-emlékét, 1954 szeptemberében őt is melléje temették a Házsongárdba. E cikk írása előtt fel akartam keresni sírjukat. Nem találtam. Rövid vizsgáldás után felismerem a keretet, pár hónappal ezelőtt temettek a sírba. A derékba tört fehér márványoszlop a sír mellé döntve, még olvasható rajta a felirat. Talán ezt a sírkövet érdemes lenne megmenteni!

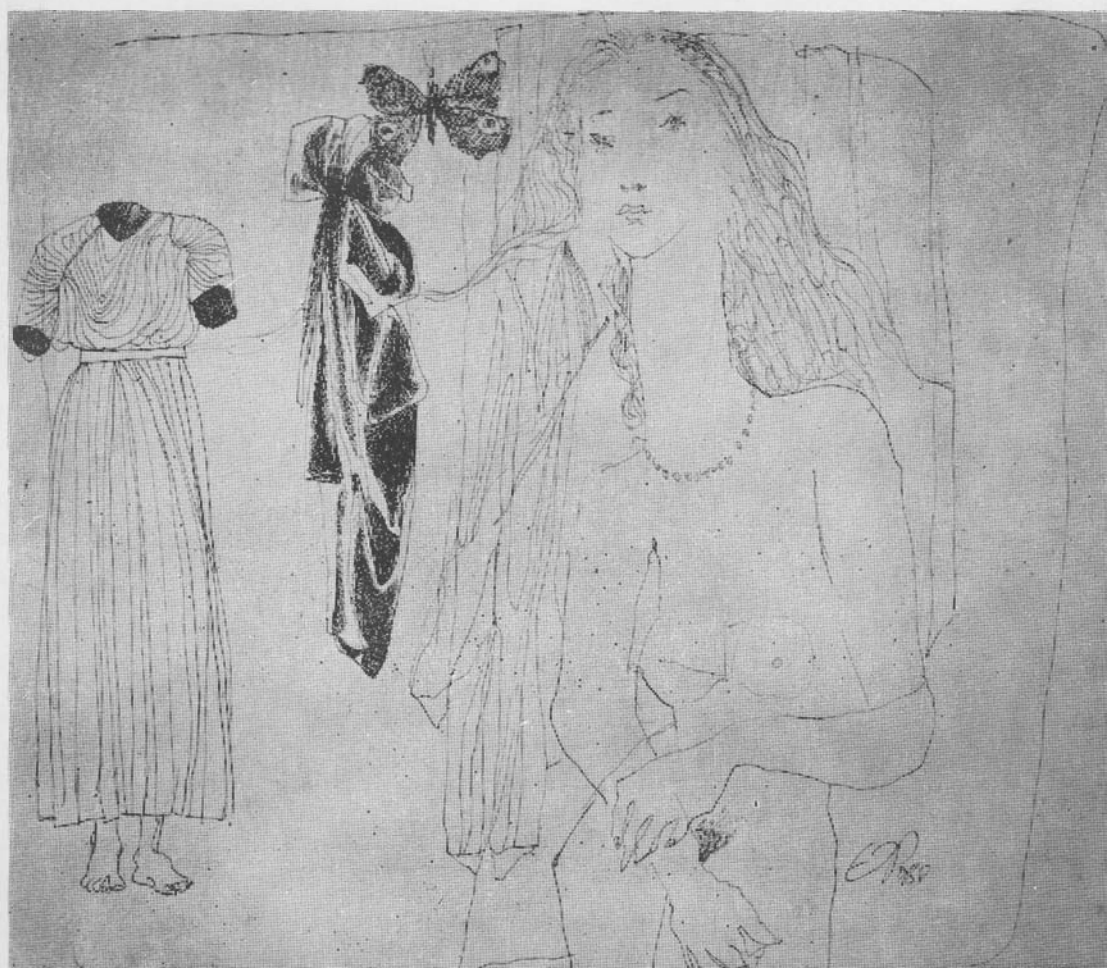
Gesztus és folytonosság

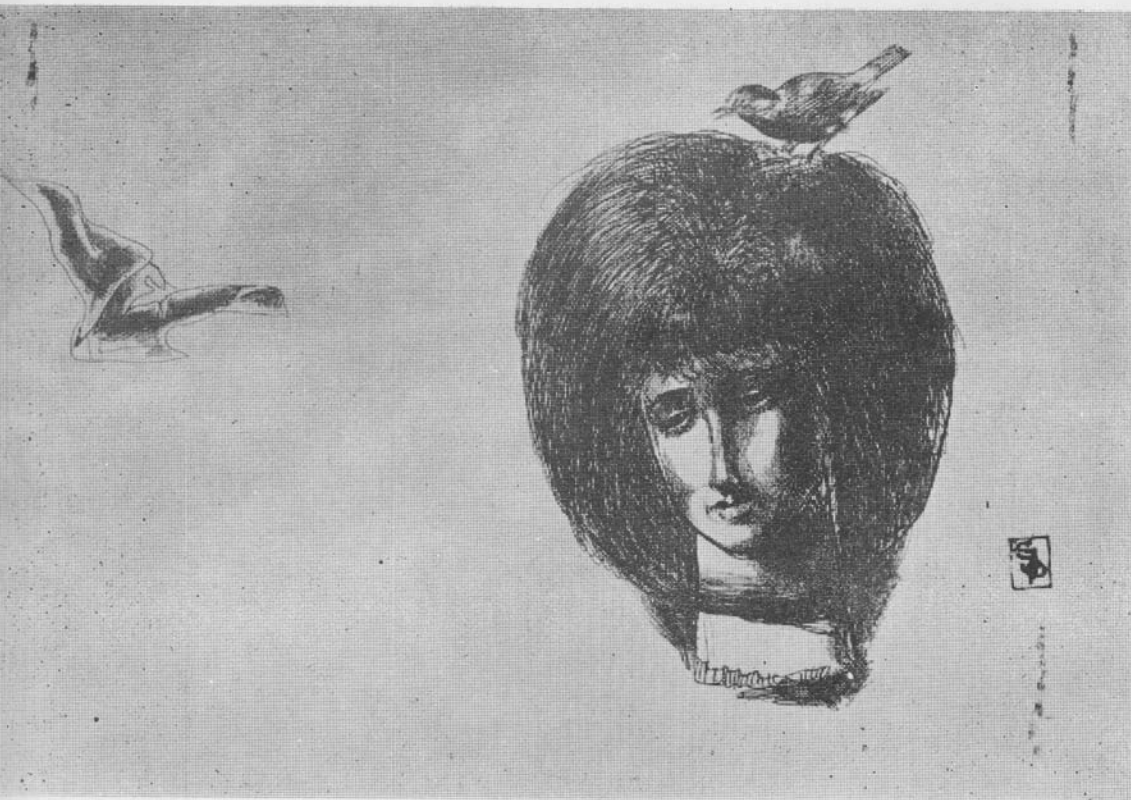
Szellemi önismeretünk iratlan szabályzata értelmében számon tartjuk neves íróink, zenészeink, képzőművészeink életművét, egyáltalán a nevüket, építészeink viszont mintha kimaradnának az érdeklődés mágneses teréből. Kivételt talán egyedül Kós Károly jelent, de az ő opusa sokkal szélesebb skálát ölel fel művelődés-történetünkben, ezért kivételnek sem nevezhető egyértelműen. Sóvágó János munkásságának ismertetése a nagyközönséggel a *Korunk* Galériában kettős célt követett: utólagos tisztelgés volt egy immár *életmű* előtt, melyről alkotója életében vajmi kevés szó esett, másrészt szellemi tékánk jelzett hézagait igyekezett pótolni.

Egyesek „zsoldosoknak“ nevezik az építészeket, és bizonyos értelemben igazuk van, mert más művészettel összehasonlítva az építész a mindenkori megrendelő anyagi hozzájárulásával sáfárkodik, alkotásának megvalósulása a fogyasztó beleegyezése nélkül fel sem merül. Az igények, szeszélyek, a döntés joga a kliensé, az építésznek be kell lopnia önmagát ennek személyiségébe, tudását, képzettségét, izlését, egyéniségét csakis a státuszviszonyok keretén belül érvényesítheti, kisebb-nagyobb eséllyel.

Ilyen szellemben kell figyelnünk Sóvágó János vázlatait, terveit, illetve megvalósult elképzeléseinek fényképeit, tudva azt, hogy az építész soha nem lépheti át korának anyagi-technikai-szellemi meghatározóit. A korszerűség fogalma az építészetben nem az utópikus formák, dimenziók, anyagok keresgélésében rejlik, hanem formák, anyagok, szerkezetek „megtalálásában“ az adott lehetőségek határain belül, amelyek illeszkednek az illető kor érték- és léptékrendjébe, illetve a történelmi folytonosság megfelelő láncszemébe. A monumentalitás nem dimenziók, nem különleges anyagok alkalmazásán múlik, mert ha így lenne, minden kis és szegényebb népcsoport eleve megfosztottnak tekinthetné magát „nagy“ alkotások létrehozása tekintetében. Ezt Sóvágó János is nagyon jól tudta, úgy tervezve épületeit, hogy azok mint funkcionális és plasztikai egységek alkalmazkodjanak az egymásratalálás feltételeihez a mindenkori fogyasztóval. Ameddig az egymásratalálás (akár funkcionális módosulással is) képes generációként megismétlődni, addig az épület maradandónak, ha úgy tetszik, monumentálisnak tekinthető, mert megmaradását, fennmaradását társadalmi hasznossága igazolja, az egyetlen erő, mely potenciálisan is meg tudja gátolni fizikai enyészetét.

Sajátos viszonyaink közepette Sóvágó azt tervezett, amit a hatvanas-hetvenes évek szükségessé és lehetővé tettek: családi házakat, foghíjbeépítéseket, épületek restaurálását stb.

ERDŐS I. PÁL: MITOLÓGIA — PILLANGÓK — MÓZES — MADÁRRAL

Megfigyelhető, hogy mindegyik program szervesen illeszkedik társadalmi be-
rendezkedésünkhöz. Az adott kor építésze hárul feladatai voltak ezek.

Amikor viszonyítani igyekszünk ezeket az alkotásokat a korszak építészetének
nemzetközi koordinátaíhoz, nem az építész akarjuk valamilyen irányzatba besor-
olni (ez meglehetősen erőltetett dolog volna), hanem két jelenségre szeretnénk
felhívni a figyelmet. Az egyik az individualizálás, a terek, funkciók, bútorok stb.
alakítása olyan módon, hogy kifejezhesse és jellemezze tulajdonosát úgy, hogy az
megtalálja és kiteljesítse önmagát ebben a komplex együttesben. Ezt érezzük
Sóvágó János szellemi alapállásának, ami egybeesik a racionalizmus dogmává me-
revedett doktrínáinak tagadásával (típusember, típusigények, implicite típuslakás),
amit elméletben Le Corbusier hirdetett és vallott, de a gyakorlatban ő maga so-
hasem alkalmazott. Ugyanez az időpont jelzi a posztmodern korszak kezdetét.

A másik dolog, amire fel kell figyelnünk, az a Kós Károly nevével fémjel-
zett út, amely a korszerűséget nem a formaimportban keresi, hanem hagyomá-
nyaink, múltunk megértéséből, értéséből kiindulva találja meg a számunkra meg-
felelő, következésképpen modern építészeti algoritmust. Hagyományos anyagok,
technológiai eljárások korszerű adaptálása, modern szerkezetek és régi formák
egyeztetése, visszafogottság, illetve plasztikai exponáltság — ahol kell — jellemzi
Sóvágó épületeit. Mindezek tudatosságát jelzi az a közös munka, amelyben az
öreg Kós elképzelését a fiatalabb pályatárs vitte tovább. Gesztus és folytonosság,
ami folytatókra vár.

Misztó János

„Nem tudtam lemondani az ideálokról”

Vallomásos beszélgetés Erdős I. Pállal

Emberközpontú művészet az Erdős I. Pálé. Örök és — mondhatni — egyet-
len témája az ember. Vagy — hogy még inkább szűkítsük a skálát — az emberi
arc. Arcokkal komponál, arcokkal fejez ki indulatot, visszafogottságot, heves szen-
vedélyeket, örömet és bánatot, reményt és szorongást, töprengő meditációt és fe-
szültséget. Művészetének fél évszázados alakulása nem hozott szenciációkat, nincse-
nek benne váratlan fordulatok, üstököszerű felvillanások. Látványos indulását
— már tizenhárom évesen önálló kiállítással jelentkezik —, a korai sikereket vi-
szonylag gyors beérés, majd lassú, egyenletes fejlődés követi. Fejlődés, mely első-
sorban nem a technikai eszközök gyarapodásában mutatkozik meg, hanem a mind-
inkább elmélyülő lelkiségben, gondolatiságban.

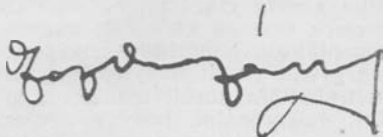
„Volt egy ún. *folklorista* korszakom, amikor az Avast fedeztem fel. Nagyon
sokat segített ez nekem, mert sok szépséget tudtam magamévá tenni. Ezután volt
egy bizonyos *realista*, más szóval *munkás* korszakom. Lehetőségem volt akkor
— Nagybányán éltem —, hogy számos bányát, üzemet látogassak mint kultúrakti-
vista, közel kerültem ezekhez az emberekhez, és őket próbáltam papíra vetni.
Aztán volt egy *sötét* korszakom, *fekete* korszakom, amely kapcsolódott a *lírai* kor-
szakkal, és most — úgy érzem — egy olyan *meditáló*, *filozofikus* etap következik.
Nem tudtam eltérni a figurális dolgoktól. Én soha nem rajzoltam tájat. A termé-
szetet és főleg az állatokat nagyon szerettem. Egy elgázolt kutya vagy egy beteg
állat engem elkedvetlenül napokra. Nemhogy elkedvetlenít, hanem szinte tragikus
érzések vesznek körül. Én nagyon könnyen — lehet, hogy ez talán egy kicsit szen-
timentálisan hangzik —, nagyon könnyen megírfítható emberfajta vagyok. Egyet-
lenegyszer fogott annyira meg a természet, hogy rajzolni kezdtem, és ez Kubában
volt. Láttam körülöttem azt a paradicsomi tájat, megfogott, és akkor módomban
volt megpróbálni, hogy a természetet visszaadjam figura nélkül vagy figurákkal.
Nagyon csodálkozom, hogy Bánya, ahol én tizenhét évig éltem, és ahol először
jártam festőiskolába, és ahol Thorma János volt az első mesterem, aztán Mikola,
Ziffer és Krizsán, engem nem vonzott különösebben, holott a nagybányai táj ha-
sonló az olasz tájhoz. Azt a kék eget én még csak Olaszországban láttam.”

Erdős I. Pál — az alkotás örök törvénye szerint — ellentéteket, feszültségeket teremt lapjain, Energikusan határozott és líraian érzékeny, lendületes vezetéstű és tétovázó vonalak, fődött és fődetlen felületek, sötét és világos foltok, a legújabb korszakában pedig megmunkált, kidolgozott és csak jelzett, felvillantott, sejtető részletek egymásmellettsége révén éri el ezt.

„Kétségtelenül ellentétek hozzák ki azt, amit az ember meg akar valósítani. Amikor robusztus figurákat rajzoltam, akkor is én ezeket nagyon érzékenyen vettem papírra. És fordítva. Amikor érzékeny női figurákat rajzoltam, akkor is volt egy belső indulat, ami lehet, hogy nem látszott, de én ezt éreztem, s ezt az érzést próbáltam rajzaimon kivetíteni. Számos kolléga és kritikus szememre vetette: hogy lehet az, hogy ilyen robusztus figurákat csináljak, és ugyanakkor — párhuzamosan — botticellis női arcokat teszek papírra. Kétségtelen, hogy én soha nem tudtam lemondani az ideálokról, és talán akarva-akaratlanul próbáltam Botticelli, Ingrès, Picasso vonalait követni, a tudatalatti hozta ki ezt belőlem. Mindig szerettem — példaképeim művészetében is ezt kerestem, ezt csodáltam — kévéssel sokat mondani. Amikor egy nagyon szép, nagyon jól preparált ingres-papír került elébem, úgy éreztem, hogy ezt kár berajzolni. Nagyon szép lenne így fehéren berámázni, és kitenni egy kiállításra, ez sokkal többet mondana. Nagyon egyszerűek az eszközeim. A legprimitívebb eszközökkel dolgozom, hogy úgy mondjam, soha nem használtam a grafika különböző technikai vívmányait, egyszerűen csak egy ceruzát, egy kis pálcikát, tollat, tollhegyet — amit a mérnökök is használnak —, mert azzal lehet a legvékonyabb vonalat húzni. Soha nem szerettem technikázni. Nem szeretem a technikát, ami az érzelem rovására megy. Manapság sokan hiszik, hogy a különböző technikai bravúrok a lényegesek. Én nagy ellensége vagyok ennek. Engem sokkal jobban meggyőz Leonardónak egy vonala vagy Botticellinek egy virágszála, vagy Picasso cirkuszi rajjai és a grafikai általában, és nem győz meg a komplikált mesterségbeli tudás — ha csak erre törekednek.“

Leredukált, leegyszerűsített szimbólumok jellemzik ezt a művészetet. A női arc mindig a gyöngéd, a lírai, a halk kifejezője. A férfival — főleg folklór- és realista korszakában — az erőteljesebb, a lendületeset, a határozottat, újabbban a töprengést, meditálást, a bonyolult lelkeséget fejezi ki. Egész sorozatban jelenik meg a madár, mindig a női figura mellett, mint a törekenység, a sebezhetőség, a védetelen szépség kifejezője.

„Lehet, hogy ez családi betegség — mi a lírával nagyon szoros kapcsolatban állunk. Édesanyám — aki maga is költő volt — ismerte Ady Endrét, együtt érettségiztek a zilahi Wesselényi Kollégiumban. Többször volt alkalmam ellátogatni Erdmindszentre, ismertem Ady Lajost, Mariska néni (Ady Endre édesanyja) sokszor volt nálunk Szatmáron. Lehet, hogy mindezek hatással voltak rám s a munkáimra is. Én nagy versszerető ember vagyok, s ez az irodalmi vonal se hiányzott a rajzaimból. Akaratlanul is egy-egy vers szólalt meg egyik-másik rajzomban. Állandóan kísértett, kísért az a gondolat, hogy az életnek a vége a halál. És a halált mindig bizonyos sötét foltokkal, drapériákkal, erős tushatásokkal próbáltam megjeleníteni rajzaimon. Főleg a fekete korszakomban. Fáj, hogy egyszer el kell menni erről a világról. Muszáj eljutnom oda — és talán a rajzaim, a munkáim révén sikerülni fog —, hogy beletörődjem ebbe. Az emberi lélek komplikált, a művészet is az. Nem véletlen, hogy mindig az emberi figura van a középpontban rajzaimon. Nagyon szeretem az emberi arcot. Eltöprengök, elmélázok rajta. Számos emlékem van — erről nem nagyon tud az irodalmi élet — olyan emberekről, olyan koponyákról, mint Babits Mihály, Szabó Dezső, Kodolányi vagy Veres Péter. Alkalmam volt ezekkel az emberekkel közlekedni, másfél-másfél órán át elbeszélgetni, amíg rajzoltam őket. Nem lehet, hogy az ember ne érdekelje a művészetet. Az ember, aki jó vagy rossz, s aki — esetleg — csalódik is. Ha nem volna csalódás, akkor nem lenne érdekes az élet. Azt hiszem, a csalódás is nagyot lendít előre a művészetben. Az olyan törekvések, melyek a durvát, a visszataszítót fejezik ki, a maguk módján szintén érdekesebbek lehetnek. De az én ideálom a törekeny művészet. Néha a környezetben tapasztalt durvaság is megtermékenyítheti az embert szépséggel: a szemét, a szívét, a lelkét. Ez az én eszményem.“

Borsavölgye I.

Kinek, miért és hogyan íródott ez a néhol majdnem indokolatlannak tűnő, apró részleteket is boncolgató tanulmány Borsavölgye építészeti emlékeiről, hiszen a fiatalság elvándorlása következtében a lakosság eléggé kiüregedett, a szaporulat lecsökken. Kit érdekel egy ilyen múltidéző?

Iskolába járni, mesterséget tanulni, megélhetést biztosítani a fiatalok több mint három évtizede a környező városokba tódulnak, azóta született gyermekeik már nem borsavölgyiek, hanem három város: Kolozsvár, Dés és Szamosújvár blokknegyedeinek valamelyikében, megváltozott életkörülmények között nevelkednek fel, már csak alkalmanként, vendégségbe járnak vissza a szülőkhöz, nagyszülőkhöz. Meglepően magas azonban a számuk azoknak — mind az idősebb otthon maradtak, mind az elszármazott vissza-visszatekingető fiatalok között —, akik mohón kapnak a legapróbb, ismeretüket gyarapító morzsa után is, érdekli őket a gyökér, ahonnan származtak, kapaszkodnak ahhoz a röghöz, ahol szüleik még élnek, vagy elődeik már örök nyugalomra tértek. Tehát elsősorban útravalónak, amolyan elmulasztott feljegyzéspótlónak szánám ezt a néhány oldalt.

Az olvasóközönségnek el kell mondanom, hogy jelen századunk közepén a Borsavölgyében ma már pótolhatatlan értékű, példát mutató falukutatás folyt. Eredményeként látott napvilágot az Erdélyi Fiatalok kiadásában (1933-ban) Mikó Imre kötete, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*, majd a negyvenes években az Erdélyi Tudományos Intézet négy vegyes lakosságú falu: Bádok, Csomafája, Kide és Kolozsborsa feltárását kezdeményezte. Ebből a többirányú vizsgálódásból született meg Szabó T. Attila és Gergely Béla együttműködéséből *A kolozsmegyei Borsavölgy helynevei* című összefoglaló kiadvány. Vajkai Aurél a népi orvoslást írta le, Gálffy Mózes *Keresztneveink becéző alakjai a Borsavölgyben* címmel értekezett, Faragó Ferenc Kide egészségügyi helyzetét tárta fel, Járdányi Pál a kidei magyarság dalait ismertette, Márton Gyula *A kolozsmegyei Borsavölgy állatneveit* (1945) gyűjtötte össze.

A népi juhászattal K. Kovács László foglalkozott (munkája talán megjelent az *Ethnographiában*), Vargha Lászlónak a borsavölgyi népi építkezésről és Szűcs Sándornak a természetfölötti erőkről, a borsavölgyi népi hiedelmekről szóló tanulmányai sohasem kerültek sajtó alá.

A népi építkezés a megváltozott körülmények között annyira átalakult, s annyira eltűnt minden,

ami hagyományos volt, hogy a még megmaradt néhány objektumot halaszthatatlanul össze kellett gyűjteni. Az újabban gyűjtött anyag természetesen szegényesebb, mint a négy évtizeddel ezelőtti, de jobb híján a maradék is hozzásegít valamelyest — néhány fényképfelvétel segítségével — az öreg múlt visszaidézéséhez.

A harmadik indíték teljesen egyéni, de ellenállhatatlan hatású, nagy erejű látomás volt. Bár anyai ágon elődeim borsavölgyiek, a tiszta vizű patakon kívül — ahol nyaranta nagyszerűen lehetett fürdőzni — egyebet magam sem szerettem, máshoz nem is vonzódtam. Nem is tudtunk (bátyáimmal együtt) a környékről jóformán semmit, és sajnálkozó undorral néztünk le mindent, amit *tudatlanságunkban* elmaradottnak és érdektelennek tartottunk. A völgy pedig magamagától nem tárhatta fel értékeit, és maradt minden számomra közömbös, tehát ismeretlen.

Sokáig tartott ez az állapot (nálam), majdnem ötven évig, közben megfogamzott és lassan érlelődött a műemlékek összeírásának halaszthatatlansága, sarkallt a csomafái temetőben nyugvó apám emléke, de a gyűjtőmunkához és a dolgozat megírásához szükséges erő sehogy sem gyűlt egybe. Egyre halogatódott a tartozás törlesztése.

Van annak már nyolc éve, hogy Solyomkő lábánál — a régi római út mentén — ámulatba ejtett az újarasradó, tobzódó május lázongó vad vére, verének virága. Megrázott a törékeny zsengek hatalmas ereje! Láttam, ahogy a gömbtűzű varázsló néma parancsára a piros köntösű armádia libbenve tárta szét szirmaikat, millió pipacsához milliót tüzdelt minden tenyérnyi helyre, lapályon és lankán egyaránt. Az egybeolvadt, minden festői képzeletet felülmúló, vibráló káprázat lenyűgöző képe megköltött, elkötelezett, és erőt adott.

Majdnem terra incognita az a félkaréj dombvidék — Kolozsvártól észak-északkeletre —, amely horgas csákiya alakban felöleli a Borsa patakának vízgyűjtő medencéjét, Kolozsvártól a kajántói völgyön felmenet, a nádszegte tó mellett elhajadva csak egy ugrás a hegygerinces vízválasztó, és máris kitarul Budai Nagy Antal földje, a szájhagyományban annyira gyakran emlegetett óriások hazája. „Régen, nagyon régen a hatalmas Macskási családé volt itt minden föld. A falu felett — az a szép kerek hegy — a Várhegy, tetején kőből épült erősséggel, de mindezt már az idő elemészttette. A hegytető lapályos, sima. Ide ült le nap nap után az óriás, s a nyugat felé eső két dombocskára tette lábait, hogy kényelmesen keverhesse mindennapi puliszkáját abban a hatalmas tálban, mit ma is mindenki saját szemével láthat. Ez az óriás akkora, hogy egyetlen lépése a másik hegytetőig ér, tenyerébe pedig elfér a négy ökrrel szántó ember, ekéstül-ökröstül, melyeket egyszer csak úgy felnyalábolt a barázdából, hogy leányának ajánlékképpen játékszerűen elvigyen. Töméntelen kincse is van az óriás embernek; ökrei aranyból, szekere, ekéje ugyancsak aranyból, mind a Várhegy belsejében elrejtve. A titkos bejárat — mit már sokan próbáltak megkeresni — minden hét évben megnyílik, s aki ismeri a titkot, aranyat, ezüstöt és sok drágakövet kedve szerint hozhat ki onnan...

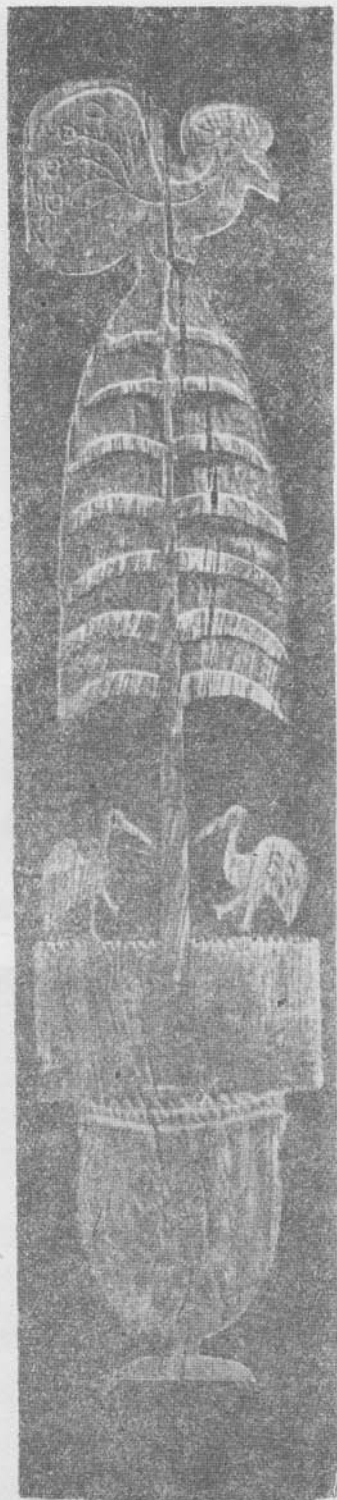
ha van bátorsága.“ Így mesélte el a 73 éves magyarmacsikási Istvánffy Ferenc. Fülöp Andrásné (Magyarmacsikás 133. szám) úgy hallotta öregeitől, hogy az óriás leánya találja meg, és teszi kötevényébe a szántóvető embert négy ökrével és ekéjével együtt, majd hazaérve megkérdi apjától, hogy mik ezek az apró játékszerek. „Ne bántsd őket, mert ezek lesznek a mi utódaink a Földön” — hangzott a felelet. (Majdnem szó szerint úgy, mint ahogy azt a *Kalevalában* olvashatjuk!) Sólóymkón David Irina (180. szám) lényegében ugyanazt meséli, azzal a változtatással, hogy az óriás apától így kérdezi leánya: „Kik ezek a hernyók?“, melyre az intelmet burkoltan rejtő válasz így hangzott: „Miért hoztad ide, mert ezek lesznek miutánunk a Föld gazdái.“ Második történetét David Irina a kései történelmi kor „boltos Kolozs-várjának“ idejébe helyezi, mondván, hogy ide lép néhányan (Sólóymkótól) az óriás sőt vásárolni, mert az éppen kifogyott, de kellene a puliszka főzéséhez, s mire megjárja az oda-visszát, buzogva forr a tűzre helyezett főzőedény vize. De hallotta ő azt is, hogy „régén görögök jöttek (háborúzni?), és mind, de mind megölték az óriásokat, akik a GRECSA hegyen laktak“ (románul grec = görög).

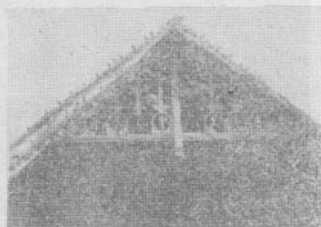
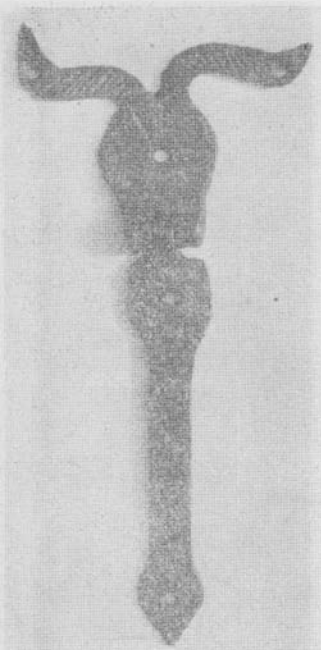
Talán nincs is a Borsavölgyének olyan falva, melynek határában magasodó nagy domboknak ne volna legalább három-négy vagy ennél is több süveg alakú fiókája (babadombja, babuca). Kúp alakúak, szabályosak, mintha lapáttal hányták volna fel óriási kezek, és igen-igen mesterségesen emelt halmoknak tűnnek. Nevezik Kunhalmoknak, Kovács-dombjának, Úveges-hegyének, sőt Várhegynek is. Tudományos magyarázat szerint a nagyobb tömegű agyagos hegyek oldalából lesuvadt részek ezek, de a szájhagyomány ma is ragaszkodik az özőnvíz formáló erejéhez, úgymond, abból ülepedtek le, akkor keletkeztek. Ezeknek a mesébe illő dombocskáknak központi szerep jut a ma még élő mondavilágban, összekötve az özőnvízzel a kezdet kezdetét, egyben az élet megjelenését.

Ez a darab föld sohasem volt elsőrendű szerepet betöltő tájegység vagy elkülöníthető néprajzi sziget, hiszen a felgyülemlett érdektelenség láthatatlan kerítést vont köréje, ahol az idő múlása — száz évvel is mérve — nemigen hozott szemmel látható változást; minden maradt csendes, szinte mozdulatlan. Számottevő ipari létesítmény vagy bányaművelés nem volt és nincs, az épületkő-kitermelés az egyetlen olyan ténykedés, amely eltér a megszokottól. Itt minden a gazdálkodó-életmódhoz kapcsolódott, ahol a szántókon gabonaneműeket termeltek, a végeláthatatlan szénafű pedig biztos alapja volt az állattenyésztésnek.

A társadalmi arculat összetevőjében a hagyomány és életvitel terén fellelhető egy kevés Kalotaszeg, többecske a Mezőségéből, sőt Szilágyság sem marad hatás nélkül az egykori Doboka-várnál — főképpen a Székelyföldről ide telepedett — várszolgálatot teljesítő kismemesség életének alakulásában. Közigazgatásilag ez a hosszan elnyúló völgy — részben — hol Szolnok-Doboka területéhez, hol Kolozs megyéhez tartozott, de mindig a peremvidék hátrányait kellett véselnie.

Sehol semmi megkapó. A lenyűgöző, szemet gyönyörködtető látványosság *majdnem* teljességgel

hiányzik. Úgy tűnik, hogy már maga a Nagy Természet is belefáradt a sok hiábavaló tusakodásba, nem forrasztgatja meredek árku sebeit, szemlátomást tarolódik száfa és bokor, a folterdők egyre zsugorodnak. Így hát nem csoda, hogy díszes fogadók a fáradt vándort nem hívogatják, turistaforgalom nincs, annál több a gödrös, sáros út. Szenvedett ez a vidék tatártól, sarcolta a török, Budai Antal gyűjtötte fáklýáit, Básta féktelen hada irtotta népét, tüz emésztésének, halál pusztításának maradt nyoma hóven.

„HISZEM HOGY FELTAMASZTASZ 1721 ANNO“ — olvasható Csernátoni Mihály kedves hitvesének csomafái díszes epítáfiumán.

De tartsunk sorrendet, nem szakítva ki a tárgyat környezetéből (mert másként hamis képet kapnánk), nem hallgatva el a hagyomány meséit (mert önhatalmúan csonkítanánk), nem tépve ki a romokon sárgát nyíló vérehulló fecskefüt sem, hiszen ez nemcsak gyógyerejü vadvirág, de gyökere erősen tartja a falak alapját.

Báboc (Babuc)

Predium Baboch 1441-ből ismert, 1587, 1700: *Babocz* formában a leggyakoribb. Az ezt követő időszak bár hovatovább mind gazdagabb az írott emlékekben, de számottevő névváltozás nem fordul elő. Román neve: *Băbuşiu*.

Nevének eredetmagyarázatát nem találtam, csak feltevésként említhető a határában előforduló hegycsuszamlásos kúpdombocskákra ma is használatos — geológiai szaknyelvben élő — babuc=baba, babahegy. Műemlék jellegű épülete ma már nincs, régi református templomát 1927 körül bontották le. A még egészséges építkezési anyagot Diós épülő iskolájához használták fel, míg a Sipos Dávid faragta kőszószéket és a négy darab ép és szép, Umling Lőrinc festette mennyezetkazettát — Nyíró József, akkori kidei plébános közbenjárására — a kidei katolikus templomba telepítették át. A bontás magyarázatául csak annyit, hogy az 1904. évi *Református Egyházi Névtárban* Babuc már mint Ördögkeresztúr szóránya szerepel, összesen 47 református lélekkel. A temető dombjának gerincén, nem messze a patak és a berendi út metszéspontjától két, fűvel benőtt gödör jelzi a főhajó és szentély hajdani helyét. Kitapintható falvonalának segítségével jól tájolható a középkorban épült egykori templom kelet—nyugati iránya. Tornyának négyszögü alapja is kikövetkeztethető még, de a templomot övező temető hantjai és sírkövei már mind elenyésztek. Figyelemre méltóak azok a patkóíves oromzatú öreg házak, nagyon gazdagon fűrészelt díszítéssel, melyek Kalotaszeg építészeti hatásának kisugárzását tanúsítják. Bíró Sándor magyarfodorházi kőművesmester szóbeli közlése szerint ezek egytől egyig a néhai sólyomkői neves ácsmester, Szabó Sándor keze munkái a huszadik század első harmadából.

Bádok

Legrégebbi írott említése 1416-ból *poss. Bodagh*, 1498-ból *Badok*, majd 1507-ben *Badog* és ezután kevés eltéréssel mind *Bádok*, románul *Bădeşti*.

XIII. századból származó, egyenes záródású szentélyű református (eredetileg katolikus) kőtemploma

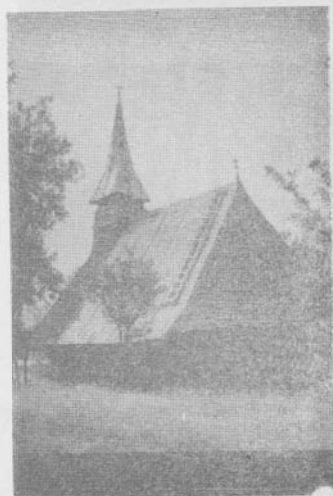
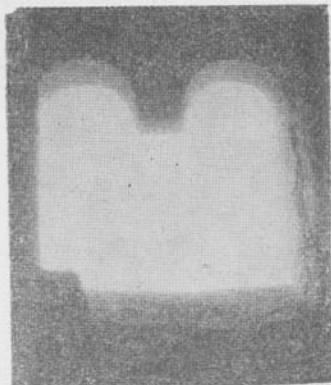
jellegzetesen átmenetkori cisztercita építkezés. Toronyának a négy égtáj felé néző közös architektónikus keretbe illesztett ikerablakai — melyek választótagjai négyszögletes alappól kiinduló, sima kiképzésűek voltak — az idők folyamán elkallódtak. A négy keret, így csonkán is, az 1241. évi tatárjárás utáni építészeti teljes értékű bizonyítéka. Műrészletek közül a torony első traktusának téglalap alakú, XIII. századi kisablakai és a főhajó déli oldalának gótikus vonalú bejárója a számottevő. A diadalív mellett, mindkét oldalon, falból kiinduló boltindító csonkja a hajdani boltívrendszer létezését idézi. Umling János asztalos 1773-ban készült kazettás mennyezete nem tartozik a legkiemelkedőbbek közé, de a többszöri beázás és születte állapota miatt megérdemelné a restaurálást; a legénykarzat és szószékkorona — „Umling Lőrinc fia János 17...“ felirattal — még tűrhető állapotban van. A templom piacának feliratos padelői közül hajdani Ajtai Cserepes Pálné Félegyházi Sára ülőhelyét ugyancsak Umling ecsetje díszíti. Ez a számbavétel jó tíz évvel ezelőtt történt, és azóta, *sajnos*, a nagyjavítást meg is ejtették. Ma a falak külső és belső felülete vastagon újravakolt. A torony, szürke kockákra osztva, fehér kiemelkedő párkányokkal keretelten, otromba pallérmunka. A szomorú meglepetést a belső tér keleti és északi fala tartogatja. Meg kell jegyeznem, hogy az 1970-es években, a megbomlott, feltáskásodott vakolat alatt két helyen is felszínre került a freskófestést keretező okker, pompeji-vörös és oxidfekete színű vonalazás. Nyilvánvalóvá vált, hogy a vastag vakolatréteg alatt freskó van. Körülkeretezés és figyelemztető felirat hívta fel az avatatlanok figyelmét az esetleges kártétel megelőzésére. Sajnos, 1979 augusztusában már sima, egyenletes, frissen felhordott vakolat fedte a falakat, így felmerül a kérdés: vajon mi és mennyi esett áldozatul a meggondolatlan javításnak?

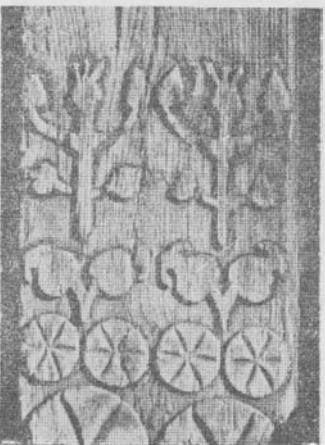
Bodonkút

Hajdani neve — az 1900-as évekig — *Burjánosó-buda* volt, magába foglalva *Óbuda*, *Újbuda*, *Balog János telke* és *Kölesmező* településeket. Burjánosóbudát 1315-ben *Budaként*, 1424-ben *Obuda*, *Vybuda* alakjában, Kölesmezőt 1367-ben *Kulezmeze-ként* említik, végül Balog János telkét 1353-ból *Balugianustelke* formájában említik okleveleink. Ma *Vecheának* nevezik, ami fordításban: régi, vagyis ó-nak felel meg.

Bodonkút műemlékértékű darabja az a hellenisztikus vonalvezetésű, akantuszlevelekkel díszített, félkörívet tartó, XIII. századi, kőből faragott oszloppár, mely valószínűleg bejárati ajtaja lehetett az első — Bodonkút dülönék emlegetett — határ részben hajdanában létezett kőtemplomnak. Ezt az egyházat 1241-ben a tatárok rombolták le, és a szájhagyomány szerint többé nem is épült fel. Romjai még az 1900-as évek elején is jól láthatóak voltak, ahonnan a kőből faragott szenteltvíztartót az Erdélyi Kárpát Egyesület régiségtárának — Szádeczky Lajosnak — adták át megőrzésre.

Új kőtemplomot az elpusztult XIII. századinalak romjaitól délkeletre már a középkorban emeltek. Tudomásunk van arról, hogy ezt a gótikus modorú templomot 1751-ben renoválták, majd rongálódá-

sait nem javították ki, hanem a XX. század fordulóján lebontották.

Az öreg értékeket ésszerűtlenül mellőzve — az előzőnek alapozására készült el a Székely Mihály és fia Samu elkezdte és Weiss József befejezte kőegyház, melynek déli fala, eresz alatti magasságban, rejtette vastagon lemeszelve az előbb említett akantuszleveles, félköríves kapurészletet. Ez a nálunk ritkaságnak számító emlék (tudomásunk szerint) még nem szerepel a szakirodalomban, az elpusztulás veszélyének is ki volt téve mindaddig, míg a Debreczeni László vezette 1975. évi nagyjavításkor a templombelső nyugati falának déli sarkába — védett helyre — be nem építették.

Szokványos eljárást ismételt — századunk elején — a Székely—Weiss pallérkettős azzal is, hogy nem építette be, nem helyezte méltó helyére az Umling Lőrinc által készített — szemtanúk elbeszélése szerint szép, minőségi munkának emlegetett —, virágokkal díszes kazettás mennyezetet sem. Ráadásul, az újítási vágytól vezérelve a két szép csücsíves ajtó is mint fölösleges ócskaság felhasználatlan maradt, és ezért került az EKE régiségtárhoz, megőrzésre. Gyarapítja a veszteséglistát az ugyancsak 1751-ben készült, Umling festette szószékkorona, ami századunk első feléig ott kallódott az egyházi lomok között, mígnem eltűztek.

A két marokkal szórt értékekből egyedül a középkori, „I.h.s. hilfe got(t). Maria. ro tv.“ feliratú, kb. hetvenkilós harang maradt meg.

Az 1726-ban épült ortodox román fatemplom magas, zsindeyes fedélszerkezetével, nyugatra néző huszartornyával arányos, építészetileg szépen megoldott alkotás; kár, hogy fedelének kátránypapírral való pótlásos javítása és tornyának zsindelet helyettesítő bádorgorítása széttagoltá teszi az eredeti összkép egységét.

Bodonkút-, vagyis Burjánosbúdáról vette nevét az 1437. esztendőben fellángolt parasztfelkelés — kismemesi családból származó — legendás hírű vezére, Budai Nagy Antal. Hősi halált halt az 1437. december 10—14-i csatában Kolozsvár és Kolozsmonostor között.

Borsaujfalu

1499-ben *Wyfalw*, majd 1587-ben *Magyar wy falw* formában bukkan fel. Így használják több mint három századon keresztül, és csak a XX. század első felében kezd szerepelni a Borsaujfalu (*Uifalau*) elnevezés, amelyet utóbb a *Vultureni* név váltott fel.

Kiterjedt határa erdővel kerített, lapályos, dombos, gazdagon termő. A hajdani Szolnok-Doboka vármegye ismertetésében felsorolt újfalusi birtokok: Bethlen, Kún grófok, özv. Teleki grófné, O'Nagthen báró, Thoroczkaí, Simon, Bakó, Guti, Ferenczy és Papp nemesi családok.

Elgondolkoztató, hogy ennyi vagyonos birtokos után mily kevés értékkel bíró építészeti hagyaték maradt ránk. A Konez-ház eredeti formájában boltozatos pincerendszerre épített, magas fedélszékes, zsindelellyel fedett barokk kúria volt. Mára — két tulajdonos igénye szerint — kettéosztva, tornácbefalazással és hozzáépítéssel kiegészítve, bádoggal fedve nemcsak számos előnytelen átalakítást szenvedett, hanem közvetlen környezetének fe-

lemás modorú beépítésével szépsége sokat veszített értékéből. Szóbeli közlés szerint a kúriát Ferenczy Lajos apósa, Boér földbirtokos építtette a hajdári romtemplom köveinek felhasználásával, s ha ez így van, akkor valószínűleg jutott a falazásba olyan faragott kő is, ami a régi középkori templom ismeretlen múltjára világítana. Felhívták a figyelmet egy félköríves pincelejáróra, állítólag a templom romjai közül való, de ez a kapukeret — tekintve a kidolgozás módját — inkább barokk lelkű munka, mintsem román kori. Esetleg egy utólagosan épített barokk porticusból is származhat.

A második régi magvú kúria, a volt Mózsa László-féle — ma a néptanács székhelye —, eredetileg barokk maghoz a későbbiekben megszámlálhatatlan toldással és átalakítással, ormos verandával, ablakkivágással a felismerhetlenségig átalakított épület. 1979-ben összesen egy ajtó (szépművű ajtó-gombjával), két kovácsoltvas ajtósarok és két ablakkeret töltötte be az értékek leltárát.

A harmadik olyan kúria, amely műrészleteket tartalmazott, Ferenczy Lajosé volt. Az 1970-es években történt lebontása után — helyére — kövei és egyéb anyagának részben felhasználásával épült az új általános iskola.

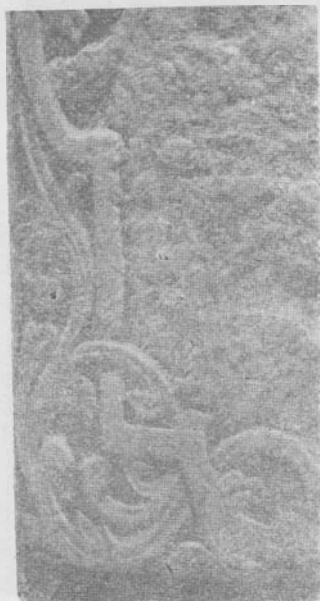
A régi felszámolt temető helyén ma magántelek veteményes kertje van, benne oldalra dőlve egy késő reneszánsz tumba. Diszitménykerete üres, kifaragatlan, oldala sima, felirat nélküli. Akit fedett, illetl ismernie mindenkinek, híres embert volt — csak mi nem tudunk három évszázad távlatából róla már semmit, még a nevét sem.

Csomafája

„1346 bizonyos Tóth nevű nemes nemzetségek előneve innen volt”, írja Hodor Károly *Doboka vármegye természeti és polgári esmeretetésének* 572. lapján. 1365-ben „Johannes Tot de Chamafaya” — így említi a *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*. Lényeges változás nélkül eltovább a Csomafája elnevezés, a hivatalos román névhasználat is egyszerű hozzáhasonítással *Ciumafaiának* fogadja el.

Az értékek és érdekességek sorolásában Roska Márton munkája, az *Erdély régészeti repertórium*a a csomafái Borsos-hegy határrészben őskori telep említ, Nicolae Vlassa pedig az *Acta Musei Napocensis* III. kötetében — az 1943. évi ásatások leletanyaga alapján — a Csomafáját Kidével összekötő völgy középső övezetében véli az erdélyi Körös-kultúra legkeletibb előfordulási határát. A *Kelemen Lajos Emlékkönyv*ben Bodor András tanulmánya (*Napoca a feliratok tükrében*) mint főhivatalselő duumvirt említi Publius Aelius Maximust, kinek apja Aelius Iulius nagyobb területű birtok — villa rustica — tulajdonosa volt Csomafája határában. Az 1940-es években megejtett ásatások során a Dombor-hegy lábánál került felszínre Aelius Iulius palotájának kőből rakott alapzata, fürdője, vízvezetékrendszere, kapuzárának tollas kulcsa és nem kis jelentőségű fogadalmi oltára, melyet az állami hűség kőbe vésett kinyilatkoztatásaként Hercules Magusanusnak emelt a ház ura. Ez az emlék ma a kolozsvári Régészeti Múzeum kőtárának, egyben az ókori Napoca történelmének rangos darabja.

Soron következő tárgyl emlék a XIII. században épült. hajdan katolikus, majd református kis kőtemplom. Kelet—nyugati tájolású főhajó—szentély—torony együttes, melyből a hajó a XIII. században épült, és lehetséges, hogy eredeti formájában egyenes záródású szentély kapcsolódott a keleti oldalhoz. Fenntartással kell fogadnunk a délre néző ablakok XIII. századi datálását, ugyanis jóval nagyobbak, szélesebbek, mint a szokványos keskeny, kevés világosságot átértesztő átmenetkori ablakok. Minthogy a jelenlegi poligonális szentély XV. századi hozzáépítés, alakjuknál fogva elfogadhatóbbnak tűnne az ablakok nagyobbitását is erre az időre helyezni, de szerkezetileg ellentmond ennek a feltételezésnek az, hogy a gótikában nem hozták ki a faragott keretet a fal külső síkjáig. A reneszánsz modorú déli kapu, félköríves nyílásával, a XVI. század első felében készült. Kőtornyot 1799-ben emeltek a hajó nyugati oldalához.

A belső tér puritán, fehérre meszelt falait piros szélezésű pasztellzöld kazetták zárják le, nem voltak sohasem díszítettek, ma is egyszerű, de jól összehangolt színharmóniájukkal hatnak. A félköríves diadalív mellett kapott helyet Sipos Dávid jeles kőfaragó 1745-ben készített, reneszánsz vonalvezetésű három díszitményes, két feliratos és egy sima mezejű szépművű szószeke. Világtól elrejtőzve, a hajó délnyugati sarkában alussza örök álmát egy hajdani patrónus szeretett asszonya. Sírfedője ritka szép faragású. Kardját forgató, koronás oroszlán uralja a palmettával gazdagon díszített mezőt, s bár rabolni szándékozó hitvány kezek négybe törték az óriás mészkölapot, a szélfelirat nagyjából ép maradt, és ez olvasható rajta: „MIHAL CSERNA... KEDVES HI... HISZEM HOGY FELTAMASZTASZ 1721 ANNO.“ (Feloldása valószínűleg: Mihály Csernátoni kedves hitestársa...) Adatunk arra vonatkozólag, hogy ki lehetett a mestere ennek az epitáfiumnak, mind ez ideig nem volt, de a vésővezetést megvizsgálva, továbbá a betűk jellegzetességeit — köztük a hibákat és ligatúrákat is elemezve, más ismert munkákkal összehasonlítva, teljes bizonyossággal állítható, hogy a kidei Sipos Dávid eddig ismeretlen munkáját sikerült azonosítani.

A kis templomot körben temető kert övezi. A csend sorának rangidőse egy késő reneszánsz tumba, felirat nélküli, északon három szál virág, déli oldalon kardot tartó jobb kéz tölti ki a címerpajzs mezejét, valószínűleg a butkai Butka család sarja pihenhet alatta. A második hatalmas tumba a cinterem felső bejárójánál vesztegelt sokáig. Jó ötven évvel ezelőtt betűzgettem feliratát, melyből csak annyit sikerült kiolvasnom: SZÖLLÖSY. Később a sírkő eltűnt, lelketlen ember törte szét, és építette be házának alapozásába. (Magyarázatot Holdor Károly említett könyvében találni, ahol a Szöllösy család csomafái birtokosként szerepel 1837-ben.)

Párját ritkító példány az északnyugatra tekintő cinteremkapu. Óreg tölgy hibátlan szálából vésővel kiemelt félgöngyör és kötélfont-díszítés keretez két háromszögű mezőt. Bal oldalon a Nap páros csillag között, jobb felől a tele és dagadó Hold egy-egy csillagával. A szemöldökgerendán címerpajzs, benne nemes testű betűkkel ennyi: ANNO 1759.

Bár egyelőre ismeretlen az eredete, mégsem indokolt hallgatni arról a kb. 7×7 cm nagyságú kályhacsempe-töredékről, melynek — véleményünk szerint — kulcsszerepe lehet a néhány évvel ezelőtt Türen talált figurális díszítésű középkori csempek felbukkanásának tisztázásában. Addig — tehát 1979-ig — míg a Borsa-patak csomafái medrében nem került napvilágra az a mázatlan kerámialapocska, melyen féldomboran kiképzett, halat tartó jobb kéz látható, környékünkön csak egyetlen felkutatandó műhelyre gondolhattunk. Ez a féltényrnyi töredék teljes eszmei azonosságot mutat a türei csempevel, melyen két halat tartó koronás király alakja látható. Minthogy a csomafái figurális díszítmény nagyobb méretű, más vonalvezetésű és más minőségű agyagból készült, ezért valószínűnek látszik, hogy kb. ötven-hatvan kilométeres körzetben nem egy, hanem két középkori figurális díszítményt alkalmazó kályhás-fazekas műhelyt kell megkeresnünk és azonosítanunk.

Diós

Gyos a XIII. század végétől ismert. Kevéssé eltérő változatokban ezt az elnevezést napjainkig megőrizte. Korunk helységnévtárában *Deus* formában szerepel.

A mai falukép egészében új, jellegtelen. Ezen „modern” épületek között még megőrződött néhány díszesen kiképzett oromfalas-patkóíves, a XX. század első felében épült, hosszú tornácos parasztház. Erdemes azonban szemügyre vennünk a Magyar-macszkásra vezető út 49. számú telek utcának faroló istállóját. Feltűnik a hatalmas talpazatgerenda-koszorú, százados tölgyfákból ácsolva, az illesztési bevágások nehézkes kiképzése és a rézsütös szelvény alkalmazása. Jelenlegi fedele — cserép — nem fedi annyira, hogy az alatta meghúzódó régi épület maradványa ne vonná magára a figyelmet. A telek tulajdonosa, özv. Goga Irina elbeszélése alátámasztotta feltevésünket, miszerint az istálló hajdanában kis román fatemplomocska volt, éppen az egykori diósi ortodox kistemplom hajója, más cél szolgálatára állítva. Elbeszélése szerint az ácsolat egydős volt a bodonkúti ortodox kistemplommal, vagyis 1726 körül épülhetett, és az ő udvarára akkor került, amikor — már ebben a században — felépült az új nagy kőtemplom. A lebontásra ítélt hajlék faanyagát az elődök (akik egyházi előljárók voltak) vásárolták meg.

A vízválasztó hegy tetejét uraló, különlegesen szép fekvésű temetőben, az újak mellett, ha csakán is, de ott látható egy felirat nélküli kőtumba (az 1700-as évekből), melynek északi oldalán előre nyújtott jobb kéz kirántott kardot tart. (Valószínűleg a Butyka család tagjának sírja lehetett.) Tőle nem messze idősebb Muszka Mihályt siratják gyermekei: Erzsébet, János, Katalin, Anna, József meg legkisebb fia, Mihály. Még szétszórta találni nyolctíz kősr töredékét, sőt az egyik szép barokk vonalú málló kővön csak a „megboldogult” szó négy betűje (LDOG) olvasható ki, minden más egyebet elporlasztott az a sok-sok vihar.

Hosszúmacskás

A *Hoszu Maczkas* helységnév 1648-tól ismert, később *Hoszu alias Szent Miklós macskást* említe-

nek, végül is a *Hosszúmacskás* elnevezés maradt a közhasználatban. Román neve *Satu Lung*.

A falu közepét uraló — Szentiványi Iván által építtetett — barokk udvarház tetszetős épület. Ha leszámítjuk a széttagoltságot sugalló tetőfoltozást, ami megbontja a magas barokk tető egységét, és ha fehér meszet képzelünk a zilált falakra, értékhez méltó épületben gyönyörködhetnénk. Mert hogy igazán érték, az nem kétséges. Szélesen kiképzett, faragott kölépcsők vezetnek a kis kiugró tornyocskákkal határolt nyitott tornácra, ahonnan a nagy ebédlő-fogadószobába van a bejárat. A belső tér süllyesztett mezejű félreliefekkel gazdagon díszített 5×11 kazettás mennyezete lenyűgözően szép munka. Eredeti színezése mértékertő, kiváló mester munkája lehet, és még a sok füsttől leburnulva, részben megromlódva is impozáns látványt nyújt minden egyes díszített négyzet. A többi helyiséggel összekötő belső ajtók neogótikus kiképzésűek, és felette szép kovácsoltvas záruk és kilincsek díszítik őket.

Jelenleg az épületben — melyet érdemtelen tulajdonosától, Bártfaytól vásárolt meg a község — iskola, gabonarakár és művelődési terem kapott helyet. Mindez eddig rendben is volna, de hogyan magyarázhatjuk meg az ide is belopakodott külvárosi modernséget, az értéktelenség előtérbe helyezését, fitogtatását az értékkel szemben. Az élénk táruzó képet leírni majdnem lehetetlen, a jelzők élüket veszítik. A száraz tény az, hogy legkevesebb száz krepp-papír sallang libegve himbálódik a nagyterem kazettái alatt — központtól színpadig, minden irányban, lidérc módjára rávetülve a szép-művi kazettákra, melyeknek egyetlen példánya is ezerszer nagyobb érték, mint az eléjük rajszzegezett szalagerdő összes pántlikája. A további „modernizáláshoz“ hozzá tartozott — gondolom, a térhatású melódia jobb szórására — a zenészek részére gerendákból ácsolt emelvény is.

Nem messze innen, a temető verőfényes dombján néhány új keletű, igen szép megoldású — kettős és egyes kereszttel díszített — román síremlék látható. Kőből rakott kriptát, ugyancsak a verőfényes oldalra, a századunk közepére már teljesen kihalt Egyed család.

Kabay Béla

KÉPEK JEGYZÉKE (a szerző felvételei)

- Borsavölgyi férfi: Istvánffy Ferenc (627. lap)
 Napkorongból feltörő hármastulipán Babucról (628.)
 Eleffa; sólyomkői kapufaragás (629.)
 Hármastulipán ornamentikájú ajtóvasalás Csomafájáról — Cifra oromdiszek Babucról (630.)
 Ikerablakkeret, szószékkorona és régi csürtípus Bádokról — Bodonkúti ortodox fatemplom (631.)
 Két oszlopfejezet Bodonkútról — Borsaujfalusi kapuzábé (632.)
 Konez-ház — Három- és egyhelyiséges öreg házak Borsaujfaluból — Publius Aelius Iulius fogadalmi oltára Csomafájáról (633.)
 XIII. századi templom Csomafáján — Csernátoni epitáfium részletei (634.)
 Cinteremkapu 1759-ből és csempetöredék Csomafájáról — A diósi fatemplom ácsolata (635.)
 Patkóíves oromfal Diósról — A hajdani Szentiványi-kúria és bejárata Hosszúmacskásról (636.)

(A térképmelléklet Miklósi Sikes Csaba munkája — 632/633.)

Mezőgazdaság és szellemi potenciál

A közelmúltban, a tudományos és műszaki könyv hete keretében rendezett egyik találkozón néhány tucatnyi agrármérnök, állatorvos, állattenyésztő mérnök, agrárközgazdász vett részt. Két rövid tanulmányt hallgattak meg a hatékonyság növelésének lehetőségéről, illetve egy szakmai újtásról. Bár mindkét előadás vitára indíthatott volna, egyetlen hozzászóló sem akadt. Utána jönevű szakember próbálta — kötetlen beszélgetést indítványozva — szóra bírni a hallgatóságot. Sikertelenül. Arra a kérésre, hogy kapcsolódjanak be a szakmai ismeretterjesztésbe, semmilyen formában nem reagáltak. Csak a hivatalos program befejezése után jegyezte meg az egyik résztvevő: mivel a főiskolán nem anyanyelvükön tanulták meg a szakkifejezéseket, idegenkednek attól, hogy esetleg hibás kifejezéseket használva, a rutinosabb szakírók bírálatának tegyék ki magukat anyanyelvű írásaikkal.

Nem ez volt az első ilyen tapasztalatom. Több mint évtizedes az egyik hasonló, s akkor támadt gondolataim közben gondokká terebélyesedtek. Mi az oka, hogy harminc-negyven éves szakemberek (zömmel ilyen korúak vettek részt az említett találkozón) nem óhajtanak szakmai vitákba bocsátkozni, kerülik a nyilvános megnyilatkozást, nem törekednek szakmai tekintélyük növelésére?

Azoknak a száma, akikről az agrár szellemi értékek megtermelése elvárható volna, vagyis a főiskolai végzettségű agrármérnökök, állattenyésztő és mezőgazdász mérnökök, állatorvosok és agrárközgazdászok száma, meghaladja a 25 ezret (amire még hozzá lehet venni a középfokú végzettséggel rendelkező 20 ezerből is valamennyit). Ez azt jelenti, hogy az okleveles agrárszakemberek mai száma sokszorosa az 1938—1939. évinek, de az 1960. évinek is — akkor 5327-en voltak — közel ötszöröse. A főiskolát végzők száma a mezőgazdaság szövetkezetesítésének befejezése után ugrásszerűen emelkedett, jeléül annak is, hogy kerekén 18 évi lamupipóke-szerep után a nemzetgazdaság emez ága jelentőségében előrerukkolt.

Kézenfekvő lenne megkockáztatni a kérdést: hogyan aránylik a mezőgazdaság 1938—1939-es termelési értéke és a főiskolai végzettségű szakemberek száma az 1979—1980-ashoz. Vagy másként: érződik-e a mezőgazdasági termelés fejlődésén, hogy míg az utolsó bekeévből járasként volt egy-két agrár- és állategészségügyi szakember, ma *falvanként* nemegyszer kettő dolgozik. Erre vonatkozóan hivatalos adatainkból azokra kell hivatkoznunk, amelyek az átlagterméseket és átlaghozamokat mutatják, hiszen a mezőgazdasági termelésben ezek a legpontosabb mutatók (még ha nem is a legfontosabbak, ugyanis a termelés gazdaságosságára vonatkozóan nem nyújtanak támpontot). A vetésterület nagysága és így az országos össztermés szempontjából is legjelentősebb növényeink termésátlaga az alábbiak szerint alakult (hektáronként, métermázsában):

	1938	1979	Különbség (%)		1938	1979	Különbség (%)
Búza, rozs	13,1	22,0	+ 68	Cukorrépa	136,9	236,2	+ 96
Szemeskukorica	10,6	37,2	+ 250	Burgonya	82,6	151,2	+ 83
Napraforgó	8,7	17,1	+ 96	Lucernaszéna	36,5	61,5	+ 68
Silókukorica	165,3	161,7	- 2				

Tehát a kukorica kivételével a termésátlag növekedése egyik növénynél sem haladta meg a 96%-ot, sőt van olyan termék is (pl. a borsó), amelynél visszaesés tapasztalható.

A gyümölcsre és szőlőre vonatkozóan legfrissebb statisztikai évkönyveinkből vagy az átlagtermelés, vagy az 1938-as adat hiányzik, de annyi megállapítható, hogy a beültetett terület nagyarányú növekedése mellett az össztermés almból csak nagyon jó éveken éri el az 1938. évit, körtéből, cseresznyéből, meggyből, dióból, kajsziparackból jelentősen csökkent, összesítésben pedig — a szilva jóvoltá-

ból — nagyjából annak a szintjén áll. A szőlő átlagtermése még a kimagaslóan jó 1976—1979-es időszakban sem érte el az 1934—1938-as átlagot.

És ha valaki ezek után azt gondolná, hogy az agrárszakemberek teljes szellemi fegyverzetüket az állattenyésztési termelésben dobták harcba, az nézze meg az alábbi számsort (évi egyedi átlagos hozamok):

	<i>Tehéntej (l)</i>	<i>Juhtej (l)</i>	<i>Gyapjú (kg)</i>	<i>Tojás (db)</i>
1950	867	40	1,6	69
1979	1961	33	2,6	159
Különbség (%)	+226	-18	+162	+230

Vagyis míg az agrárszakemberek száma csak az utóbbi 20 évben megötszöröződött, a növénytermesztés hozama — 1938-hoz viszonyítva — durva átlagban 70% körüli, az állattenyésztés hozama pedig 130% körüli arányban növekedett.

Félreértés ne essék: mindenki előtt világos, hogy a mezőgazdaságban éppúgy, mint a nemzetgazdaság más ágaiban, a termelési eredményekbe számtalan tényező szől bele, s ezek közül a termelőegységben dolgozó szakember csak egy. És a mezőgazdaságban éppúgy, mint az iparban, ha nem is a kutatás, a tervezés, a döntéshozatal területén, de a termelési folyamatban feltétlenül jelentős szerepe van a középfokú szakképzettséggel rendelkező szakembereknek is. Hogy az ilyenek és a felsőfokú végzettségűek között mi az eszményi arány, arra nézve nincs, az eltérő termelési adottságok miatt nem is lehet általános érvényű kulcsszám. Ezért becslési alapként el kell fogadnunk akármilyen adatot, ami fellelhető. Egy a világ-gazdaság kérdéseiben jól tájékozott szaklap e tárgyban arra a megállapításra jut, hogy az illető (szocialista) ország fejlettségi szintjének legjobban az felelne meg, ha minden okleveles mérnök mellett 2-4 üzemmérnök, üzemgazdász, üzletkötő és egyéb, főiskolai végzettségű speciális szakember, valamint 4-8 középszintű, zömmel műszaki ismeretekkel rendelkező technikus dolgozna. Ezzel szemben a valóságos arány ott ma a következő: 1:0,3:2,1. Az ellentmondás szembetűnő, és általában ez az egyik legfőbb oka annak, hogy a mérnöki munka hatékonysága jóval alatta marad a kívánatos mértéknek. Nálunk és esetünkben 1980-ban a 18 756 állattenyésztő-, mezőgazdász- és agrármérnökre 9259 középfokú végzettségű szakember jut, s mivel itt üzemmérnökök nincsenek, az arány 1:0:0,5 lesz, vagyis jelentős módosításra szorul, már csak a gazdaságosság érdekében is, hiszen az államnak sokkal kevesebbe kerül egy középkáder iskoláztatása, mint egy mérnöké vagy állatorvosé, pedig ezek mindennapos teendőinek jó részét az előbbi is jól el tudná látni.

Aki ismeri az agrártermelésben kiemelkedő országok helyzetét, az tudja, hogy ezekben a termelőegységek, a mezőgazdasági üzemek vajmi kevés főiskolai végzettségű mérnököt alkalmaznak. A szakemberek túlnyomó többsége a kutatásban, a kísérleti intézetekben és állomásokon, a szaktanácsadó szerveknél, az oktatásban, az érdekképviseleti szervek szakirányítási ügyosztályain stb. dolgozik. A termelők szakismereteiket 1-2 éves szakiskolákban, népfőiskolákban, tanfolyamokon szerzik meg, s mindenben — többek között termelvényeik értékesítésében is — az említett intézményekre és szervekre hagyatkoznak.

Nálunk a mezőgazdaság szocialista átalakítása olyan helyzetet teremtett, hogy a hajdani kisgazdák empirikus tudása nem lehetett elég a nagyüzemek megkövetelte ismeretszintnek, s ezért a hivatalos álláspont úgy alakult, hogy a szakvezetést főiskolai végzettségű szakemberekre kell bízni. A főiskolai képzés lépést is tartott a szükségletekkel (1962-ben nagyjából egy agrármérnök jutott egy mtsz-re, ma általában három), de a szövetkezeti tagság szakképzése és a középkáderek nevelése ettől az ütemtől lényegesen lemaradt. Nem alakult ki a szaktudásszint egészséges hierarchiája, ami az ismert helyzethez vezetett: a mérnökök munkaidejének, munkaképességének, szellemi potenciáljának gazdaságtalan kihasználásához.

És ez a kényszerhelyzet magyarázza talán leginkább azt a meggondolkoztató jelenséget, hogy a számos utasítás végrehajtása és a kötelező tervszámok szorítása mellett a szakembereknek nem marad energiájuk a tulajdonképpeni alkotó, szellemi erőfeszítést igénylő szakirodalmi és tudományos tevékenységre, például a legkézenfekvőbb ilyen feladatra: községük, falujuk mezőgazdasági termeléstörténetének tanulmányozására, hogy abból el lehessen jutni a természeti adottságokkal, ökológiai tényezőkkel reálisan számoló, célszerű tervek, üzemgazdasági struktúrák kidolgozásához. De számos más — mérnöknek, állatorvosnak, közigazdásznak való — feladat is adódik. Például az állattenyésztéssel foglalkozó szakemberek számára: újra visszatérni az ábecéhez, s ha nem is hivatalos, de házi használatra szolgáló törzskönyvi nyilvántartást vezetni, annak alapján végezni helyi szinten is következetes, céltudatos tenyész kiválasztást.

Ha a felelős értelmiségi munkakört betöltő diplomásnak nincsen döntési joga a tervek összeállításában, s csak azok végrehajt(at)ására korlátozza tevékenységét, egy időn túl elveszti döntési, mérlegelési képességét (és kedvét) is. Márpedig az mtsz-ben dolgozó agrármérnök (még ha felruházták is főmérnöki címmel) nem szuverén hatáskörrel dönt abban, hogy mit, miből, mennyit termeljen, milyen feltételek mellett értékesítse a gazdaságban előállított termékeket, hány és miféle szakmai képzésű munkatárssal (szövetkezeti taggal, mezőgazdászal, fizetéses „dolgozó személyzettel” stb.) dolgozzon, vagy hogy milyen más munkahelyet választhat, ha az adott állásban — rajta kívül álló okok miatt — nem tud képességeivel és végzett munkájával arányban álló eredményeket elérni.

A főiskolai végzettségű agrárszakembernek nem kellene annyival megelégednie, hogy munkaköri teendőit hiánytalanul elvégezze; ki kellene alakítania egyéni szemléletét is szakterülete leglényegesebb kérdéseiben. E szemléletben előkelő sorrendi helyet kell elfoglalnia annak a ténynek, hogy a mezőgazdaság élő szervezetekkel dolgozik, s így a legjobb eredményeket elsősorban azzal lehet elérni, ha emez élő szervezetek örökletes (tehát eredetileg nagyon régen rögződött) élettani igényeit minél maradéktalanabban kielégítjük. Szemléleti kérdés az is a mezőgazdaságban, hogy összefüggéseikben vizsgáljuk és ítéljük meg a termelés tárgyait és tényezőit, s ezeknek az összefüggéseknek a logikáját ne engedjük mellőzni egyoldalú érdekeket képviselő irányzatok által.

Azt a potenciális*szellemi értéket, amelynek hordozói a mezőgazdasági szakemberek, elfogulatlan szelekcióval kellene maradéktalanul hasznosítani. Ez olyan értékrend érvényre juttatását jelenti, amely a munkaköri alkalmasság elbírálásánál más szempontot nem ismer, mint a szakmai felkészültséget, ítélőképességet, széles látókört, a szakmai és emberi megbízhatóságot. Vagyis: a nagyobb intellektuális teljesítményeket igénylő kísérleti intézeti, közép- és felsőoktatási, szakigazgatási stb. munkahelyekre ne szubjektív tényezők alapján történjen a kiválasztás. Erdemes lenne ebből a szempontból számba venni mezőgazdasági főiskoláink, kutatóintézetünk, kísérleti állomásaink, központi és megyei mezőgazdasági szakigazgatásunk — mondjuk — 1950-es és mai helyzetét; kiderülne, hogy a szelekciónál nem mindig a kívánt szempontok érvényesülnek. Ez demoralizálólag hat éppen azokra az újonnan végzett fiatalokra, akiknek a frissítő szellemet, a korszerűsítési és rentabilizálási kezdeményezéseket kellene bevinniük mezőgazdaságunkba. Talán célszerű lesz e gondolatort a kitűnő szakember, N. N. Constantinescu megállapításával befejezni: „Az iskolának, a sajtónak, a rádióknak, a televízióknak azon kell munkálkodnia, hogy új szemléletet alakítson ki a mezőgazdasági tevékenységről, annak a társadalomban elfoglalt helyéről és jelentőségéről, az e területen folyó szakmai képzésről, a gazdasági és társadalmi hatékonyságról.”

A szellemi potenciál gyakorlati hasznosításához a tudományos kutatásban és a nemzedékek tapasztalatában felhalmozódott ismeretanyagra, vagyis a szakirodalomra is szükség van. E téren pedig sok a pótolnivalónk, különösen az együttélő nemzetiségek körében. A közzétett adatok szerint például az 1979-ben az állami könyvlerakatokba beérkezett 7288 mű közül mindössze 1993 volt műszaki, ipari, mezőgazdasági és orvosi tárgyú (összesen), ami 27%-ot jelent. És mivel az állami kiadók által kiadott művek közül 569 jelent meg a nemzetiségek nyelvén, a fenti százalékot alkalmazva ez 153 címet jelent. A mezőgazdasági tárgyú ebből 10-nél is kevesebb. Ez pedig még nagy tárgykörönként is (szántóföldi növénytermesztés, zöldség-, gyümölcs-, virágkertészet, állattenyésztés, állategészségügy, üzemszervezés, öntözéses gazdálkodás, agrárgazdaságtan, növényvédelem, haltenyésztés stb.) legfeljebb egy-egy művet jelent. És mert magyar nyelvű mezőgazdasági szakfolyóiratunk nincsen (a *Falvak Dolgozó Népe* miért nem vált azzá, holott ésszerű volna?!), ez a kevés még kevesebb lesz.

Ma a szellemi értékek parlagon hevertetése nagy pazarlás. Gyökeresen meg kell változnia tehát annak a szemléletnek, amely ezt táplálta. Mert nyilvánvalóan az a kívánatos, hogy ki-ki képességei szerint járulhasson hozzá a szellemi és anyagi értékek termeléséhez — a közjó érdekében.

Nagy Miklós

Klónozás és szexualitás

Aldous Huxley híres könyvének szál-
lőigévé vált címe — *Szép új világ* —
a legtöbb biológus képzetében — alig-
hanem a klónozott emberi társadalom
rémképével társul. Célszerűen kiváló-
gatott és kellő mennyiségben elszaporí-
tott emberklónok menetelése egy kitű-
zött irány (futószalag, irodahelyiség,
termőföld) felé; sehol semmi zavaró vál-
tozatosság, a sorból bántóan kilógó in-
dividualista változat. A végletesen sar-
kított gondolattal Huxley, ha egyebet
nem, de azt elérte, hogy a klónozás
(torzképe) a baljóslatúság és sejtelmes-
ség fátylába bukolózva a nagyközön-
ség figyelmének középpontjába került.

Pedig az egyetlen szülőre alapozó
(uniparentális) szaporodásnak — mert
ez a klónkeletkezés lényege — jelentős
biológiai szerepe és elterjedtsége van
az élővilágban. A jelenség értelmét itt
is, mint általában a biológiában, a sza-
porodási módok evolúciójának vázlatos
áttekintése tárja elénk.

Ma a földi élet lényegi tulajdonságá-
nak érezzük a szervezetek önmegújító
önreprodukáló képességét, az *identikus*
replikációt. Identikus replikációra az
abiogén úton keletkezett ősféherjék kép-
telenek voltak — molekulaszervezeteik
bonyolultságának fokozódásával egyre
kisebb esélye volt két, minden részleté-
ben azonos molekula kialakulásának: a
mintaképződésnek, ami a szervezetek
fajonkénti elkülönülésének alapfelté-
tele. Nem ez a helyzet a nukleinsavak
esetében! A DNS — századunk ötvenes
éveitől tudjuk — kettős hélix fonalain
általános esetben a szülőmolekulával
komplementer leány-, helyesebben
utódmolekula keletkezik. Az egymásról
replikálódó nukleinsavláncok molekulá-
ris klónoknak tekinthetők.

A féherjeszerű anyagok rendszerte-
len molekulahalmazának komparti-
mentálódása — bizonyos „rendszertani”
egységek elkülönülésének kezdete —
akkor következik be, amikor az önket-
tőző nukleinsavak szigorú szerkezetű fe-
hérijemolekulák szintézisének meghatá-
rozóivá válnak. Ez a szoros kapcsolat
először bizonyára valamilyen, a mai ví-
rusokhoz vagy baktériumokhoz hasonló
szervezetekben valósulhatott meg. A fe-
hérijesztintézist ettől kezdve nukleinsav-
ba zárt genetikai program határozta
meg; a nukleinsav időnként megkettőz-
te önmagát, majd megkettőzte az „anya-
sejtet” — „apasejt” pedig nem létezett.
Az alacsonyabb rendű szervezetek (bak-

tériumok, algák) fejlődésének alapjánál
ilyen uniparentális szaporodás, klónozás
áll. És hogy ez az ősi forma mennyire
tökéletesen azonos önkettőzést jelentett,
mi sem bizonyítja jobban, mint hogy
az így szaporodó szervezetek évmilliói-
dok óta szinte változatlanok. Az ősi kló-
nozási mechanizmus pontossága emberi
ésszel szinte felfoghatatlan; nagyság-
rendjét naponta négyzetméterenként ke-
letkező sejtmilliók és napok százmil-
liárdjainak szorzata fejezi ki.

Ez a tökéletes azonossággal való ál-
landó újrateremtés azonban a fejlődés
zsákutcája: a klónozásos szaporodás, ha
állandósul, körpálya egy evolúciós vég-
állomáson. Továbbhaladás csak akkor
képzeltető el, ha mindig újabb és újabb
változatosság önmik a kiválogatás sok
hálóju, sok likú rostájába. Új változa-
toztóság létrejöttének legkézenfekvőbb
módja két, kis mértékben eltérő entitás
tulajdonságainak egyesítése, keverése és
újraelosztása. E keverőmechanizmus ki-
alakítására szolgál a szexualitás. A két-
szülős (biparentális) szaporodás a fejlő-
dés motorjává vált, s nem véletlen,
hogy a magasabb rendűnek minősíthető
növények és állatok között mindenütt
jelen van a nő és a hím: a negatív és
a pozitív pólus. A nemiség minden új
minőség kialakulásának előfeltétele.

De sem a természetnek, sem a termé-
szetre utalt embernek nem érdeke min-
dig a feltétlen változás-változtatás. A
sikeres formák változatlan megőrzésére,
elszaporítására a magasabb rendű for-
mák között is újra és újra felbukkan a
klónozás. A növényvilágban a jelenség
általános — tenyészedejyekben, kísér-
leti parcellákon magam is napról napra
alkalmazom. A tarackbúza (*Agropyron*)
tarackja, a fehér lóhere (*Trifolium re-
pens*) sztolója, minden töosztással, dug-
ványozással, szemzével, oltással szapo-
ritott utódszervezet — klón. A klóno-
zást évezredek óta alkalmazza az em-
beriség; ez volt a kultúrnövények ki-
alakításának első és nagy hatású mód-
szere.

A magvak elszórásán alapuló me-
zei művelés (*agricultura*) előtt feltehe-
tőleg a trópusi („paradicsomi”) körü-
lmények között alakulhatott ki klónozá-
son alapuló kertkultúra (*vegocultura*),
amely gumókat, sarjhajtásokat szapo-
ritott előbb ösztönösen, majd tudatosan.
Így alakult ki a *cukornádak*, így ter-
jedt a *táró*, a *batáta*, a *kasszava*, a *bur-
gonya*, akárcsak az egyik legesodálato-
sabb és ma is titokzatosnak tekintett,
teljesen mag nélküli gyümölcs, a nemes
banán.

A mai biológus számára közhely, hogy a növényi sejt megőrizte teljesértékűségét, és ha cellulózburkából kiszabadítjuk, megfelelő körülmények között képes regenerálni a teljes szervezetet. Egy növényi szervezet tehát úgy is felfogható, mint különböző fejlődési állapotban lévő, de lényegében teljes értékű sejtek metapopulációja. Ebből az alapgondolatból indultak ki századunk derekán azok a kutatási irányzatok, amelyek a klónozás hagyományos útjával szakítva új távlatok felé törnek: a szövettenyésztés, a sejttenyésztés és a protoplazmákutatás, valamint az ebből kiágazó szomatikus hibridizáció.

A klónozás egyik korszerű módszere, a szövettenyésztés ma rohamosan terjedő gyakorlat, 1981 végén Kolozsvárott tartották az első országos szövettenyésztési szimpoziumot, és csak ebben a városban is több szövettenyésztéssel klónozó laboratórium működik a mezőgazdasági főiskolán, a kertészeti és szőlészeti kutatóintézetben, az egyetem biológiai kutatóközpontjában stb. (Részletes tájékoztatás olvasható a kutatás romániai helyzetéről a szimpozion alkalmából kiadott, V. Preda, I. Puia, D. Cachița-Cosma és mások szerkesztette gyűjteményes kötetben: *Culturi de țesuturi, instrument de cercetare in biologie vegetală teoretică și practică*, Cluj-Napoca, 1981.) Románia különböző laboratóriumaiban ma krizantémok, szegfűk, gerberák, orchideák tízezreit klónozzák kémcsőben, táptalajon, apró, betegségmentes szövetdarabkákból, de folyik az eper, a murok, az egres, az alma, a szilva, sőt az árpa, a búza és a lóhere nemesítési alapanyagainak elszaporítása is. A fénycsővek, üvegedények és UV-lámpák világában gazdaságosabb, biztonságosabb a szaporítás, mint szabadföldben: néhány kémcsőállvány terjedelmes parcellákat helyettesíthet, kiküszöbölve a növényápolás minden költségét és kockázatát.

A szövettenyésztéses klónozás — azonos sejtpopulációk elszaporítása mesterséges, laboratóriumi környezetben — az állattani kutatásokban alakult ki, és állati szövetkultúrák nélkül ma pl. az orvosbiológiai kutatás számos területe el sem képzelhető. A tenyészedényekben világszerte azonos örökletes minőséget hordozó „örökéletű” sejtklónok szaporodnak, biztosítják az eredmények ellenőrizhetőségét, a kísérletek reprodukálhatóságát. A növényi szövettenyésztéktől eltérően viszont, ahol általános gyakorlati cél a sejtcsoportból reprodukálni az egész szervezetet, sem az állati, még kevésbé az emberi sejttenyésztésnek nem kimondott célja identikus szervezetek tömegének előállítására.

A klónozás új módszerei, melyeket lényegében azzal a céllal dolgoztak ki, hogy egy éppen optimálisnak tekintett állapotban megállítsák a változatosságot, napjainkban a szomatikus hibridizáció lehetőségének megteremtése révén új változatosság kialakításának soha nem remélt távlatait nyitják meg. Lehetővé vált a különböző rokon és távolibb rokon fajok tenyésztett sejtjeinek egyesítése (protoplaszt-fúzió) és esetenként a sejtek genetikai anyagának az összekeverése (szomatikus hibridizáció). A növényvilágban ilyen hibridsejtekből új növényeket — eddig soha nem látott szomatikus hibrideket — lehetett felnevelni. A szexuális szaporodást gátak se-rege bonyolítja, akadályozza az egymástól elkülönült szervezetek kereszteződését. A szomatikus hibridizáció megkerüli a szexualitás gátjait, és olyan evolúciós lehetőségeket nyit meg, amelyeket egyelőre nem is tekinthetünk át világosan.

Nem itt a helye sem a kishitű kételkedésnek, sem a féktelen fantáziálásnak. De a tudománytörténet arra tanít, hogy a legszokatlanabb elképzelésekből, legmerészebb álmokból született a mai valóság.

Szabó Attila

ORVOSTUDOMÁNY

Informatika és medicina I.

Az információ nemcsak technikai fogalom, hanem filozófia is. Időszerűsége, értéke, minősége többnyire egyenes arányban áll terjedési sebességével.

Századunk második felében az elektronika, az integrált áramkörök ugrásszerű fejlődése nyomán az információk tovább-

bitása és feldolgozása hatalmas mértékben felgyorsult, és a számítógépek nélkülözhetelenné váltak az emberi tevékenység csaknem minden területén. A MARK—1 elnevezésű, első generációbeli számítógéptől (USA, 1944) a szilíciumkristály szinte határtalan információátviteli kapacitásáig, az orvosi alkalmazásokat illetően pedig az úrhajós életfontos szervei funkciójának telemetrius

mérésétől a kórházi betegőrzők és intenzív terápiás egységek komputerizálásáig a fejlődés szinte felfoghatatlan! A modern medicina rá van tehát utalva az informatikára, de ebből az utóbbira nézve is sok előny származik: miközben megoldja az orvostudomány bonyolult kérdéseit, maga is mérföldes lépetekkel halad előre.

Az orvostudomány négy működési területe: 1. a betegellátás, 2. a tudományos kutatás, 3. az orvosképzés, szakorvosképzés, -továbbképzés és -vizsgáztatás, 4. az egészségügyi szervezés, gazdaság és statisztika. Ezek közül eleinte az 1. és 4. munkakör közeledett az informatikához, szinte ösztönösen, már mintegy 25 évvel ezelőtt. Vegyük azonban sorra őket — az első három itt az alábbiakban, a negyediket egy külön közleményben.

1. Az informatikát leghamarabb a betegellátás igényelte, pontosabban a gyógyító orvostudomány. A gyors és pontos adatfeldolgozás, a súlyos kórkepek folyamatos ellenőrzése itt létkérdés!

Az ún. központi őrző osztályokon vagy az intenzív terápiás kórtermekben az orvos—ápolónő—technikus munkaegységek éberben követik a páciens életfontosságú szervműködéseit: az EKG minőségét, a légzés típusát és gyakoriságát, az oxigénfogyasztást, a vér adatait, a máj- és vesefunkció állását, az infúziót és transfúziót, a légzőrőbét, a vérnyomást, a normális vagy kóros reflexeket stb. Korszerű őrzőkben a betegre és kezelésére vonatkozó adatokon kívül számítógép „figyeli” és szabályozza a környezetet bizonyos elemeit is: a szobahőmérsékletet, a levegő relatív nedvességét, az oxigénellátást, továbbá a tűzbiztonsági berendezések és elektromos áramforrások állapotát.

A széles skálájú adatahalmaz rendezése, tárolása és előhívása a memóriából (a néha másodperceken belül szükséges döntés céljából) hamarosan bebizonyította az önálló minikomputer vagy a holográfiás terminál nélkülözhetetlenségét. A legtöbb korszerű őrzőben ezenkívül zárt rendszerű tévéberendezés van, és az orvosok, nővérek zsebében ott látható a cigarettadoz nagyságú „csipegő” („bip”), amely tulajdonképpen egy- vagy kétirányú, parányi rádióadó (-vevő). Az első esetben az illető orvos, akinek kódja van, a „csipegő” jelére felveszi a legközelebbi telefont. A központ közli vele, ki és honnan kereste, esetleg kazettáról üzenetet ad át neki (például műtét után). A második esetben kétirányú beszélgetést is folytathat a hívóval.

Az őrzőkben a számítógép—orvos dia-lógus olyan színvonalra jutott, hogy kor-

szzerű monitorizálás nélkül már alig képzelhető el intenzív terápia. Az őrzők szoros összeköttetésben állnak a sürgősségi betegfelvételi részleggel, a mentő-állomással, sőt a kórház rádióközpontján keresztül a mentőautókkal és -repülőgépekkel, a szolgálatos tereporvosokkal és a nagyvárosok központi ágynyilvántartójával. Állandó a kapcsolat a szolgálatos kórházi mérnökkel is, aki egy külön számítógépes információs rendszeren át szemmel tartja az egész intézmény életfontos csomópontjait.

Itt említendő a röntgenszolgálat „informatikai” átalakulása. Már évtizedek óta tudjuk, hogy a röntgenképek milyen fontos szerepet játszanak az orvos munkájában a minőség, a gyorsaság, valamint a sugárvédelem szempontjából. Ami új e téren, az a zárt láncot alkotó ipari tévéberendezés, melynek segítségével valóságos orvosi távkonzilium hívható össze, akár több klinika között is. Az adatok tárolása és lehívása központi számítógép útján történik. A röntgenszolgálat az utóbbi időben lényegesen kibővült. A sugárterápiás részleg rádium- és kobaltbesugárzással gyógyítja a rosszindulatú daganatokat, s a hatalmas berendezések automatikus beállítását és munkafolyamatát ma már számítógép végzi és ellenőrzi.

A szcintigráf (a radioaktív jód vagy más elem különböző szervekben való felhalmozódását „letapogató” készülék) jelzéseit ugyancsak számítógép elemzi, s az eredményt másodpercek alatt egybeveti a memóriájában tárolt normáladatokkal.

A komputertomográf valósággal végigpásztazza a testet a fejtől a sarkáig. Kívánt távolságokra, amelyeket betáplált program szerint számítógép állít be, a test hossztengejére merőlegesen „képi metszeteket” készít, lehetővé téve a kóros folyamatok korai felismerését. A tévé színes képernyőjére olyan rejtett zugok is felkerülnek, hogy a helyes lokalizáció nem okoz nehézséget. Ugyanakkor a számítógép kódolja, csoportosítja, elraktározza az összes adatokat, s ezek bármikor (például műtét előtt, esetleg több konziliárus jelenlétében) tetssz szerint lehívhatók a memóriagyésgéből.

2. A tudományos kutatás és a bibliográfiái dokumentáció különösen a második világháború után folyamodott mind nagyobb mértékben az informatikához. Korszerű tudományos kutatás előzetes — de főleg folyamatos — szakirodalmi tájékozódás nélkül elképzelhető ugyan, de igen költséges, határfoka pedig alacsony. Tény, hogy az intuíció, a megfigyelés, a kísérlet és a rendszerezés — egyenrangú és nélkülözhetetlen alapele-

mei a kutatásnak. A huszadik század végén azonban, mikor csupán az orvostudományban is oly hatalmas az információáramlás, hogy egyetlen szakterületen sem vagyunk képesek követni a legfrissebb közleményeket, elszigetelten dolgozni lehetetlen. Itt jön segítségünkre az informatika. Világszerte korszerű orvosi és interdiszciplináris dokumentációs központok hálózata épült ki. Románia és a többi szocialista ország orvosi egyetemeitől kezdve, az újra megnyitott bukaresti orvosi dokumentációs központot át, a nyugat-európai (DIMDI) és észak-amerikai (MEDLARS) igen bonyolult információs rendszerekig jelentős fejlődés tanúi lehettünk.

Az orvosi informatikának ebben az ágában egy új szakember jelent meg: a szakirodalmi dokumentarista. Idegen nyelvekre fordító számítógép, mágneses kártya, mikrofilm, képmagnó, zárt tévélánc és hasonlók segítik munkájában, amelyek nélkül nehezen képzelhető el korszerű és főleg gyors információszolgáltatás. Elméletileg, mint említettem, magános kutatók is érhetnek el jelentős eredményeket. De nagyon ritkán! Legtöbbször arra jönnek rá, amit mások már rég közöltek.

A kutatás évtizedek óta nem szorítkozik csupán szűk szakterületekre. Az interdiszciplináris együttműködés ma már az orvostudományban is alapszabály. Az egykori középiskolai „humán szakosokból” kiképzett gyakorló és kutató orvosokat, bármennyire menekültek előle, utolérte a matematika, a biostatisztika, a biokémia, a biofizika, s perze az informatika is. Sem humánbiológiai, sem alkalmazott orvostudományi kutatásokban nem lehet egy lépést sem tenni más szakemberek segítségével, s a különféle területek szakértőinek „egymásra találását” és azt, hogy megértsék egymást, ugyancsak az informatika segíti elő.

3. Az orvosképzés világszerte, de különösen Közép-Európában, mindig konzervatív volt. Sokan azt tartják, hogy éppen „klasszikus” volta a minőség garanciája. Ugyanez volt érvényes a kezdetben szerény, de az utóbbi két évtizedben mindinkább szétágazó szakorvosképzésre is. A századelőn mind a német, mind a francia orvosi iskolában igen

jelentős szerepe volt a tanszék- vagy intézetvezető professzornak, igazgatónak. Hazánk orvostudományi egyetemei sem szűkölködtek európai hírnévnek örvendő, kimagasló tanáregyeniségekben, akiknek keze alól nemcsak kiváló általános és szakorvosok nőttek ki, hanem valóságos iskolákat is teremtettek!

A „klasszikus” vizsgákat nálam idősebb kollégáim kivétel nélkül nagyon igényesnek, rendkívül nehéznek minősítik. De hogy ne menjek a szomszédba, példaként megemlítem az én évfjáromat, amely 1951-ben végzett Marosvásárhelyen. Több mint ötszázan indultunk, s ebből csak 150-en kaptunk orvosi diplomát!

A mai orvosképzésben a professzor szerepe már nem olyan nagy; inkább az általa vezetett és összefogott munkaközösség jelentősége döntő. Ez igen fontos minőségi változás. A fiatal medikusok vagy szakorvosjelöltek spongyaként szívnek magukba mindent, amit az illető klinikán észlelnek: orvosi, technikai tudást, emberismeretet, de hozzáállást, magatartást is.

Azt a problémát, hogy miért kizárólag szakorvosok képezik ki az általános orvost, egyre égetőbben szükséges megvitatni. Mint ahogy az sem közömbös téma: mennyiben tartják szem előtt az orvosi egyetemek, hogy hol, milyen tárgyi, technikai és személyi feltételek között fog dolgozni az általuk képzett általános orvos? Vagy hogy mit jelent a hároméves kórházi „gyakorlat” a községi és üzemi orvos szempontjából — szakmai, családi, pszichológiai és szociális vonatkozásban?

A számítógép nálunk nem siet belépni sem az orvosképzésbe, sem a szakorvosképzésbe vagy a vizsgáztatásba. De ha kissé körülpillantunk a világban, ez az út számunkra is elkerülhetetlennek tűnik. (Akáreszak egy általános orvosi tanszék felállítása az egyetemeken, vagy az orvosi pszichológia és a szexológia tanítása.) A programozott oktatás és a tesztszemináriumok bevezetése után pedig a vizsgákon is szóhoz fog jutni a számítógép — éppen úgy, mint az élet annyi más területén. Ha lehetne, jó volna valahol az elején kezdeni, intelligencia- és pszichológiai teszttel egybekötve, lehetőleg a felvételi vizsgákon!

Farkas Imre János

Nincsen remény?

Hit- és rációértelmezés, Vörösmartytól napjainkig

Szász János új könyvének* talán legmeglepőbb írásában, az irodalomtörténeti erényeket felvillantó Vörösmarty-esszében olvassuk a következő versértelmezést: „Nincsen remény! — minden szakasz levezetése ebbe a következtetésbe torkoll. De hát miféle remény kék lángja loboghatna a költő szeme előtt abban a múlt század közepi történelmi helyzetben, amidőn meg kellett tapasztalnia, hogyan lett a szabadság—egyenlőség—testvériség jegyében induló forradalomból világhódító emberirtás, hogyan halt hamvába az 1830-as újabb forradalmak lángolása, hogyan hasították szeletekre pöffeszkedő nagyhatalmak a szomszéd Lengyelországot, miként fojtanak vérbe jogos nemzeti fölkeléseket, de még szerény reformtörekvéseket is, miként tizedelik meg hazájában az úgynevezett koleralázadás (1831) kiéhezett, a túl- adagolt bizmuttól halálra sorvasztott nincstelen jobbágyait, hogyan gátolják meg függetlenségétől megfosztott nemzetét a Habsburgok még attól is, hogy a közigazgatás minden szintjén anyanyelvét használja, mely körmönfontan játsszák ki a társadalmi lét jobbítására törekvő reformok bár legszelidebb változatait, hogyan nyomják el birodalmuk nemzeti kisebbségeit. Miféle reményre jogosíthat józan észt és igaz érzelmet az állapotok és helyzetek e sorscsapásszerű halmozódása? Hol van itt helye derűs horizontokat képzelő optimizmusnak? Vakhitnek, mely a bölcs előre- látás pózában tetszeleg, és a sorscsapások nyilvánvalóságát a visszájára fordítja? Valóban csak egyetlen következtetés marad: »Nincsen remény!«

Az *emberek* című híres Vörösmarty-vers „pesszimizmusáról“ számos irodalom- történetész írt már — Szász János az ő véleményükkel is szembenéz, vitázik —, ilyen kérérlhetetlen, történelmi-társadalmi-pszichológiai tényekre alapozott logikus okfejtéssel, főképpen pedig azonosulni tudó költői beleérzéssel azonban aligha elemezték a magyar irodalom e klasszikus remekét. Szász külön hangsúlyozandó érde- me, hogy az elemzett művet nem szakítja ki irodalomtörténeti összefüggéseiből, miközben különbséget tesz (a XX. századi filozófusra, Ernst Blochra hivatkozva) a remény tagadása és a nihilizmus között. Idézi *Az emberek* párversét, a kegyetlenül szatirizáló *Országházát* — és Babits 1919-es töprengését „a militarisztikus haza ellen“ szót emelő Vörösmartyról, „Am az *Országháza* — gondolja tovább a helyzetet a mai elemző, Szász János — nemcsak *valami ellen*, hanem *valamiért* is íródott. És nemcsak a »militarisztikus haza« ellen (amin Babits nyilván nemzeti független- ség és társadalmi igazságosság híján lévő hazát értett), hanem azok ellen a remé- nyek ellen is, amelyek annyi ideig arra készítették, hogy higgyen az abszolutizmus (rá gondolt Babits is, hanem e szót a fehérterror idején nem lehetett kimondani) megreformálhatóságában. Másként hogyan is vállalta volna 1847-ben, hogy az El- lenzéki Körben együtt lépjen föl Petőfivel, és ő az *Országházát*, Petőfi pedig *A nép nevében* szavalja el“

Nagy távolság választja el az *Egy vers megközelítését* a kötet többi esszéjétől, mind időben, mind térben. Hiszen időben Szász egészen napjainkig jön el az is- mertetett könyvek tárgya révén (gondoljunk például Fazekas János tanulmány- és cikkgyűjteményére), de visszafordul (az évforduló kapcsán) Bethlen Gábor koráig. Földrajzilag ugyancsak jelentős területet kalandoz be, amikor Sartre vagy Morus Tamás, Freud vagy Marcuse világát közelíti meg. A távolságok azonban Szász János számára könnyen legyőzhetők — ezt előző köteteiben már nemegyszer meggyőzően bizonyította —, s így nem ütközünk meg azon, hogy Bethlen Gáborban utazva Gramsci is eszébe jut, vagy hogy a Fazekas-könyv recenziójában Spinoza neve is feltűnik. Bár viszonylag sok apróbb-nagyobb, részben alkalmi írásból alakult ki Szász legújabb esszékötete, mégis az egységesség benyomását kelti — túl a jelzett

* Szász János: A hittől az eszméletig, Esszék. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1981.

asszociációkon. A szerzőt ugyanis — és ez az újságírói jelenlétén túlmutató író-ságának, önálló gondolkodói alkatának igazolása — többnyire ugyanazok a kérdések izgatják, bármiről szóljon is: a remény, a hit, a ráció, a meggyőződés — az emberiség jelene és jövője.

Az utóbbi évek (vagy talán már évtizedek?) Szász Jánosa szépirodalmi műfajokban, mindenekelőtt esszéregényben, ezeket a fogalmakat járja körül, most azonban magukra a fogalmakra és jelentkezésük formáira kérdez rá, abban a meggyőződésben, hogy „a mindennapok kérdéseit, korunk kérdésségeit az elméletet s így a filozófiát megkerülve nem lehet megragadni”. Tulajdonképpen ugyanazt teszi, mint nyugtalanságát, állandó keresését közvetlenül dokumentáló szellemi útirajzaiban; az 1981-ben kötetbe gyűjtött, elméleti jellegű írások ugyanabból a felfedező szenvedélyből születtek, de talán még inkább irigységet váltanak ki az olvasóból (belőlem mindenesetre) az információk és a teoretikus konstrukciók befogadásának ilyen képességével megáldott író iránt.

Ezzel valójában azt is bevallottam, hogy nem érzem magam hivatottnak véleményemről mondani Szász János filozófiai tárgyú esszéiről. Ha mégis írok kötetéről, arra csak egy mentségem lehet: *A hittől az eszméletig* középpontjában (a problémák súlya és időszerűsége tekintetében legalábbis) egy korszak és egy magatartás természetrajza, illetve revíziója, önrevíziója áll; ez a korszak pedig azonos az én ifjúságommal — jöhet életkorban egy évtized választ el minket egymástól. Am ahogy egy-egy történelmi időszakot nem választ el éles cezúra, úgy közelednek egymáshoz korban (és szemléletben?) két nemzedék tagjai. Kérdéseink tehát lényegében közősek, ha válaszaink nem is mindig azonosak. Az új Szász János-könyv legfontosabb esszéiben (*A hittől az eszméletig*, *Annál jobb a tényekre nézvést, Valóban a homály ellen*) jelentkező revízió és önrevízió ugyanakkor tárgyában is megkerülhetetlen annak számára, aki megpróbál szembenézni irodalmunk elmúlt évtizedeivel, és választ keres szellemi meg pályatorzulásokra, váratlan megújulásokra, kiteljesedésekre. Persze, aki — mint Szász János — oly közelről láthatta, élhette meg és már írónk-újságíróként, szerkesztőként gyakorolhatta azokat az éveket (az ötvenesekre gondolok elsősorban), kritikáját is szükségszerűen másképp fogalmazza, mint az akkor még meg sem születettek (akik csak az eredménnyel, azaz követelménnyel találkoznak, az az egykori körülményeket könnyedebben kezelhetik). De még köztünk is van nézetkülönbség — és úgy vélem, nem világnézeti alapon —, például az irodalmi konkrétumok szemlélésében, megítélésében (én nem sorolnám már az „érvényes művek” közé a *Szél fúvatlan nem indult*, és költőink akkori, nem kis részben dogmatikus politikai líráját sem merném globálisan felmenteni). Szász esszéinek azonban szerencsére nem e helyi érdekű vita áll a középpontjában, hanem az egyetemesebb érvényű kérdés: hogyan magyarázható a sematizmus eluralkodása, a belenyugvás vagy éppen a lelkes támogatás, mi a történelmi, lélektani magyarázata a dogmatizmusnak? Nyilván nem Szász János az első kérdező, nálunk viszont az első közté tartozik azok sorában, akik nem elégednek meg a felszíni válasszal, s akik nem keresik a könnyed felmentést, „Eszmék és művek önértékén és hatásértékén mit sem változtat az — szögezi le Szász —, hogy hirdetőik és alkotóik meggyőződésből eszméltek és alkottak úgy, ahogy tettek, vagy kénytelenségből. A meggyőződés erkölcsi hitelével szavatolt hamis tudat objektív értéke attól még nem változik, hogy mindig is akadnak olyanok, akik a hamis tudattartalmakat törleszkedő alkalmazkodásból, erkölcsi-emberi gyávaságból és karrierizmusból forgalmazzák. Főként amiért a tényleges helyzetben az énelges tudathelyzet meggyőződéses állapotába mindinkább beszűmkedtek és hangsúlyozódtak a kénytelenség, s így ez utóbbiak ürügyén a meggyőződéstelen törtétek szava egykönnyen elkeveredhetett a többiekével. De a kénytelenségeket jórészt önként vállalta a szubjektive őszinte és meggyőződéses tudat, mivel a hidegháború, a lehetséges új világégés immanenciájának részben ténylegesen, részben ideglázasan fölnagyított körülményei között a pártfegyelem óhatatlanul a katonai fegyelem formáit öltötte, és az alternatívákat a vagy-vagy végletességével sarkította.”

A társadalmi mechanizmus és az egyén (ön)manipulálása foglalkoztatja Szász Jánost, ezért hangsúlyozza ismétlenül a hitszerűség és a tények súlyos következményekkel járó ellentmondását (bizonyos elfogadhatatlan helyzetek elfogadása, a koncepciók perek, tömeges áttelepítések, a törvénysértések sorozata). A hitszerűség fogalmát alighanem az újabb kori irodalomtörténetben is alkalmazni kell majd egyes pályaalakulásokra, az áldozatok némelyikének magatartására: „a vakhit öntévesztő hevületében, a kihagyó eszmélet légüres terében képesek voltak afféle bűnökben elmarasztalni magukat, amelyeket sohasem követtek el. Az alvó értelem rémálomában saját gazdáját szülte újjá szörnnyetegként.” Mindennél fontosabb a hallgatás bűnének korszerű újrafogalmazása, meghatározásértékű jellemzése (erkölcsi értékét növeli, hogy Szász János önmagára vonatkoztatja az utókor ítéletét): „Lényegtelen számom-

ra, hogy közvetlen vagy tágabb létkörömben az önkényes törvénytíprásnak mekkora volt a nagyságrendje (minthogy mindenképpen egy egésznek szerves része volt), lényeges viszont a megtörténtek tényszerűségével kialakult viszonyom és abból következő viselkedésem." Szász tehát a mechanizmus vizsgálata során nem igyekszik kivonni, felmenteni magát — akkor sem, amikor a választott kompromisszumot elemzi. Tudja, hogy az egyéni felelősség etikumán ez nem változtat, mégis — meggyőződés szerint jogosan — továbbszövi a gondolatot: „A kérdés csak az, hogy a magánszférán belül milyen mértékben sikerült megőriznem megalkuvásom tartalmaiban a főnnállóval szembeni elvi álláspontot, és a társadalmi szférában mennyire sikerült kihasználnom az adottságok szorításának váltakozó játékkerében a bírálat lehetőségeit mint a főnnálló meghaladásának egyik föltételét, hozzájárulnom egy olyan, akár belterjes szellemi légkör főnnmaradásához, mely mindenképpen ellenére serkentőleg hasson az alkotói érzékenységre és valamelyes védettséget is jelentsen számára.”

Ezzel az idézettel, illetve gondolatmenettel közelebb kerültünk Szász János helyének kijelöléséhez is közelmúltunk irodalmában, egyúttal pedig elérkeztünk a jelenbe. Mert azt már a kortársi irodalom krónikájához, kritikájához sorolhatjuk, amit például a „szövegíró nemzedékről” vagy a sokat emlegetett, vihart kavart Pánek—Sütő-vita kapcsán mond. Szász János, mint újabban annyiszor, ebben a vitában is a kizárólagosságok ellen foglalt állást, és szerencsés átdobással pontos megfogalmazáshoz jutott sajátosság és egyetemesség dialektikájának meghatározásában: „az egyetemesség méltósága előtt minden sajátosság egyenértékű.” Nem kevésbé pontos és fontos, amit Fazekas János könyvének ismertetésében — a „politikai nemzet” fogalmát „szerencsétlen utópiá”-nak nevező Vasile Goldişra hivatkozva — a nemzeti értékek megbecsüléséről, mások lebecsüléséről, az elvakult patriotizmusról, elnemetietlenítéséről, egyszerűen a nemzeti kérdéssel ír: „Az asszimilációs politikai gyakorlat, mint szerzőnk bő példatára is bizonyítja, nem a nemzeti kérdés megoldásához, hanem elbonyolításához, elmérgesítéséhez, a sértett önértékből származó vak indulatok kiviharzásához vezet. A nemzeti kérdés megoldása következésképpen a nemzeti egyenjogúság totalitásának kérdése.”

Szász János mint felelősségét átérvő, egyre kritikusabb és önkritikusabb alkotó minden vonatkozásban foglalkozik tehát a totalitás gondolatával. Jól látja, hogy ez „az emberszabású cselekvés előfeltétele”.

Kántor Lajos

A bánya- és kohóipar múltjáról

Sokáig úgy tűnt, hogy történetírásunk az ipar- és bányatörténet tekintetében s ezekhez kapcsolatan a munkásmozgalmak területén is (a história többi ágazatától eltérően) jelentős előmunkákat tudhat magáénak, s már rég abban a helyzetben van, hogy összefüggő képet tud róluk nyújtani.

Vajda Lajos *Erdélyi bányák, kohók, emberek, századok* címmel megjelent könyve után azonban — mely az erdélyi bányászat és kohászat jól körülhatárolt korszakának (újkorának) és a vele összefüggő társadalomtörténeti kérdéseknek az összefoglalására vállalkozott — nem szorul különösebb bizonyításra, hogy bizony ezen a téren még mindig sok az érdemben tisztázásra váró feladat, s egy-egy szintézisre való törekvés — mint azt Vajda könyve is igazolja — évtizedekre menő céltudatos munkát igényel. Tegyük hozzá: még akkor is, ha azt intézményes keretek között s érzelmi kötődéssel végzik, miként Vajda Lajos.

A gazdasági élet kevésbé alapvető aspektusait figyelők is felismerték, hogy a hazai s ezen belül az erdélyi tőkés ipari fejlődés megindulásában, az itteni proletariátus első osztagainak megjelenésében a bánya- és kohóipar döntő szerepet játszott. A nagyobb történeti összefoglalók is így tárgyalják, de Vajda Lajos volt az első történész, aki ezt a tértel adatolva, a történelmi források egész garmadáját vizsgálva be is bizonyította. Nyilván a kérdés fontosságából és a gazdaságtörténetírás helyzetéből adódóan Vajda külön fejezetet szánt annak kimutatására, hogy Erdélyben a tőkefelhalmozás egyik legfontosabb forrását a bányáipar és ez ehhez kapcsolódó termelési ágak körében kell keresnünk, hogy ezek váltak az első kapitalista jellegű vállalkozások színterévé. Társadalmi vonatkozásban pedig itt került sor az ipari bérmunkásság első tömeges megjelenésére. Erdélyben a kapitalista ipar korszakának kezdetét — mindenekelőtt

a gazdaság e termelési ágaiban — a XVIII. század második felétől számíthatjuk.

Vajda a fejlődést befolyásoló főbb tényezők között az uralkodó feudális termelési viszonyokat említi, emlékeztünkbe idézi azonban, hogy a tőkés irányba is fordult gazdasági fejlődés szimultán módon több irányból jövő erőteljes ösztönzést kapott. A bánya- és kohóipar például éppen a Habsburg abszolutizmus céltudatosan hozott gazdaságpolitikai intézkedései révén. A Habsburgoknak ugyanis érdekükben állott felkarolni a viszonylag kis tőkeáfordítással gyors jövedelmet hajtó bányászatot és kohászatot. A termelt bánya- és kohóipari termékek jó részét aztán az örökös tartományok gyáripára használta fel. A fentiek bizonyítására idézett adatok, dokumentumok a bécsi adminisztráció által Erdélyben is követett gazdaságpolitika: a merkantilizmus ellentmondásosságára is fényt derítenek. Ez ugyanis úgy törekedett a Habsburg birodalom gazdasági egységének megteremtésére, hogy e tartományának (s másoknak is) alárendelt gazdasági szerepet juttatott. A gazdaságpolitikai elvekké emelt kameralista tanok ugyan a gazdasági élet fő mozgatóját a pénz forgásában jelölték meg, de az Erdélyben előállított bányászati és kohászati hasznat, amely a kincstár összes erdélyi pénzforrásai közül a legnagyobbak közé tartozott, e gazdaságpolitikai elvek gyakorlati végrehajtója, a Bécs-központú vezetés erősen megcsapolta, s ezzel akadályozta az erdélyi tőkefelhalmozást, az ipari felemelkedést.

Ónálló szempontok szerint térképezi fel Vajda az említett gazdasági intézkedések, de sok esetben éppen a magánkezdeményezés nyomán új életre kelt erdélyi és bánági bányászati és kohászati központokat, hogy aztán két különálló részben végigkísérje fejlődésüket nagyipari jellegűvé válásuk időszakában (1848—1867), majd a kapitalista nagyipari fejlődés meggyorsulásának 1867 és 1918 közé eső korszakában is. Közben e munka elvégzése során Vajda olyan „háttérismeretekkel” lát el minket, a bányászati és kohászati termelés, technika s a cseperedő tudomány területéről, amelyek birtokában viszonylag könnyen megérthetjük az Erdélyben annyira sajátos munka- és bérvizonyokat, a bányavárosok és bányatelepek társadalmának alakító tényezőit, természetesen minde nélkülözött a bányákban és a kohók mellett dolgozók nehéz helyzetét és a megjavításáért folytatott küzdelmüket.

Az 1848—1849-es forradalmat és szabadságharcot Vajda a történelem olyan epizódjának tartja — s ez könyvének

szerkezeti felépítéséből is kiténik —, amely hűen tükrözi az előző korszak gazdasági-társadalmi változásait, s amely egyúttal az elkövetkezendő idők fejlődési irányát is kiveti. E „nehéziparnak” a forradalom idején kibontakozó haditermelését és az erdélyi bányavidékek munkásságának forradalmi szereplését Vajda mintaszerűen elemzi; nemcsak új adatokkal bővíti az 1848-as események elédig nem sokat kutatott vetületeit, hanem teljesen új szempontokat állít a további kutatások számára ebben a vonatkozásban. Felsorolja tanúságtételeit annak, hogy az erdélyi bánya- és kohóipari munkásság nemzeti különbség nélkül az 1848—1849-es forradalom mellé állt, s ha nem is elhatározó tényezőként, de mindenféleképpen része volt annak demokratikus irányba való elmélyítésében, tömegbázisának szélesítésében.

A nagyipari jelleg, a tőke koncentrációjának megjelenése, majd gyors előretörése jellemzi a forradalom leveretését követő korszak bánya- és kohóiparát. Társadalmi síkon pedig ettől kezdve beszélhetünk a termelés ezen ágaiban az állandó munkástömegek kialakulásáról, gócpontokba tömörüléséről, ami fokozatos öntudatosodásukat eredményezte, s végül a szocialista munkásmozgalom kibontakozását is elhozta.

Vajda Erdély viszonylatában is kimutatja, amit mások a tőkés világ fejlődésének általános bemutatásakor tettek, hogy e kor legjellegzetesebb terméke a szén és a vas, a vasút pedig, a fejlődés akkori legfőbb mozgatója, egyesítette a kettőt. S mivel a statisztikai adatok és általában a számsorok a legkézzelfoghatóbb bizonyítékok, Vajda valóban jól eligazító számadatokat közöl 1918-ig terjedőleg; nemcsak a vas- és széntermelés, hanem a többi bányászati és kohászati ág alakulásáról is, társadalmi vonatkozásban pedig a munkásság létszámának növekedését, üzemi és területi koncentrációját mutatja ki.

A XIX. század hetvenes éveiben felépő gazdasági válságról eddig tett általános megállapítások után Vajda végre bemutatja e válság konkrét megnyilvánulásait is az ipari termelés és jelentős ágaiban. Fontos megállapítása: noha a válság elhúzódott, a tőkés fejlődés növekedésének csak időleges megszakadását jelentette; a későbbiekben olyan tényezők léptek fel, amelyek e területen előmozdították a gazdasági növekedést.

Vajda követett kutatási módszerének sokoldalúságát mutatja, hogy figyelemmel kíséri a politikai, intézményes vagy jogi változások szerepét (dualizmus, iparpártoló törvények, vállalati fűzők vagy éppen háborúk) a bányászat elősegítésében vagy hátráltatásában. Egy percre

sem feledkeznek meg arról — s ez mai történelmi helyzetünkben igen nagy jelentőségű —, hogy elemezze a munkás- és szocialista mozgalom fő osztagainak harcát és tevékenységét.

Gondolatokat ismételnék, ha megpróbálnám kijelölni Vajda Lajos könyvének pontos helyét történetírásunkban, hiszen azt lényegében megtette Kovács József

professzor e korszakra vonatkozó historiográfiánk számos alapvető kérdését érintő előszavában. Annyit azonban szükségesnek tartok hangsúlyozni, hogy a Politikai Könyvkiadó Vajda könyvének kiadásával jó precedenst teremtett: újra bebizonyította, hogy gazdaság- és társadalomtörténeti munkákkal is méltóan lehet szolgálni nemzetiségi kultúránkat.

Csucsuj István

Mi kezdi ki a rációt?

Nem tudni, mi a veszedelmesebb: ha fenntartás nélkül azonosulunk, vagy ha szkeptikusan eljárunk valamivel; de minden esetben nehéz ószintén beszélni — főleg ha közvetlenül minket érintő dolgokról van szó. Úgy érezzük, kötelességünk megmagyarázni, most azonnal, és úgy, hogy az örökkévalóság számára is csak a magyarázat maradjon. De mit lehet tenni az olyan könyvvel, amely egyszerre tartalmazza egy aktuális helyzet metszetét és annak teljességre törekvő magyarázatait is — annál is inkább, mert a magyarázatok itt látszólag nem a helyzetet magyarázzák (mert azt — láthatólag — főlegesen magyarázni, hisz az a legszűkebben vett *nominalista* értelemben: önnön magyarázata), de igenis jelzik a teljes magyarázat elvének a csődjét; és ez legalábbis fájdalmas, mert így a helyzetet csak elutasítani vagy — szinte látatlanban — átalakítani lehet, de elfogadni nem.

A teljes magyarázat elve — és igénye — önmagában véve nem intellektuális, hanem közvetlenül gyakorlati szükségletekből sarjad, s valami konok és következetes változtatási szándék húzódik meg mögötte, mely nem ragadható meg teljes mértékben sem az esztétikum, sem a társadalmiság kategóriájával. A magyarázat első állomása ugyanis a megnevezés, de a megnevezéssel csak a saját tudatunkat meghatározó teleológiát vizsgáljuk át a jelenségre. Így minden, amit tehetünk — azáltal, hogy ami értelmét meghatározhatná, az meghatározatlan, sőt meghatározhatatlan —, a véleményalkotás, egy olyan vélemény alkotása, mely csak a mindennapi tudat valamely elemében, egy gesztusban, egy szertartás, (eckhardti értelemben vett) *jelenlét* keretei közt értelmezhető. Szó se lehet arról, hogy a megnevezés teleológiája különbözzön a szertartás teleológiájától.

Nem szabad azonban elnéznünk a tények felett — a szellemi munka jelen-

legi objektivációs formáira ugyanis az jellemző, hogy minél jobban hatalmába kerülnek a mindennapi tudat eszkatologikus elvárásainak, annál inkább igyekeznek kiküszöbölni magukból a mindennapi tudat világméretű minden elemét, és behelyettesíteni azt az önmagáért való tudomány (művészet, filozófia stb.) evidenciáival. Ha számolunk ezzel, akkor kiderül, hogy a magyarázat leg-tündöklőbb apparátusa és a legkritikaibb kritikai alapállás sem segít, nincs funkcionalitása, hisz nem lehet az az objektivációs forma, amire törekszünk, és a mindennapi tudat eleme is. És ez az elmentmondás csak úgy lehetne feloldható, ha általánosan elvesztené az érvényességét az értékeknek az a rendszere, mely lehetővé teszi, hogy használható vagy használandó ismeretnek, evidenciának tekintsük azt, ami az emberi képességek egy (bármely) leszűkített csoportjának a felhasználásával, az emberi képességek leszűkítésével jön létre.

És körülbelül innen kellene kezdődnie Ágoston Vilmos regénye, a *Lassú vírus** kritikájának; Ágoston ugyanis egy nem mindennapi kísérletet visz végig, egy olyan kísérletet, mely minden, csak nem romantikus (amint ezt Egyed Péter állítja: *Kiket támad meg a lassú vírus? — A káros bábokat*. Utunk, 1982. 7.). Ágoston ugyanis nem az intellektuális regény megteremtésén fáradozik, hanem épp e regényforma feladásán, hisz célja az, hogy egy egész ember esélyeit vázolja föl, s így egy eléggé műfajtan műfajt dolgoz ki, amely legalább annyira énrégény vagy dokumentum, mint esszé. De e keretekben nincs önelvű fikció vagy önelvű magyarázat; mert a regény valaminek az *átirata*, tehát valami más is, funkciója nem csak esztétikai és nem csak heurisztikus. Szépirodalom, de csak

* Ágoston Vilmos: *Lassú vírus*. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1981.

azért, hogy dokumentum lehessen, mert más formában nem jutna nyilvánosság-hoz, nem lenne megfigyelhető az-a-mi. De Agoston nagyon jól tudja, hogy így sem az — a mindennapi tudat ugyanis képtelen saját dokumentumaira reflektálni, nincs érzékenysége saját, belső problémái iránt, és az irodalom is elvesztette azt a képességet, hogy a problémákat közvetlenül integrálja; — s itt csak az állandó kérdés segít, mert (egyáltalán!) „mi az, hogy a mondani-való nem változik, ha átíratok?”

Rangi (Ranghy?) Tangora, a Dokumentumok hőse, mint a regény megformálásának a módja is, a kommunikáció problémáját veti fel. Félelme nem valamely — misztikusan értelmezett — szeparatizmusból, de nem is a társadalmi beilleszkedés, a „mimikri” bugyutasága miatt létrejött heveny immúnreakcióból táplálkozik; egyszerűen megérzi azt, hogy a formális elemekre épülő, tárgyiasított kommunikációs viszonyok groteszk és irracionális valóságot eredményeznek. A konfliktus ez, és a szerepvállalás anomáliái, amelyeket kritikájában Egyed Péter oly feltűnő következetességgel nevez meg a bajok forrásaként, már mind csak ennek a tényállásnak a következményei, hisz Tangora nem közölhet semmit, nem magyarázhat meg semmit, mert magyarázatai csak közvetve, újabb és újabb magyarázatok özönén keresztül vonatkozathatók közvetlenül emberi minőségekre. És Tangorának innen adódik a felismerése: mindezen normák és formák, e felépítmenyi elemek mind nem *természetesek*, szükségtelenek. De Tangora nem teóriával válaszol a fenyegetésre (ami ezek után nagyon is érthető). Nagyon is gyakorlati eszközökhöz nyúl, mert egyszerűen élni akar, és kész. De a konfliktus nem a szubjektum terméke, és ezért nem is szorítható vissza oda, nem lokalizálható, nyilvánosságot, megoldást, konfrontációt követel. Így adódik aztán, hogy a saját létükben veszélyeztetett felépítmenyi rendszerek is agresszív válnak, a kommunikáció mindenáron való ellenőrzésére, illetve megszüntetésére törve, hisz az egyén szubjektumába szorított konfliktus egyszerű, adminisztratív eszközökkel is elrejtethető, s patológikus elváltozássá vagy felelőtlen-séggé stilizálható. Így érik meg a felismerés Tangorában, hogy a saját és a felépítmenyi tevékenység ésszerűsége egymásnak ellentmondó, különböző valami, s ezáltal saját veszélyeztetett helyzetét is tudatosul, mert „teremté az Úr az Erő-

szakot, s mondí neki: — Büntesd meg a világot. Es kérdé az Erőszak: M ért? Hallgat az Ur egy darabig, s válaszolá: Csak.” Tangora így defenzívába kerül, az óriási műteknőc páncélja alá, műteknőc barátjával egyetemben, s aztán nem is nagyon engedik előbújni onnan, hisz *elmondta* felismerését — igaz, csak egy embernek, a hőzöngős Jeremiásnak, de épp ez a tény a veszedelem, mert volt bátorsága elmondani ezt, amikor nem értik, amikor „A Magasságnak száájából nem jön ki a gonosz és a jó”. Jeremiás egyetlen emberként is potenciáli: tömeg, mert igaz ugyan, hogy akinek semmilyen képessége nincs a kitörésre, „középszerűnek, utszélinek, tehetségte-lennek fogja magát érezni, de tömegnek nem”, ámde a szolidaritás képessége nem egyenhez kötött, a tömegek kitörése pedig csak saját identitástudatuktól függ, hisz a tömeg, a nép épp akkor lesz az, ami, amikor az alkotó egyedek elvesztik formális kötöttségeiket saját rétegükkel, szituációjukkal szemben, és létrejön a minden rétegből származó individuumoknak az a forradalmi konglomerátuma, amit Marcuse népnak nevez.

Egy elidegenedett felépítmenyi logikája szerint a ritenest el kell szigetelni, meg kell akadályozni abban, hogy kommunikációs tevékenységével elindítsa a lavinát. Nem vallomásra, nem valódi identitásának a bevallására akarják ugyanis készíteni, hanem épp ellenkezőleg, meg akarják szüntetni azokat a kommunikációs csatornákat, amelyeken keresztül a saját identitástudatát megfogalmazhatná, igyekeznek őt megfosztani mindattól a közegetől (emlékek, hagyomány), amiben megtalálhatná magát. Sikerül is leszoktatni őt egy sor formális cselekvésről: az írásról, a barátokkal folytatott beszélgetésekről, saját tevékenységének mindenféle magyarázatáról, de nem tudják elhíttetni vele saját töredékvoltát, perifériakusságát, nem tudják kivenni belőle természetes és autentikus érték-voltának tudatát. Minél jobban elszigetelik, annál inkább önmagára és a valóságára talál, és eljut végül a — bár pillanatnyi, de — totális *átéréshez*. S végül is itt válik csodálatossá Agoston könyve, mert megértjük, anélkül hogy túl sokat magyaroznánk; olyan könyv tehát, amit akár fejben is érdemes kilopni a könyvtárakból, és mindenképpen érdemes lefejni róla azt a burkot, amelybe azok igyekeznek bugyolálni, akik szerint a realitás ől és a nyelvről csak ezek felett és ezek ellen lehet beszélni.

Bíró Ferenc

ROHONYI VILMOS: FOGASKERÉKHAJTÁSOK

Rohonyi Vilmos professzor neve Románián kívül jól ismert Magyarországon is, akárcsak a nemzetközi műszaki közéletben. Tudományos konferenciákon tartott előadásai, szaklapokban közölt cikkei kapcsán és a *Csigahajtások* című nagy sikerű könyv társszerzőjeként nevével sokszor találkoztak Magyarországon. Így érthető, hogy *Fogaskerékhajtások* című könyvét nagy érdeklődés előzte meg, s piacra kerülése után néhány hónappal az összes példány elfogyott, egy éve pedig raktári példány sincs belőle. Kevés műszaki könyvnek van ilyen áttütő sikere; a konstruktorok és technológusok könyvespolcán éppúgy megtalálható, mint egyetemi hallgatóinknál.

A könyv a fogaskerékhajtások tervezésének és gyártásának gyakorlatát, a legfontosabb mérnöki és technológusi tudnivalókat foglalja össze — világos, könnyen érthető előadásmódban, szemléletes ábrák kíséretében. Bár az elméleti alapok mélyebb kifejtését mellőzi (erre ilyen terjedelemben nincs lehetőség, de nem is feltétlenül szükséges), a munka magas színvonalú és korszerű. Átfogja a fogaskerékhajtások teljes témakörét: a fogaskerék- és csigahajtások geometriai számítását, szilárdsági méretezését, a fogazott elemek megmunkálását és mérését, valamint a fogazószerszám tervezését, élezését és ellenőrzését. Csak az igen nagy áttekinthetőséggel rendelkező szerző tudja a lényegest és a lényegtelenly oly biztonsággal szétválasztani, ahogyan ezt Rohonyi Vilmos teszi.

Nehéz kiemelni egy-egy értékes részletet, mégis külön meg kell említeni a fogazati határok szemléltető bemutatását, a teherbírási méretezés szerencsés válogatását stb. Igen sok jól használható adatot és számítási eljárást találunk az ívelt fogazású kúpkerékek tervezésének és gyártásának témakörében. A *fogaskerékek mérése* című fejezetben pedig a szerző bemutatja a legkorszerűbb mérőeszközöket és mérési eljárásokat.

Jelezni kell azt is, hogy a 628 oldalas, egységes felfogásban írt könyvből 78 oldalnyi kiegészítés, illetve átdolgozás dr. Bercsey Tibor munkája; ezt elsősorban az eltérő magyar fogaskerékszabvány, illetve a Magyarországon elterjedt másfajta fogazógépek indokolták. — A budapesti Műszaki Könyvkiadó már több alkalommal tett jó szolgálatot azzal, hogy romániai szerzők könyvét megjelentette. Ez a szép kiállítású könyv is az intézmény gondos munkáját dicséri, és a magyar nyelvű műszaki irodalom hasznos, értékes része. (*Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1980.*)

M. J.

DÉNES ZSÓFIA: ÚGY, AHOGY VOLT ÉS ...

A 97 éves Dénes Zsófia könyve hatvan portrét közöl számottevő író, művész kortársairól. A remekbe sikerült arcképek között ott találjuk a szerző önarcképét is. Kilencvenöt éves korában jegyezte fel: „Csaknem hetven éve kényszerem, hogy írjak. Nem úgy értem: kenyérért. Az másképp is akad huszonöt éves nőnek. De megnyugvásért. Lecsillapodásért. Túlélésért... A szomjúság még tart, még nem jött el az éjjel. Még frok. De az alkonyat már sűrű. Egyre-egyre sűrűbb.”

A vaskos kötet kulcsszava: Ady, noha ebben a művében a költőről nem ad külön képet. Három könyvet írt róla, s személyisége felszikkrik itt is az ábrázolások sűrűjéből, mert „jelenvaló volt mindvégig és mindenütt, ahol az új sarjadt, ahogy jelenvaló ma is” — írja. Vészi Margit érzékletes arcképvázlatában érthetően a központi helyre kerül a *Margita élni akar* versciklus érzékeny értelmezése, s ezen túl is megragadó ennek a varázslatos asszonynak a pályáiva. Személyes élményét meséli el arról, hogy az ifjú Lukács György milyen lelkesen és értőn ismerte fel Ady költői zsenijét, s hogyan szállott szembe szűk családi körében, majd később a társadalmi nyilvánosság előtt az értetlenséggel és elutasítással. Ignótus szavait idézi a költő halálakor: „Ady Endre óriás. [...] Mindent tudott, amit akart. [...] Lefordíthatatlan és utánozhatatlan. [...] Halhatatlan.” A Bartókra emlékezésében ép-

pen úgy felcsendül a költőhöz fűződő viszonya, aminthogy a Molnár Ferenc-portré háttérében is felismerhetők Ady arcának körvonalai. Feljegyzi Móricz Zsigmond és Ady mindhalálig tartó barátságának emberi mozzanatait — saját emlékeivel és Móricz Zsigmond vallomásainak felidézésével...

Dénes Zsófia élmény-könyvében nem retusálja a fotográfiákat. Szoros szálak fűzték a „legendás“ Fedák Sárihoz; jellemképe kegyetlenül tárgyilagos, nem megbocsátó, de az egykori szeretet és csodálat átszűrődik a zord, megsemmisítő ítéleten is. Olvashatunk Erdős Renée és Bródy Sándor egzaltált szerelmi párharcáról; szemléletesen tudósít Ferenczi Sándorról, akit a mélylélektan nemzetközileg elismert tudósai — közöttük Sigmund Freud is — kivételes elismerésben részesítettek.

Személyes emlékek fűzik Dénes Zsófiát Kassák Lajoshoz, Rippl-Rónai Józsefhez, Krúdy Gyulához, Juhász Gyulához, Bernáth Aurélhoz, József Attilához. Élményvilágához tartozik Kós Károly, Kelemen Lajos, Tabéry Géza, Sütő András, Tamási Gáspár személyisége... „Ami e találkozások élményeiből bennem a mai napig megmaradt — vallja —, igyekszem átadni a fiatalabbaknak, mert már szinte alig akad az ábrázoltak között, akikkel ők még találkozhatnak. [...] Valami vissza nem térőt jelentenek, s mint korom tanúja, és magam is egyszeri jelenség, még tükrözhettem. És éppen ez, hogy mindebből semmi sem tér vissza, tette érdemessé, hogy néhány kései évemet ennek a munkámnak szenteljem. [...] Akikről írok, nem egyetlen korszak szülöttei. Hiszen az én életem nemcsak egy emberöltőt ölel fel, de voltaképpen hármát. [...]“

Önjellemzésében írja: „Az ember mindent elhagy maga mögött. A legelső csókot a szomszédkert dzsungeljében, a nászutat az itáliai városokban, az első szeretőt a normandiai tengerparton, sok boldog hajnalt és még több mámoros estét, nagyszerű embereket, akikért érdemes volt világra jönni, s akik mind elmentek. A sors kegyelméből az az egy maradt meg, aki létfeltétel, mert ő a kenyér s a levegő. De az öregség itt van, jelen van, nem mozdul, inkább csak sűrűsödik minden letelt nappal.“

Számára az írás — felébredés a lidércnyomásból. Belső könyörgésében azt kíváná, hogy írása egyszerű legyen, ne cifrázza modor, üres formakeresés. A mélységet akarja közvetíteni, az igazság csendjét és kiáltását. (*Gondolat Könyvkiadó. Bp., 1981.*)

R. I.

Vetró András: Torzó

Az Új Symposion „éveinek margójára”

1961 decemberében — ifjúsági hetilap mellékleteként — jelentek meg az irodalmi-művészi jellegű *Symposion* első számai. Az évforduló alkalmából, 1981-ben a szerkesztőség munkaévet hirdetett, amelyet a jugoszláviai magyar művelődés — Sinkó Ervin mellett másik — kiemelkedő személyiségéről, B. Szabó Györgyről nevezett el. Ennek keretében körlevelet intéztek a *Symposion*-mellékletet s az ezt követő *Új Symposion* folyóiratot, illetve mozgalmat létrehozó nemzedék tagjaihoz, akiket arra kértek, hogy a levélben foglalt kérdésekre adandó válaszaikkal járuljanak hozzá a lap pályájának és szerepének a meghatározásához.

Az anketra beérkezett visszatekintések és vallomások egy részét az ÚJ SYMPOSION nemrég hozzánk érkezett, 200. száma közli. Úgy érezzük, hogy az alapító nemzedék jeles képviselői által készített mérleg bemutatásával régi adósságot törlesztünk, hisz a jubiláló folyóiratot közönségünk — sajnos — még alig ismeri.

A visszaemlékezések sorát Bosnyák István indítja, akinek egyedi illetékességét többek között az a körülmény biztosítja, hogy a *Szóakció* című munkájában (1980) éppen a lap művelődéstörténeti előzményeit foglalta össze. (Bosnyák könyvének első kötete egyébként számos olyan tényt említ, amelyek — a vajdasági és az erdélyi magyar irodalom bizonyos összefüggéseire utalva — további összehasonlító értelmezést sürgetnek. Az ilyen célnéző komparatista megközelítés egyre inkább nélkülözhetetlennek bizonyul mindazok számára, akik a nemzetiségi irodalmak és művelődések jellegzetességeit kutatják.) Noha *Az indulásról, húsz év múltán* című írásában Bosnyák erőteljesen hangsúlyozza a *Symposion*-nemzedék és az előző törekvések közötti cezúrát, mert felfogásában megosztás nélkül nincs igazi megújulás, távolról sem tagadja a hagyományok és a különböző korosztályokhoz tartozó alkotóműhelyek közötti kommunikáció jelentőségét.

Ami a felszabadulás előtti vajdasági tradíciókat illeti, könyvében Bosnyák elismeréssel értékeli Szentéleky Kornél irodalomszervező tevékenységét a húszas években, és kiemeli azt a hatást, amelyet a „vallani és vállalni” krédója gyakorolt munkásságára. Érthető módon hosszabban időzik a régi *Híd* jellemzésénél, s a lapban közölt szociográfiaival kapcsolatban Bori Imrét idézi, aki rámutatott a *Sarló* és a *Korunk* e téren érvényesülő serkentő példájára.

Ha a *Szóakció* első kötetében az *Új Symposion* távolabbi előtörténetével ismerkedhetünk meg, az említett visszapillantás (amely feltehetően egy részlet a második kötetből) elsősorban a szerző nemzedéke fellépésének egyetemes, országos és vajdasági hátterét vázolja fel. Bosnyák István s vele együtt az anket más résztvevői mindenekelőtt a hatvanas évek elején biztatóan induló „olvasás”, a marxizmus reneszánszába vetett remények ösztönző funkciójára hivatkoznak, de rámutatnak arra, hogy ennek hatékonyságát döntő módon a jugoszláviai „negyvennyolc” fordulata szavatolta. Eszmeileg a praxisfilozófia, a marxizmus „meleg áramlatától” elválaszthatatlan kritikai tevékenység, általában az az orientáció bizonyult meghatározónak, amelyet olyan gondolkodók fémjeltek, mint Lukács György és tanítványai, valamint Ernst Bloch és Herbert Marcuse. Indulásuk légköréről szólva, Végl László szerint a rájuk jellemző antisztálinizmus nem csupán politikai, ideológiai tett volt, hanem „a mindennapok pórusaiba behatoló közérzet”, a csoport számottevő teljesítményeként pedig Losoncz Alpár azt kívánja tudatosítani, hogy „a hatvanas években formálódó baloldali mozgalmak értékrendjét csempészte be a vidékiesség, provincializmus áporodott bűztől szagló vajdasági levegőbe”.

Közvetlen tanítómestereiket Sinkó Ervinben és B. Szabó Györgyben jelölik meg. Gerold László megfogalmazásában ők voltak szellemi koordinátarendszerük kialakítói: „Irodalmi, esztétikai alapállást és értelmiségi létformát lehetett tanulni tőlük.” Végl László konkretizálja a Sinkótól kapott segítséget: „Tőle tanultam meg — írja — szinte emberközben, hogy a valósággal való konformista kiegyezés mindig a leghaladóbb eszmékről való lemondás jegyében történik meg, és a *nem*

ugyanolyan értékes, mint az *igen*." Sinkó Ervin újvidéki „ellen-katedróján” lehetett azt is tudatosítani, hogy bírálni kell azt is, amit szeretünk, a dolgok és az igazságok pedig viszonylagosak.

A B. Szabó György nyújtotta támogatás csak a maga változásaiban értékelhető kellően. Ez a nálunk alig ismert jelentős kritikus, irodalomtörténész, esztéta és főiskolai tanár, akinek nagy fontosságú szerep jutott a felszabadulás utáni jugoszláviai magyar irodalom életében, a Bosnyák István *Szóakció*jában található megállapítás szerint „nemcsak szenvedő alanya és kiszolgáltatottja volt a nyomorúságos, a provincializmus »többletével« is megáldott szocrealizmusunknak, de az ellene indított harc élvonalbeli képviselője is volt”. Az ötvenes évek elején ő vezeti be Bori Imrét, Fehér Ferencet, Major Nándort és Németh Istvánt mint egy új nemzedék képviselőit a *Hid* úgynevezett „áprilisi számába”, de a „megoszlás nélküli megújulás” jegyében elvitatja tőlük az önálló érvényesülés jogát. Később, 1957-ben revízió alá veszi ezt az álláspontját, majd 1961–1962-ben a konzervatívizmus vádjával szemben védelmébe veszi az induló *Symposion*t, s ily módon elősegíti nemzedéki mozgalmaként való kibontakozását.

Mi ellen lépett fel a *Symposion*-generáció? Miként határozható meg kultúr-szociológiailag a köréje tömörülő gárda? Losonc Alpár olyan kisközösségként értelmezi a csoportosulást, amely mint egész „a totalitás artikulációjára irányult”, s amelyben a „radikális antisztálinizmus” elméletileg végigmondott elemei mellett „az életanyag irodalmi, művészeti megfogalmazása is helyet kaphatott”.

A csoport — elutasítva az idősebbek atyáskodó patronálását — szellemi avantgarde pozíciót kívánt kiküzdeni, és a korszerűség, jugoszláviaság, európaiság csillogzata alatt határozottan szembefordult mindazzal, ami vidékiességet, regionalizmust, műkedvelő folklorizmust jelentett. Bosnyák István összefoglalta és csoportosította az aspirációikat és vállalt hagyományait kifejező kulcsszavakat. Ízelítőül ime néhány közülük: adys kollektív individualizmus, kockázatvállaló frásztudói etika, irodalmi-kulturális mozgalmiság, cselekvő remény és konkrét utópia, a népi-nemzeti irodalmi partikularizmus elutasítása, baloldaliság, urbánusság, szakmaiság. Ezek a fogalmak és jelleg voltak tolmácsolói az önmagát mozgalmaknak tekintő csoportosulásnak, amelyet az önigazgatás szellemében „a korszerű irodalmat és művészetet képviselő alkotók” és az olvasók közösségeként fogtak fel.

Az eszmei-irodalmi behatások mellett természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni a valóság, konkrétan az „óriási katlantként” érzékelt Újvidék s a benne kialakult gyökertelenség tényezőit sem. Ezek között említhetjük továbbá a részérdekek fájdalmasan érzékelt konfliktusait, valamint a fogyasztóközpontúság — elutasítva lereagált — fokozódó érvényesülését. Végül László alakulását paradigmaticusan kezelve, bepillantást nyerünk a nemzedék java részének mentalitását meghatározó közvetlen életélményekbe: „A falu szinte bedobott a városba, és azonnal a város peremére kerültem, miközben a város apoteózisra járt a fejemben. Engem úgy tanítottak, hogy a város majd megvált; engem is, mindannyiunkat. A városi életézés azonban egyszerűen forma nélkülinek, megismerhetetlennek tűnt. Először csak egy anarchikus közeg, a kötetlenséget elfogadó környezet, az álmodó outsider-világ fogadott be. [...] A falutól végérvényesen eltávolítottam, úgy éreztem, elárultam, romantikus falukép-rekonstrukcióra nem voltam képes.” A nagy társadalmi mutációk és életformaváltás, valamint az esztétikai-műfaji törekvések összefüggését vizsgálva, Végül úgy látja, hogy nemzedéke „esszé-kábulata inkább bizonytalanságot, keresést, nyugtalanságot, elvágakozást, az illúziók kétértelműségét fejezte ki, mintsem szigorúan vett értelmiségi programot”.

A nélkülözhetetlen kételynek és a kötelező demisztifikációnak megfelelően Végül perspektívájában nemzedékére az ellentéteken keresztül vezető hosszú menetelés vár. Gerold László viszont aláhúzza, hogy az onelégült provincializmus ellen irányuló mozgalom összetartó erejét a „közös alapú esztétikai érzékenység” adta, maga a mozgalom pedig „esztétikai iskolát jelentett és a jelenlét, a véleménynyilvánítás reflexét alakította ki. [...] A *Symposion*-nemzedék számára a mozgalom az értelmiségi lét aktív szellemiségigényét jelenti.”

Es ezzel elérkeztünk a *Symposion*-nemzedék számvetésének az értelmiségi lét és szerepet boncolgató részéhez, amely egyben átvezet két évtizedes tevékenységük mérlegéhez. Ennek elkészítése főként Losonc Alpárra hárult, aki a mai szerkesztőség tagjaként kommentálja a beérkezett válaszokat, és önkritikailag összegezi a folyóirat, illetve a mozgalom munkásságát.

A csoport és a jugoszláviai magyar értelmiség viszonyát érintő önjellemzésre drámai erejű, őszinte megállapítás vet árnyat: „A *Symposion* mint mozgalom vereséget szenvedett, és ebben a vereségben osztozik a hatvanas évek baloldali mozgalmával, de a vereség okai, az illúziók, nagyon is számbaveendőek.” Egyike ezeknek az illúzióknak éppen az volt, hogy maguk mellett képzeltek egy réteget, ám

ez nem létezett. Az „Új Symposion nem volt a vajdasági magyar értelmiségi folyóirata” — állapítja meg tárgyilagosan Losoncz Alpár, majd hozzátesszi: „az Új Symposion baloldali értékrendje mindig idegen elemként egzisztált errefelé, vagyis ezt az értékrendet éppúgy a légüres tér csendje vette körül, mint Európa többi részében.”

Losoncz a vereséget egy mindenre kiterjedő válság összefüggéseibe helyezi, s az egyenleg másik rovatába — ellensúlyként — annak a leszögezését illeszti, hogy mégis sikerült egy új, szuverén kultúrát teremteniük.

Az illúziókkal való leszámolást önbírálati reflexiók egészítik ki. Számomra leglényegesebbnek az a beismerés tűnt, hogy érdeklődésükben háttérbe szorult (részben talán a vajdasági társadalomtudomány gyengése miatt) a szociológia, a szociográfia, és főként: „artikulálatlanul maradt az a tényhalmaz is, amibe a vajdasági értelmiségi beleszületik, a nemzetiségi lét megannyi jellegzetessége.” Losoncz Alpár látja, hogy a nemzetiségi problematika elhanyagolása a hatvanas évek balos mozgalmainak — véleményem szerint — irreális világforradalmi beállítottságára és minden nemzeti-nemzetiségi vonatkozást egy tévesen értelmezett nemzetköziség nevében mellőző szemléletére vezethető vissza. Szerepet játszott ugyanakkor a nacionalista ideológiáktól való — egyébként jogos — elhatárolódásuk is.

A mai mérlegkészítők nem elégszenek meg annak a leszögezésével, hogy a nemzetiségi lét gondolkodásukban a perifériára szorult, hanem az adósságot törleszteni kívánják. Felismerték, hogy tudományosan számba kell venniük a kérdés-komplexum gazdasági, politikai, jogi és kulturális vetületeit. (Szabadjon megkockáztatni azt a feltevést, hogy ez a hézagpótló erőfeszítés csökkenti majd eddigi elszigeteltségüket is.)

Nem fejezhetjük be szemlénket az *Új Symposion* 200. számáról anélkül, hogy ne említenénk meg azokat az utalásokat, amelyek a romániai magyar művelődésre vonatkoznak. *Ellenportré és búcsú a kritikától* című válaszában Bányai János például egybeveti a *Forrás*-nemzedéket a sajtójával, s a legnagyobb elismeréssel idézi-értelmezi Láng Gusztáv nézeteit a kritikáról, amelyeket a maga számára több vonatkozásban irányadónak ítéli.

A *Symposion*-nemzedék pályájának elemzésében viszont Losoncz Alpár hivatkozik Bretter Györgyre, akinek *Hipotézisek a nemzedékek kettős nyelvéről* című írását kiindulópontnak tekinti.

Az interferenciák nem ismernek egyirányú hatásmechanizmusokat. A termékenyítő impulzusok rendszerint kölcsönösek. A szimpozionisták bátor, korszerű önvizsgálata, minden önáltatást kizáró múltidézése, a mérlegkészítés során felvetett újabb „problémamegvilágító” kérdéseikkel együtt számunkra is példamutatóak.

Gáll Ernő

NYELVMŰVELÉS ÉS NYELVFILOZÓFIA (Magyar Nyelv, 1981. 4.)

Balázs János az 1950-ben indult új magyar nyelveművelő mozgalom harminc évére visszatekintve annak felmérésére vállalkozik, hogy vajon kiállják-e „az idő próbáját azok az alapelvek, amelyeket nyelveművelésünk ebben a három évtizedben követett, s hogy összhangban álltak-e a korszerű általános és alkalmazott nyelvészeti, valamint nyelvfilozófiai irányzatokkal és törekvésekkel”. A mérleg pozitívnak mutatkozik.

Az 1961-ben megjelent *Édes anyanyelvünk* című Lőrincze-kötetet méltató Németh G. Béla máig érvényes megállapításait hadd idézzük az olvasó emlékezetébe: „A mai nyelveművelő is tudja, hogy elsődlegesen fontos a szabályok ismerete, de azt is, hogy ez magában nem üdvözít. Ezért mindenekelőtt gondolkodni, eszmélkedni, itélni akarja

megtanítani az olvasót, a hallgatót. Tulajdonképpen nem is nyelveművelés, a szó hagyományos értelmében, hanem nyelvi népművelés. A régi nyelveművelő munkája rendszerint két tevékenységre korlátozódott: ostromozta a hibákat, s javaslattal — új szóval, fordulatformával — állt ki a hibák kiküszöbölésére. A mai viszont emellett, sőt ez előtt igyekszik bevezetni, járatossá tenni a nyelv sajátos logikájában, sajátos szemléletében a hallgatót, az olvasót, hogy aztán a maga lábára állítsa a nyelvi eszmélkedés és ítélet területén.” Eszmélkedés — igen, annak idején Locke is ilyen értelemben használta a *reflexion* névszót és a *reflect* igét, a felületes nyelvismeretet az elmélyedő nyelvi eszmélődéssel állítva szembe.

Balázs János a magyar nyelveművelés történetét a továbbiakban aszerint veszi szemügyre, hogy a nyelvészek a különböző korokban milyen feleletet adtak a következő három kérdésre: 1. mi a nyelv,

mi ennek az eredete; 2. mi a nyelv rendeltetése; 3. mi az egyes nyelvek — főként az anyanyelv — más nyelvekhez való viszonya?

1. Már az idősámítás előtti V. században viták folytak arról, hogy a nyelv a természetből lett-e, vagy mesterségesen, társadalmi megegyezés alapján jött létre. A nyelvművelők az ókortól napjainkig az utóbbi nézetet vallották, vagyis hogy a nyelvet az emberiség maga hozta létre, s később műveltsége gyarapodása mértékében fejlesztette, ápolta. A görögök, majd a rómaiak is azt állították, hogy a grammatika, a retorika, a poétika, továbbá a logika és a dialektika az emberi nem tökéletesítését szolgáló alkotások, amelyeknek alapja az emberiség legnagyobb vívmánya, a nyelv. A szellem kiművelését a nyelvi műveltséggel szervesen összekapcsoló nézetek a legújabb időkig hatnak. Rimay János, Pázmány Péter, Geleji Katona István, Apáczai Csere János is e nézet híveként fejtette ki annak idején nyelvművelő, nyelvfejlesztő munkásságát. Azt, hogy a nyelv emberi alkotás, a felvilágosodás korában már szinte mindenki vallotta. Herder szerint az ember maga találta fel a nyelvet, továbbhaladása érdekében kellett feltalálnia. Kalmár György, a magyar nyelv-bölcsélet megalapítója egyetemes írásrendszert szerkesztett 1772-ben, Kempenen Farkas 1791-ben kiadott híres fonetikai művében — szintén nyelvfilozófiai alapon — az emberi beszéd mechanizmusait vizsgálja, Versegly Ferenc 1818-ban — elsőként Magyarországon — azokat a filozófiai princípiumokat (az ő szavával: talpigazságokat) kívánta kifejteni, amelyek „mindennemű emberi nyelvnek, és így a miénknek művelését is [...] oly szorosan meghatározzák, oly bölcsen intézik, s a célhoz oly bizonyosan eligazítják, hogy vezérlések nélkül nemcsak sükeresnek, hanem még művelésnek sem lehet igazán tartani”. A tapasztalat — szerinte — lehetővé teheti tökéletesedésünket, csinosodásunkat, de csak az emberi nyelv lehet az eszköze annak, hogy a kultúrát embertársaink között el is terjesszük. Versegly 170 évvel ezelőtt már a tudatosan létrehozott nyelv kiművelésében látta a társadalom tökéletesedésének legfőbb eszközt. A Kazinczy és Kölcsey nevéből fémjelzett nyelvújítás később szintén ezeket az elveket követte. A felvilágosodás kori nyelvbölcsélettel szemben a múlt századi romantika a nyelvet elsősorban természeti képződménynek tartotta, élő organizmusnak inkább, mint mesterséges alkotásnak. Szarvas Gáborék új ortológus irányzata például ezen az alapon állva tagadta a nyelv-

újítás jogosultságát; számukra mindenben a „romlatlan” népnyelv volt a zsinormérték.

2. A nyelvművelés alapelveinek kiformálásában meghatározó jelentősége volt annak, hogy mit tekintünk a nyelv fő funkcióinak. A grammatikusok kezdetől abból indultak ki, hogy a nyelv a gondolkodás és a gondolatközlés semmivel sem pótolható eszköze. Közlő funkcióját azonban csak úgy töltheti be, ha beszédünk, írásunk egyaránt helyes. A nyelvhelyesség megállapításában a legkiválóbb költők és írók nyelvhasználatát az irányadó. Már az ókorból eredő közkeletű felfogás szerint gondolatunk szabatos megfogalmazásához elengedhetetlen a grammatika mellett a logika és a dialektika ismerete is. A szofisták korától kezdve a retorika és a poétika a nyelvi közlés ismeretregizítő és -továbbító szerepén felül a nyelv esztétikai funkciójára is ráterelte a figyelmet. 1603—1605 között írt nevezetes tanulmányában Francis Bacon azt fejtette ki, hogy az irodalmi szempontok alapján készítő nyelvtanok akkor lesznek majd igazán értékesek, ha alkotóik minél több kiművelt és vulgáris nyelv sajátosságait vetik össze; a nyelvi szépségek egybevetése révén volna aztán megalkotható „az ékes nyelv eszményképe”. Bacon már világosan megkülönböztette a nyelv gondolatközlő, vagyis logikai funkcióját az esztétikaitól. (Minderről az erdélyi nyelvművelő körök minden bizonnyal tudomást szereztek az Oxfordban akkoriban megfordult Komáromi Cispkés Györgytől; kapcsolataik a német nyelvművelő társaságokkal — Geleji Katona révén — eléggé ismertek.) Az esztétikai szempont aztán főleg Kazinczy és Versegly munkásságában jut előtérbe. Kazinczy nyelvideálja sokszínű változatos nyelv: „Hév, kész és tetsző magyarzója mindannak, amit a lélek gondol és érez.” Versegly 1817-ben kiadott háromkötetes munkájában nyelvünk művészi felhasználásának lehetőségeit vizsgálva elhatárolja a nyelv két funkcióját: a gondolatközlést és az érzelmkifejezést.

3. Az általános nyelvészet és a nyelvfilozófia előtt álló harmadik kérdés: mi köti össze a világ több ezer nyelvét, hogyan viszonylik egyik nyelv a másikhoz? Anyanyelvünkre vonatkoztatva: hogyan ítéljük meg a magyarnak más nyelvekhez való viszonyát, azok befolyását a mi nyelvünkre? A humanizmus és a reneszánsz korától kezdve Európa szerte azt hirdették a nyelvbölcsélek, hogy minden nyelvnek önálló szellemiséget tükröző formavilága van, ezért minden nyelv tisztelendő, megbecsülendő érdemel. A nyelvek génuszát főleg a

XVII. századi francia felvilágosodás nyelvfilozófusai emlegették. Komáromi Csipkés György 1655-ben közzétett nyelv-tanában nyomatékosan utal arra, hogy művét kizárólag nyelvünk *génuszából* és *természetéből* kiindulva, a latinra való tekintet nélkül igyekezett megalkotni. Érdekes, máig ható érvényű, amit a nyelv tisztaságáról (puritas) mond: valamely nyelv mindaddig tiszta maradhat, míg nem olvad össze teljesen egy másik nyelvvel. „Ennek az elvi állásfoglalásnak az alapja — fejtegeti a tanulmány szerzője — az a ma is irányt szabó felismerés, hogy a nyelvek, más nyelvekkel való érintkezéseik során, mindaddig megőrizhetik eredeti mivoltukat, amíg az idegen hatásokat szerve- sen magukévá tudják hasonítani, de elvesztik önállóságukat, ha e hatásokkal szemben nem tanúsítanak többé ellen- állást.“ Az idegen hatások elől tehát nem elzárkózni kell, hanem a hatásokat áthasonlítva megtartani. Nem elég a nyelvi különbségeket vizsgálni. Az eu- rópai nyelvek gyakori érintkezéseik so- rán egyre közelebb kerülnek egymáshoz: a nyelvi divergencia helyébe mindin- kább a konvergencia lép. Ez ma már tény: egyetlen kutató sem hagyhatja figyelmen kívül.

Sz. I.

SZÁMÍTÓGÉP-DIAGNOSZTIKA (Time, 1982. 20.)

Az orvos a beteg ágya mellől a szá- mitógép képernyője elé ül, és megkez- dődhet kettejük tanácskozása a szüksé- ges gyógykezelésről. Tíz éve, amikor még a számítógép-programozás kezdetleges- nek számított, és az orvosok hitetlen- kedése is nagyobb mérvű volt, az ehhez hasonló kép elképzelhetetlennek tűnt. De ma már néhány kórházban ez a fan- táziába illő dolog valósággá vált. Például a San Franciscó-i Pacific Medical Center tüdőlaborjában a beteg belefúj a PUFF nevű, számítógéppel ellátott ké- szülékbe, s a gép 90 másodperc alatt elvégzi 250 betegségkiváltó tényező ana- lízisét, sőt ki is nyomtatja ezeket, saját kezelési javallataival együtt. Dr. Robert Fallat, az intézet főorvosa szerint a be- rendezés javallatai az esetek 85 százalé- kában hasznosíthatók. Megjegyzni, hogy bár ez a vegyes diagnózis túl merevnek tűnik, de nagyobb lehetőséget nyújt az

orvosnak arra, hogy a betegek fennma- radó 15 százalékára összpontosítsa fi- gyelmét.

A Palo Alto-i Stanford Onkológiai Klinikán működő ONCOCIN-rendszer egyidőben 30 beteget ellenőriz, analízi- seket végez, és kezelési javallatokkal szolgál. E számítógépes rendszer fő pro- gramozója, Carli Scott így nyilatkozott: „Nem vesszük el a döntéshozatal jogát az orvosoktól, csak segítjük őket a mér- legelésben.“

A PUFF és az ONCOCIN a SUMEX- AIM (Stanford University Medical Expe- rimental Computer — Artificial Intelli- gence in Medicine) része. E földrészeket átívelő rendszer kapacitásának a felét szánták a számítógépes diagnosztika ki- fejlesztésére. A SUMEX húsz kutatóin- tézettel — Egyesült Államok, Európa, Japán, Ausztrália — áll közvetlen kap- csolatban.

Dr. Edward Shortliffe, a rendszer egyik kifejlesztője szerint a SUMEX utá- nozni próbálja az orvosok gondolkodás- módját, de egyelőre számolni kell a bi- zonytalansági tényezővel. A SUMEX nagy előnye mindenesetre, hogy infor- mációkat ad a felhasználható gyógyszerekről és mellékhatásairól, s figyelem- be veszi az összes lehetséges eseteket.

A SUMEX-rendszer a programozók és az orvosok szoros együttműködésének eredménye. Egyes orvosokat több hóna- pon át megfigyelés alatt tartottak, hogy lássák, miként elemzik a felmerülő esete- ket. A matematikusok az így megismert diagnosztikai módszerek felhasználásával készítettek el aztán a rendszerhez szük- séges programokat. A *Journal of the American Medical Association* szerint a SUMEX-program eredményei megközelít- tik a Stanford öt orvosszakértője által elérteket.

Mindezek ellenére az orvosok egy ré- sze óvatosan tekinget számítógépes kol- légái felé. Bob Carlson így vélekedik a számítógépes rendszerről: „A rendszer igen jó adatgyűjtésre, de gyógyszer- és kezelési javallatai még gyermekcipőben járnak.“ A haladóbb gondolkodású orvo- sok szerint a számítógépes diagnosztika hamarosan széles körben el fog terjedni. A legfontosabb érvet e mellett Peter Szolovits fogalmazta meg: „A számító- gép nem fárad el, és nem felejt el sem- mit.“ Valóban, az orvos „új kollégájának“ nincs szüksége kávészünetre.

Sz. L.

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

Dr. MAGYAR JÓZSEF egyetemi tanár (Budapest). — Mellékeltlen küldök egy rövid recenziót kiváló műszaki írójuk, a folyóiratukban is publikáló Rohonyi Vilmos nemrég Magyarországon megjelent, *Fogaskerékhajtások* című könyvéről. Örülnék, ha módot találnának a közlésére. — (Az írást jelen számunk *Könyvről könyvre* rovatában közöljük. — *A szerk.*)

Dr. BAGARUS ANDRÁS (Arad). — Megérte a fáradságot az *Irodalomtörténet és nemzetiség* kérdésével foglalkozó kerekasztal-beszélgetés (Korunk, 1982. 3.) teljes anyagának figyelmes áttanulmányozása. Megismerhettük azt a sokféle feladatot és nehézséget, amellyel szembe kell néznie a múltunk művelődésével foglalkozó kutatóknak ahhoz, hogy az irodalomtörténet hozzájárulhasson a jelen feladatainak sikeres megoldásához, a jövőbeli kulturális szükségletek előrelátó „besegítéséhez”. — [...] Az irodalomtörténetnek is a tudatformáló közösségszolgálat a kötelessége, ezért fontos az irodalomtörténeti munkák nyelvezete. A száraz, akadémiai stílus miatt azonban csak egynéhány vérbeli irodalomtörténészt érdekelhet. — Szembetűnően kevesen beszéltek a sajtótörténetről. Csak Dávid Gyula említette meg, hogy erre a munkára nem akad senki. Én főleg a napisajtóra, a hírlapirodalomra gondolok, hiszen rendkívüli fontosságát kiemeli az a tény is, hogy nincs az a bestseller, amelynek olyan óriási lehetőségei volnának a nemzetiségi közművelődés ápolásában és iránításában, mint a legnépesebb olvasótáborhoz nap mint nap eljutó újságnak! [...] — A sajtótörténet feladata szakaszonként bemutatni, hogy ez a polivalens szerv milyen módszerekkel dolgozott feladatai megvalósításán. Vannak lapok, amelyek részt vesznek a szellemi élet, a közművelődés kialakításában és fejlesztésében. Bodor Pál nemrég megjelent cikkéből (*Romániai magyar sajtóélet*) kiténik, hogy egyes napilapok kollektívái nemcsak az íróasztal mellől szolgálják népünk művelődését. [...] Nem találtam említést ezeknek a tevékenységeknek a határfokáról, holott életünk mindennemű tevékenységének ez a fokmérője [...]. Egy jól megírt sajtótörténet (esetleg sok és szép illusztrációval) igen érdekes és értékes mű lenne az olvasók asztalán, s talán hasznos is a mindenkori szerkesztőségi munkások világának.

A KORUNK HÍREI

KORUNK GALÉRIA

Augusztus 7.: Józsa János korondi kerámiai és iparművészeti tárgyai. — A megnyitón Szabó Zsolt bevezetője után az Ördögsekér együttes (Sepsi Dezső primás, Sinkó András kontrás) muzsikált, Kőnczei Árpád és Plugor Judit, a Kodály táncgyüttes tagjai korondi táncokat mutattak be.

Rövidesen megjelenik a

KORUNK FÜZETEK

első száma.

Ismeretterjesztő, gyakorlati tudnivalókat összefoglaló, de szakszerűsége révén az oktatásban, a tudományos munkában forrásul is felhasználható kiadványsorozatunk első füzeté

KORSZERŰ GYÓGYNÖVÉNYHASZNÁLAT

cimmel lát napvilágot. A tanulmányok szerzői a modern fitoterápia kérdéseibe nyújtanak bepillantást; a függelék gyógytea-recepteket és tematikus szakirodalmi tájékoztatót tartalmaz.

Azoknak az előfizetőinknek, akik a Korunk Füzetek egyes számaihoz nem jutnak hozzá a szabadárusításban, az illető füzetet — kérésükre — utánvéttel megküldjük!